

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Sociologie

Zuzana Podaná

Delikvence mládeže a rodina

Juvenile Delinquency and the Family

Disertační práce

vedoucí práce – Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc.

2011

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především svému školiteli docentu Jiřímu Buriánkovi, který nejen vždy ochotně moji práci konzultoval, ale umožnil mi i zapojit se v rámci doktorského studia do projektu ISRD-2, jehož data v disertaci využívám. Realizace tohoto výzkumu v České republice by samozřejmě nebyla možná bez dostatečné finanční podpory, jež byla poskytnuta z grantu Evropské komise Daphne a ze specifického výzkumu FF UK. Celý projekt ISRD-2 byl výsledkem několikaletého úsilí celé řady kriminologů z mnoha zemí světa, setkání s nimiž bylo pro mne velmi inspirující a odborně přínosné. Jmenovitě bych ráda poděkovala především doktoru Enzmannovi, který mi během mého studijního pobytu na Univerzitě v Hamburku pomohl ujasnit metodologický přístup k analýze dat. Konečně velice ráda bych poděkovala také Nadaci „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, jež finančně podpořila přípravu této studie k publikaci a rovněž mi prostřednictvím cestovního stipendia umožnila prezentovat výsledky dílčích analýz na výroční konferenci Evropské kriminologické společnosti v Edinburghu (2008).

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. května 2011

Zuzana Podaná

Abstrakt

Disertační práce se zabývá tématem delikvence mládeže, které nejprve představuje jak v teoretické rovině a z pohledu výsledků zahraničních kriminologických výzkumů, tak i z metodologické perspektivy, kde diskutuje možnosti výzkumu tohoto fenoménu a využitelnost různých zdrojů dat. Klíčová analytická část studie je založena především na výsledcích výzkumu ISRD-2, jenž byl vůbec první celonárodní reprezentativní studií delikvence mládeže v České republice uskutečněnou metodou selfreportů. Výzkum proběhl v letech 2006-7 a zahrnoval žáky sedmých až devátých ročníků školy. Z teoretických pozic práce vychází především z koncepcí sociální kontroly, ale propojuje je rovněž s přístupem teorie diferenciální asociace a využívá i situační hledisko kriminálních příležitostí. Prezentované analýzy nejprve popisují stav, strukturu a vývoj delikvence mládeže, a to i na základě policejních statistik, což umožňuje porovnat jejich výsledky s výzkumem ISRD-2. Hlavní pozornost je pak věnována etiologii delikvence, kde je za primární východisko zvolena rodina a zkoumány jsou její různé aspekty a jejich vztah k delikvenci. V závěru práce jsou analýzy rozšířeny i o další sociální faktory (vrstevnické skupiny, životní styl, škola, sousedství) a individuální dispozice (sebekontrola, postoj k delikvenci) a testován je navržený teoretický model. V analýzách je věnována zvýšená pozornost především genderovým specifikům v působení jednotlivých zkoumaných faktorů na delikvenci a výsledky pro Českou republiku jsou rovněž srovnávány i s dalšími zeměmi středoevropského regionu, konkrétně Německem, Rakouskem, Polskem a Maďarskem, jež se také výzkumu ISRD-2 účastnily.

Klíčová slova

delikvence mládeže; selfreportový výzkum; rodina; vrstevnické skupiny; sociální kontrola; Česká republika; střední Evropa

Abstract

The dissertation deals with the topic of juvenile delinquency which is introduced both from the theoretical perspective and in the light of results of foreign criminological research, and from the methodological viewpoint where research possibilities of this phenomenon and limits of various data sources are discussed. The essential analytical part of the study is based mainly on results of ISRD-2 study which was the very first national representative self-report delinquency survey conducted in the Czech Republic. The fieldwork was realized in 2006-7 and comprised students of 7th-9th school grades. The theoretical background of the dissertation lies mainly within social control framework, but it integrates differential association approach and situational analysis focusing on criminal opportunity as well. The introductory analyses describe the state, structure and dynamics of juvenile delinquency; police data are also used for this purpose which makes possible to compare their results with ISRD-2 findings. The major attention is, however, given to etiology of delinquency in which the family is taken as the key factor and different familial features and their relationship to delinquency are studied. The final analyses comprise also other social factors (peer groups, life-style, school, neighborhood) and individual dispositions (self-control, attitude to violence) and a proposed theoretical model is tested. Presented analyses often pay special attention to gender differences in impact of studied factors on delinquency and the findings for the Czech Republic are further compared with other Central European countries, namely Germany, Austria, Poland, and Hungary which were also involved in ISRD-2 study.

Keywords

juvenile delinquency; self-report research; family; peer groups; social control; Czech Republic; Central Europe

OBSAH

ÚVOD	8
1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA.....	10
1.1 Vymezení základních pojmů	10
1.2 Teorie delikvence mládeže.....	12
1.2.1 Přehled teorií delikvence mládeže	12
1.2.2 T. Hirschi: Teorie sociálních vazeb.....	17
1.2.3 M. R. Gottfredson & T. Hirschi: Obecná teorie kriminality	21
1.3 Rodinné zázemí a delikvence mládeže.....	27
1.3.1 Rizikové faktory delikvence z oblasti rodiny	27
1.3.2 Model působení rodinných faktorů na delikvenci	35
1.3.3 Pozice rodiny mezi ostatními sociálními faktory	36
2 METODOLOGIE.....	41
2.1 Zdroje dat o delikvenci.....	41
2.1.1 Oficiální statistiky.....	41
2.1.2 Selfreportové studie	43
2.2 Výzkum International Self-Report Delinquency Study 2	46
2.2.1 Východiska, cíle a metodologie výzkumu ISRD-2	46
2.2.2 Implementace ISRD-2 v České republice.....	48
2.2.3 Data pro mezinárodní srovnání.....	51
2.2.4 Limity výzkumu ISRD-2.....	53
2.3 Výzkum školní mládeže v Plzni.....	55
2.4 Komentář k analýze dat	56
3 ANALYTICKÁ ČÁST.....	57
3.1 Stav, struktura a dynamika delikvence mládeže: základní přehled	57
3.1.1 Obraz delikvence mládeže na základě policejních statistik	57
3.1.2 Přehled základních výsledků ISRD-2	62
3.1.3 Nástin vývoje delikvence na základě selfreportových výzkumů	74
3.1.4 Srovnání delikvence v zemích středoevropského regionu	76
3.2 Delikvence mládeže a rodina	81
3.2.1 Složení rodiny.....	81
3.2.2 Socio-ekonomický status rodiny.....	85
3.2.3 Deviace v rodině.....	87
3.2.4 Vazba na rodinu.....	90
3.2.5 Dohled rodičů	99
3.2.6 Shrnutí rizikových a ochranných rodinných faktorů	105
3.2.7 Celkový model působení rodinných faktorů.....	109
3.2.8 Srovnání zemí středoevropského regionu.....	115

3.3	Zhodnocení pozice rodiny mezi dalšími sociálními faktory a individuálními dispozicemi.....	123
3.3.1	Vrstevnické skupiny a životní styl	123
3.3.2	Celkový model působení sociálních a individuálních faktorů.....	132
3.3.3	Srovnání zemí středoevropského regionu	141
4	ZÁVĚR	146
	Literatura	150
	Příloha 1: Doplnující tabulky.....	158
	Příloha 2: Dotazník ISRD-2	165
	Summary	189

Úvod

Ačkoli se s kriminalitou v běžném životě většina z nás bezprostředně setkává spíše výjimečně, každodenně nám masmédia, a to nejen ta bulvární, přináší množství informací o různých zločinech, aktuálně řešených kriminálních kauzách i následných verdiktech soudů. Přestože policejní statistiky v posledních letech prokazují spíše pozvolný pokles kriminality a kriminologické výzkumy dokládají, že většina deliktů je poměrně banální povahy (Gottfredson, Hirschi 1990), mediální obraz kriminality akcentující zejména nejzávažnější násilné či sexuálně motivované zločiny vzbuzuje ve veřejnosti falešnou představu o soustavném nárůstu kriminality, její mnohem vyšší závažnosti, ale také nereálném zastoupení dětí mezi pachateli (Zeman et al. 2010). Jak je však ve skutečnosti delikvence u české mládeže rozšířená, jaké činy jsou pro ni typické a kde lze hledat možné příčiny delikventního chování dětí? Právě toto jsou některé z otázek, na něž se tato studie pokouší přinést odpověď.

Význačné místo mezi oblastmi, v nichž lze příčiny delikvence dětí hledat, zaujímá bezesporu rodina, jejíž různé charakteristiky patří v kriminologii rovněž k nejčastěji studovaným prediktorům delikvence. Rodina hraje důležitou úlohu v procesu socializace dětí coby primární skupina, v níž se děti seznamují se sociálními rolemi, osvojují si vzorce chování a dochází k internalizaci hodnot a norem, a jsou to ostatně také rodiče, jež jsou formálně zodpovědní za chování svých dětí. Právě rodina proto bude hlavním výchozím bodem našeho zkoumání. Současné trendy v rodinném životě projevující se zejména nižší stabilitou rodiny i vyšší variabilitou různých jejích forem mohou svádět k domněnce, že právě v rozpadu tradiční rodiny je třeba hledat příčiny delikvence dětí. Často se lze též setkat s názorem, že vliv rodičů na děti v současnosti mizí a je nahrazován zejména působením vrstevnických skupin. Záměrem této studie proto bude pokusit se nejen zhodnotit rozsah a převažující charakter delikvence mládeže v České republice, ale rovněž objektivně posoudit, které aspekty rodinného prostředí jsou pro delikvenci dětí skutečně rizikové, které další sociální faktory či individuální dispozice k delikvenci mládeže také přispívají a jak podstatnou úlohu mezi nimi rodina zaujímá.

Pro tento účel máme k dispozici zcela unikátní data z mezinárodní studie International Self-Report Delinquency Study 2 (ISRD-2), která byla vůbec prvním reprezentativním selfreportovým šetřením delikvence v České republice. Předností tohoto typu výzkumu, jenž je založen na získávání informací o delikvenci přímo od dětí samých prostřednictvím anonymních dotazníků, je možnost zachytit i latentní delikvenci, zkoumat také méně závažné delikty, které by ještě nebyly nutně trestnými činy, a rovněž hlouběji analyzovat rizikové faktory delikvence. Jedinečnou příležitostí pak skýtá možnost srovnání výsledků pro Českou republiku s dalšími zeměmi, kterou samozřejmě využijeme, a analyzovat budeme i data z Německa, Rakouska, Polska a Maďarska. Všechny tyto země středoevropského regionu jsou nám kulturně velmi blízké, avšak určité rozdíly, právě třeba v charakteru rodiny a přístupu rodičů k dětem, se zde projevují, proto bude zajímavé sledovat, zdali se tyto difference nějakým způsobem odrážejí i v delikvenci dětí. V neposlední řadě je významnou předností výzkumu ISRD-2 také skutečnost, že je – na rozdíl od mnoha ad hoc studií – dobře teoreticky ukotven a obsahuje většinu nejdůležitějších konceptů relevantních pro teorie sociální kontroly, které jsou v současné kriminologii při studiu delikvence nejvyužívanější.

V první kapitole této studie nejprve představíme základní kriminologické teorie delikvence mládeže a kriminality obecně a podrobně se budeme věnovat zejména Hirschiho teorii sociálních vazeb (1969/2008) a obecné teorii kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990), z nichž výzkum ISRD-2 z velké části vycházel. Dále pak na základě zahraničního výzkumu shrneme

hlavní poznatky o vztahu delikvence mládeže a rodinného zázemí a předpokládané působení jednotlivých rodinných faktorů zachytíme v teoretickém modelu. V závěrečném oddílu stručně zrekapitulujeme poznatky o vztahu delikvence a dalších významných sociálních faktorů, na základě nichž navrhne celkový model, jenž integruje několik odlišných teoretických perspektiv.

Druhou kapitolu věnujeme metodologickým aspektům výzkumu delikvence mládeže a představení využívaných datových zdrojů. Informace o delikvenci lze získávat primárně z oficiálních statistik kriminality a ze selfreportových výzkumů, proto na začátku kapitoly nejprve shrneme hlavní výhody i nevýhody obou těchto zdrojů dat a diskutovat budeme zejména potenciální metodologické limity selfreportových studií. Základním zdrojem dat pro většinu našich analýz bude právě výzkum ISR-2, proto v další části kapitoly podrobně popíšeme jeho design i realizaci v ČR, blíže charakterizujeme datové soubory, které budeme využívat, a zmíníme i určité limity tohoto výzkumu. V závěru pak ještě stručně představíme další dílčí selfreportovou studii, již okrajově využíváme, a připojíme několik obecných komentářů k analýze dat.

Stěžejní část této studie tvoří třetí kapitola, v níž jsou prezentovány výsledky našich analýz delikvence mládeže. První podkapitola poskytuje základní údaje zachycující celkový stav, strukturu a vývoj delikvence v České republice a k tomuto účelu kromě dat z ISR-2 využívá i policejní statistiky. Tento přístup pak otevírá samozřejmě možnost pokusit se porovnat výsledky zjištěné selfreportovým výzkumem s oficiálně registrovanou kriminalitou mládeže. Druhá část kapitoly již podrobně analyzuje vztah delikvence a rodinného zázemí, nejdříve z pozice jednotlivých rodinných faktorů, následně též testuje navržený teoretický model. Závěrečná třetí podkapitola se nejprve soustředí pouze na vrstevnické skupiny a životní styl dětí a jejich vztah k delikvenci a pak již přistupuje k testování celkového teoretického modelu navrženého v první kapitole. Dosavadní kriminologický výzkum poskytuje velmi nekonzistentní výsledky v oblasti genderových rozdílů v delikvenci, proto budeme u většiny našich zjištění ověřovat, jsou-li skutečně stejně platné pro dívky i pro chlapce, nebo jsou-li například některé rizikové faktory genderově specifické. Konečně důležitým cílem této studie je rovněž srovnání výsledků pro Českou republiku se situací v dalších zemích středoevropského regionu, proto závěrečnou část každé z podkapitol věnujeme právě mezinárodní komparaci.

1 Teoretická východiska

Problematiku delikvence mládeže můžeme označit za jednu ze základních subdisciplín kriminologie, která zaujímá významné místo v tomto oboru již od dob jeho vzniku a v níž probíhal intenzivní výzkum po celou dobu jeho existence bez ohledu na to, které paradigma zrovna v kriminologii dominovalo. Důvodů pro takto výsadní postavení delikvence mládeže můžeme nalézt hned několik. Zaprvé křivka páchání kriminality podle věku ukazuje poměrně stabilně pro různé činy i různé společnosti zřetelný nárůst již v období dětství, vrcholu dosahuje v adolescenci či mladé dospělosti a pak již postupně klesá (Gottfredson, Hirschi 1990). Tedy velká část kriminality připadá právě na mládež a na mladé dospělé, což z těchto skupin činí důležitý objekt zájmu kriminologie. Mládež je zajímavá také při studiu zahájení kriminální dráhy, který spadá v naprosté většině právě do období dětství či adolescence a právě velmi časný nástup kriminální dráhy je typický pro skupinu chronických celoživotních pachatelů kriminality (Piquero, Farrington, Blumstein 2007). Děti a mládež jsou proto pro kriminology samozřejmě významnou skupinou i z pohledu prevence kriminality. Velká část programů primární i sekundární sociální prevence směřuje logicky právě na děti a mládež, u nichž se předpokládá, že lze pozitivně ovlivnit jejich socializaci a snížit riziko delikvence.

V této kapitole se budeme nejprve věnovat vymezení základních pojmů a poté se podíváme na hlavní teoretické přístupy ke studiu delikvence mládeže a na jejich možná členění. Speciální pozornost bude věnována dvěma teoriím, které jsou obzvláště relevantní pro analytickou část této práce, neboť z nich z velké části vycházel výzkum ISRD-2, jehož data později analyzujeme. Jsou jimi Hirschiho teorie sociálních vazeb (1969/2008) a obecná teorie kriminality Gottfredsona a Hirschiho (1990). V dalším oddílu pak shrneme hlavní rizikové faktory delikvence z oblasti rodiny a navrhne teoretický model jejich působení na delikvenci, který v závěrečné části ještě rozšíříme o další sociální faktory. Tyto modely pak budou naším východiskem při analýze dat z výzkumu ISRD-2 v kapitole 3.

1.1 Vymezení základních pojmů

Obdobně jako u většiny oborů sociálních věd, panuje i v oblasti kriminologie určitá nejednotnost ve vymezení základních konceptů. V případě zkoumání delikvence mládeže bude pro nás obzvláště důležité ujasnění věkového vymezení kategorie „mládeže“ a příbuzných pojmů a dále pak otázka vymezení „delikvence“ a s ní souvisejících pojmů „kriminalita“ a „sociální deviace“.

Nejčastěji se setkáme s definicí *mládeže* jako všech osob před dosažením plnoletosti, tj. ve většině zemí před dovršením 18. roku (např. Agnew 2001; Siegel, Welsch 2008; v češtině Matoušek, Kroftová 2003), což odpovídá i vymezení pojmu mládež v zákonu o soudnictví ve věcech mládeže (218/2003 Sb.). Tato definice se kryje i s vymezením pojmu *dítě* z „Konvence o právech dítěte“ OSN, kterým se „rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.“ (Organizace spojených národů 1989: článek 1). Lze se však setkat také s užším pojetím obou kategorií, kdy dětmi se mohou rozumět osoby mladšího věku, například pod hranicí trestní odpovědnosti,¹ a mládeží pak naopak až osoby od určité věkové hranice. Dalším souvisejícím

¹ Toto pojetí je v ČR poměrně běžné, lze se s ním setkat např. ve výkazech kriminality Policie ČR nebo v některých publikacích Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (např. Večerka et al. 2000; Večerka et al.

pojmem je pak kategorie *mladistvých*, do které spadají osoby nad hranicí trestní odpovědnosti, nicméně před dosažením určitého věku (dospělosti). V ČR se jedná o děti ve věku 15-17 let, na něž se vztahuje zákon č. 218/2003 Sb. (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). V kriminologické literatuře se často vymezuje i kategorie *mladých dospělých*, u níž se však lze setkat s různě širokým věkovým rozpětím. Tato kategorie je zohledněna i v právních úpravách některých zemích, český trestní zákoník například umožňuje u pachatele, který je *blízký věku mladistvých*, považovat tuto skutečnost za polehčující okolnost při stanovení trestu. Ačkoli není tato věková skupina striktně vymezena, vztahuje se zpravidla na osoby ve věku 19-20 let, nanejvýš 21 let (viz Šámal a kol. 2009: 300, 465-466).

Před přistoupením k vymezení pojmu delikvence je dobré se nejprve zaměřit na obecnější pojmy kriminalita a sociální deviace. Pod pojmem *kriminalita* se obvykle rozumí suma všech činů, které jsou v rozporu s trestním právem (tj. v tomto smyslu celková trestná činnost). Tato legální definice však bývá kriminology často problematizována jako historicky i kulturně proměnlivá a někdy také relativizována jako „závislá na statusu pachatelů a situacích, ve kterých porušili zákon“ (Sutherland, Cressey 1978: 18). Proto bývá někdy kriminalita vymezována i nezávisle na trestním právem, například jako překročení morálního pravidla společnosti (např. Wikström 2006), což však neodstraňuje problém kulturní a historické podmíněnosti. Někteří kriminologové proto preferují širší koncept *sociální deviace*, kam lze zahrnout „sociální jednání, praktiky, činy, vystupování, postoje, víry, styly a statusy, které jsou kulturně považovány za významně se odchyloující od norem, etiky, standardů a očekávání společnosti.“ (McLaughlin, Muncie 2001: 89). Vedle tohoto normativního pojetí deviace je však rozšířené i relativistické pojetí sociální deviace, které za deviaci považuje pouze takové chování, které je jako deviantní označeno ostatními. Jak píše H. Becker: „[...] deviace *není* vlastností činu, který člověk spáchal, ale spíše důsledek aplikace pravidel a sankcí ostatními lidmi vůči ‚pachateli‘.“ (1963: 9).

S pojmem *delikvence* se můžeme obvykle setkat rovněž ve dvou základních významech. V užším vymezení delikvence odpovídá trestné činnosti mládeže (resp. činům jinak trestným v případě osob pod hranicí trestní odpovědnosti), a výraz tedy pouze upozorňuje na fakt, že čin spáchalo dítě. Širší pojetí, které je v kriminologii obvyklejší, pak pod delikvencí zařazuje i další sociálně nežádoucí formy chování u dětí. Zde můžeme zmínit i pojetí T. Hirschiho, který delikvenci definuje jako „*činy, u kterých usuzujeme, že jejich odhalení by vedlo k potrestání osoby, jež je spáchala, příslušníky širší společnosti.*“ (1969/2008: 47). V anglicky psané literatuře se setkáme též s kategorií tzv. *statusových deliktů*, což jsou formy deviantního chování, které jsou považovány za delikventní pouze proto, že jejich nositel je ještě dítě. Konkrétně se jedná například o konzumaci alkoholu, záškoláctví, útoky z domova atp. Méně často se lze s pojmem delikvence setkat i jako s prostým ekvivalentem trestné činnosti bez omezení na populaci mládeže. V tomto smyslu se pod delikvencí obvykle rozumí spíše trestné činy méně závažného charakteru.

V následujícím textu budeme pod pojmy mládež a dítě bez další specifikace rozumět osoby mladší 18 let. Při interpretaci výsledků ISRD-2 pak samozřejmě budeme veškerá tvrzení vztahovat na zvolenou základní populaci – tedy žáky 7.-9. ročníků základních škol a víceletých gymnázií, čemuž odpovídá přibližně věkové rozpětí 12-15 let. Pojem delikvence pak budeme v této práci používat v jeho širším významu a vždy jen ve vztahu k mládeži.

2004). Pro kategorii osob pod hranicí trestní odpovědnosti se v kriminologii někdy užívá i výraz *nezletilí*, avšak vzhledem k jeho nejednoznačnosti (v jiném kontextu se jím mohou rozumět osoby do 18 let) jej nebudeme v této práci používat.

1.2 Teorie delikvence mládeže

Jak jsme již zmínili v úvodu kapitoly, mládež byla pro kriminology vždy důležitým objektem zkoumání. V současné době existuje již nespočet různých kriminologických teorií, přičemž některé z nich se zaměřují výlučně právě na delikvenci mládeže, v jiných zaujímá toto téma dílčí či okrajovou roli, nicméně jen minimum teorií se problematikou mládeže nezabývá vůbec. V kriminologii nalézáme mnoho pokusů o sestavení klasifikací či typologií existujících teorií – ať již přímo delikvence, nebo obecněji kriminality či sociálních deviací – které se snaží vnést do množství koncepcí přehled. Obvyklým přístupem je využití členění, které nějakým způsobem vychází z historického vývoje oboru (např. Downes a Rock 2003; Tierney 2006; v češtině pak např. Munková 2001; Válková 2005), někteří autoři se pak pokoušejí seskupovat teorie podle základních vysvětlujících principů (např. Siegel, Welsch 2008),² jiní pak prezentují pouze některé v současnosti nejvýznamnější teoretické proudy (např. Agnew 2001). Poměrně časté je též rozlišování, ze které disciplíny přístup převážně vychází, tedy obvykle dělení na teorie biologické, psychologické a sociologické (např. Shoemaker 2009; v češtině Komenda 1999), často se lze setkat i s přehledy zaměřenými již výhradně na „sociologické“ přístupy, které v kriminologické teorii začaly poměrně brzy po jejím vzniku dominovat (Agnew 2001; Downes a Rock 2003; v češtině Munková 2001).

O vlastní, poměrně specifické, členění přístupů v kriminologické teorii se pak pokusil i přední americký kriminolog Charles Tittle (2000). Na jeho přístupu je zajímavá především skutečnost, že namísto historického pohledu analyticky rozlišuje určité společné motivy teorií, což mu umožňuje všimnout si i jejich postupného prolínání (integrace) v novějších teoriích. Právě snaha o integraci různých přístupů a budování obecných teorií s vyšším explanačním potenciálem je typická pro poslední dvě desetiletí vývoje kriminologie a tyto přístupy pak lze jen obtížně zařazovat do tradičních klasifikací. Výhodou Tittleova přístupu je také potlačení snahy o „zaškatulkování“ teorie do určitého výchozího oboru, což je v rozporu se současnou profilací kriminologie jako jednotné interdisciplinární vědy, která čerpá z mnoha zdrojů a propojuje různé perspektivy.

V následujícím oddílu vyjdeme právě z typologie Charlese Tittlea (2000) a na jejím základě se pokusíme prezentovat přehled hlavních směrů teorií delikvence. Vzhledem k množství existujících teorií nelze aspirovat na vyčerpávající výčet, pokusíme se proto spíše o nastínění klasických „průkopnických“ teorií a pak o přiblížení aktuálních přístupů, které jsou zajímavé pro dále prezentované analýzy. Obzvláštní pozornost věnujeme pak v samostatných oddílech dvěma teoriím sociální kontroly, totiž teorii sociálních vazeb (Hirschi 1969/2008) a obecné teorii kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990), o než se v teoretické rovině opíral výzkum ISRD-2, jehož výsledky budeme později v textu prezentovat.

1.2.1 Přehled teorií delikvence mládeže

Pro přehled teorií delikvence využíváme přístup Charlese Tittlea (2000), jenž člení kriminologické teorie na základě toho, co je hlavním jevem, který se snaží teorie vysvětlit. V rámci této typologie se pokusíme blíže zaměřit na teorie, které jsou relevantní pro delikvenci mládeže a obzvláště na ty, které akcentují rodinné prostředí, a budou proto pro nás zajímavé při interpretaci výsledků výzkumu ISRD-2.

² Siegel a Welsch (2008) dělí teorie podle toho, zaměřují-li se na individuální vlastnosti; na sociální strukturu, procesy a kulturu; na sociální reakci či konflikt; nebo na vývojové hledisko.

Tittle člení teorie podle toho, zdali je jejich hlavním záměrem vysvětlit:

- 1) rozdíly v kriminálním chování mezi jednotlivci,
- 2) rozdíly v kriminalitě v různých obdobích životního cyklu,
- 3) rozdíly v úrovni kriminality mezi společnostmi, městy či komunitami,
- 4) rozdíly mezi sociálními situacemi v důsledcích pro kriminalitu (Tittle 2000: 52).

První okruh teorií snažících se vysvětlovat rozdíly ve zločinu mezi jedinci je v kriminologii nejrozšířenější a zároveň i nejstarší a Tittle jej ještě člení do šesti podskupin, podle toho, jaký hlavní motiv akcentují, tj. zaměřují-li se zejména na:

- a) individuální defekty,
- b) učení,
- c) napětí/deprivaci,
- d) identitu,
- e) racionální volbu,
- f) kontrolu/integraci (Tittle 2000: 53).

Teorie zdůrazňující individuální defekty byly populární zejména v počátcích rozvoje kriminologie a páchání delikvence (resp. kriminalitu) se snaží vysvětlovat na základě různých biologických či psychosociálních faktorů. Jako představitele tohoto směru lze uvést již G. Lombrosa a jeho výzkum kriminality založený na zkoumání fyziognomických vlastností lebek zločinců (viz McLaughlin, Muncie 2001: 130). Počáteční značně zjednodušující a obvykle deterministické přístupy založené na pozitivismu jsou již dnes překonány a výzkum se v této oblasti soustředí hlavně na různé biochemické, neurologické a genetické vlivy, které zvyšují riziko delikventního chování (viz Siegel, Welsch 2008: 81-89). Časté je v současnosti zejména zkoumání syndromu hyperaktivity s poruchou pozornosti (Attention Deficit/Hyperactivity Disorder – ADHD), který vykazuje poměrně silný vztah k delikvenci, i když některé studie ukazují, že se nejedná o přímou příčinu, nýbrž ADHD pouze zvyšuje pravděpodobnost výskytu některých rizikových faktorů delikvence (viz např. Unnever, Cullen, Pratt 2003).

Ze současných teorií delikvence zaměřujících se v jistém smyslu i na individuální defekty jedince je velmi vlivná teorie Terrie Moffitt (1993), která identifikuje mezi mládeží dvě odlišné skupiny delikventů. Nepočetnou, přibližně pětiprocentní, skupinu tvoří tzv. celoživotní chroničtí pachatelé (life-time persistent offenders), kteří jsou nicméně odpovědní za velký díl delikvence. Typické je pro ně zahájení páchání kriminality již ve velmi mladém věku a delikvence prostupuje všemi jejich aktivitami. Právě tyto osoby se vyznačují určitým neuropsychologickým deficitem, jenž je dán geneticky nebo je důsledkem negativních vlivů v prenatálním či raném stádiu vývoje dítěte, a pokud není kompenzován kvalitní rodičovskou výchovou, vede k rozvoji kariéry chronického delikventa. Druhou, naopak velmi početnou, skupinu delikventů představují tzv. adolescenci omezení pachatelé (adolescence limited offenders), u nichž je delikvence důsledkem tzv. „maturation gap“ – situace, kdy v průběhu dospívání jedinci pocítují konflikt mezi svojí biologickou zralostí a sociálním statutem dítěte, jemuž jsou odírána některá práva dospělých. V tomto stavu pak mají tyto adolescenti tendenci napodobovat životní styl celoživotních delikventů, nicméně s blížící se sociální dospělostí se obvykle vracejí zpět ke konformitě.

Odlišný pohled na etiologii kriminálního chování poskytují teorie (sociálního) učení, které se často zaměřují právě na delikvenci mládeže, neboť akcentují téma socializace a internalizace sociálních hodnot, norem a vzorců chování v dětství, a to hlavně v prostředí rodiny, školy

a vrstevnických skupin. Za významného představitele tohoto směru lze považovat E. Sutherlanda a jeho teorii diferenciální asociace. Sutherland tvrdí, že kriminální chování je naučené a tento proces učení probíhá zejména v primárních skupinách, v nichž si jedinec osvojuje jak konkrétní techniky, tak i třeba racionalizace pro kriminalitu. Pokud se pak jedinec stýká hlavně s lidmi, kteří považují porušování zákona za výhodné, pak i on se jej naučí za takové pokládat (Sutherland, Cressey 1978: 80-83). Na tento přístup částečně navazují i Sykes a Matza (1957), kteří formulovali tzv. techniky neutralizace, což jsou právě určité racionalizace „legitimity“ delikvence. Dalším významným pokračovatelem Sutherlanda je i R. Akers, jehož teorie sociálního učení je v současnosti nejspíše nejvlivnější z této oblasti (pro příklady aplikace, viz Akers, Jensen 2002). Odlišný přístup čerpající z behaviorální psychologie pak postulovali Wilson a Herrnstein (1985), kteří však zohledňovali i určité genetické či vrozené predispozice (např. temperament, IQ). Sociální učení je obsaženo i v mnoha dalších teoriích kriminality, i když často pouze implicitně nebo jako podpůrný faktor (např. Gottfredson, Hirschi 1990; Merton 2007).

Další významný proud kriminologie představují teorie napětí (strain) / deprivation, jejichž počátek lze spatřovat již v konceptu anomie E. Durkheima, o jehož rozšíření v kriminologii se zasloužil R. K. Merton díky svému článku „Sociální struktura a anomie“ (Merton 2007; poprvé vydán 1938). Tento prvotní proud teorie napětí reprezentovaný vedle Mertona například i A. Cohenem a R. Clowardem a L. Ohlinem³ spatřuje zdroj delikvence v sociální struktuře společnosti, v níž jedinci z nižší sociální třídy nemají dostatečné možnosti seberealizace pomocí legitimních prostředků. Na tyto teorie navázal později R. Agnew (1992), který však ve své obecné teorii napětí přenesl zdroj napětí na úroveň jedince. Napětí je v jeho pojetí výsledkem negativního vztahu k ostatním lidem, kteří jedinci brání v dosažení pozitivně oceňovaných cílů, dalšími zdroji napětí jsou pak i ztráta pozitivně ceněného stimulu (např. rozvod rodičů, ztráta partnera/přátel, přechod na novou školu) a vystavení negativnímu stimulu (např. zneužívání, viktimizace, špatné interpersonální vztahy). Agnew popisuje také různé adaptační strategie na napětí, z nichž však pouze některé ústí v delikventní chování. Zcela odlišný proud v současných teoriích napětí pak představuje teorie institucionální anomie Messnera a Rosenfelda (2009), která se soustředí po vzoru Mertona opět na makroúroveň a zdroj kriminality vidí v nerovnováze mezi jednotlivými významnými sociálními institucemi (rodina, vzdělání, ekonomika, politika aj.), obzvláště pak v dominanci ekonomiky a pronikání jejích principů i do dalších sfér života.

Čtvrtou skupinou teorií jsou přístupy sledující „tvorbu, udržování a změnu v osobních identitách“ (Tittle 2000: 23, potvrzení Z. P.), kam spadají zejména teorie labelingu. Tento směr reprezentovaný například E. Lemertem nebo H. Beckerem zaujímá relativistický přístup k deviacím (resp. kriminalitě) a všímá si hlavně sociální reakce na deviaci a skutečnosti, které skupiny osob mají moc definovat, co je pokládáno za deviantní (resp. kriminální) čin. Becker (1963) také konstatuje, že reakce na rozpoznanou deviaci není univerzální, nýbrž závisí na konkrétní situaci a na konkrétních charakteristikách pachatele. Dále také analyzuje deviantní kariéru a postupnou rekonstrukci identity jedince, který nakonec přijímá roli devianta a zařazuje se do deviantní subkultury. Z následovníků teorie labelingu Tittle (2000: 61-62) vyzdvihuje Kaplanovu teorii negativního sebepojetí (self-derogation), v níž delikvence pramení z touhy zvýšit si sebevědomí – delikvence tak může být například namířena proti zdroji negativních pocitů vůči sobě nebo být důsledkem asociace s osobami s odlišným normativním systémem (např. gangy).

³ Přístupy Cohena a Clowarda a Ohlina bývají také řazeny pod tzv. teorie kulturní deviace, neboť deklarují odlišné hodnotové systémy různých (sub)kultur (resp. společenských tříd), z nichž některé mohou být z pohledu majoritní kultury (resp. střední třídy) deviantní.

Kriminalita může být pojímána také jako výsledek racionální volby svobodně jednajících jedinců, kteří k ní přistupují, jestliže možný zisk převáží riziko potrestání. Tento pohled na kriminalitu byl běžný již v prekriminologických teoriích (např. Bentham a Beccaria). Tittle ve svém přehledu shrnuje, že tento přístup byl zcela odmítán během první poloviny 20. století, nicméně zhruba od 60. let se koncept (omezeně) racionálně jednajícího individua opět dostává do kriminologických teorií, i když spíše jako východisko nežli jako hlavní koncept vysvětlující delikvenci (Tittle 2000: 62-65).⁴

Pro tento text nejpodstatnějšími a v současné kriminologii zaměřené na delikvenci mládeže nejvyužívanějšími přístupy jsou teorie (sociální) kontroly. Použijeme-li deskripci T. Hirschiho, pak teorie kontroly – na rozdíl od teorií napětí – nezkoumají, co jedince vede k delikvenci, nýbrž klíčovou otázkou pro ně je „Proč lidé *dodržují* společenská pravidla?“ (Hirschi 1969/2008: 10). Odpovědi zastánců teorie sociální kontroly pak je, že existují určité mechanismy sociální kontroly, přičemž zdůrazňují hlavně kontrolu neformální a internalizovanou, které jedince odrazují od nekonformního jednání. Popularita těchto teorií strmě stoupla právě po vydání knihy T. Hirschiho „Causes of Delinquency“ v roce 1969. Hirschi v této práci shrnuje předchozí přístupy, jejichž kořeny vidí např. již v díle E. Durkheima, a z nich pak konstruuje vlastní teorii sociálních vazeb, kterou zároveň testuje na datech z výzkumu delikvence (Hirschi 1969/2008; blíže viz oddíl 1.2.2). Za patrně nejvlivnější současnou verzi teorie kontroly je však považována pozdější obecná teorie kriminality Gottfredsona a Hirschiho (1990), která přichází s konceptem nízké sebekontroly v roli nejdůležitější kriminogenní dispozice (blíže viz oddíl 1.2.3). K dalším významným teoriím kontroly pak můžeme řadit i teorii neformální sociální kontroly Sampsona a Lauba, která zkoumá různé její zdroje a mechanismy v průběhu životního cyklu (Sampson, Laub 1993; Laub, Sampson 2003). Jako poměrně netradiční teorii sociální kontroly lze označit i marxisticko-feministickou koncepci tzv. „power-control theory“ (Hagan, Gillis, Simpson 1985; Hagan, Simpson, Gillis 1987), která se pokouší vysvětlit genderové rozdíly v delikvenci na základě diferencované sociální kontroly dané mírou patriarchálních vztahů v rodině.

Druhým významným okruhem kriminologických teorií jsou koncepce zaměřující se na životní cyklus a různou míru páchaní kriminality během jeho jednotlivých fází. Relativní stabilita křivky kriminality podle věku jak mezi různými formami zločinu, tak i mezi různými kulturami (Gottfredson, Hirschi 1990) otevírá nejen otázku, proč někteří jedinci začnou páchat zločin, ale také proč část z nich po čase přestane (otázka tzv. desistance) a proč jiní pokračují i v dalším průběhu života (tzv. persistence). Právě na tyto problémy se soustředí vývojové teorie kriminality a teorie životního cyklu. Rozkvět těchto směrů v kriminologii byl umožněn realizací několika obsáhlých longitudinálních studií delikvence mládeže (např. Cambridžská studie delikventního vývoje, Dunedinská multidisciplinární zdravotní a vývojová studie, Bostonská studie „Unraveling Juvenile Delinquency“; pro přehled viz Farrington, Welsh 2007: 29-36), na jejichž datech lze sledovat vývoj kriminální kariéry jedinců od raného věku až po dospělost a v případě Bostonské studie pak již i do stáří (Laub, Sampson 2003). Longitudinální výzkumy delikvence jsou často založeny na pseudo-experimentálním designu, kdy je sledována skupina delikventů a kontrolní skupina nedelikventů s obdobnými sociálními charakteristikami, a údaje o delikvenci se sbírají obvykle jak z trestního rejstříku, tak i metodou selfreportů a z výpovědí dalších osob (např. učitelé nebo rodiče), a to vždy po určitém časovém období.

⁴ Předpoklad (částečně) racionálně jednajícího jedince lze nalézt například v teorii Gottfredsona a Hirschiho (1990; viz oddíl 1.2.3) nebo v koncepci rutinních aktivit Cohena a Felsona (1979).

Velmi vlivná vývojová teorie je již výše zmíněná koncepce T. Moffitt (1993), která rozlišuje dvě zásadně odlišné kriminální dráhy, totiž dráhu celoživotních chronických pachatelů a pak početnou skupinu mládeže, která delikvenci páchá pouze v době adolescence. K důležitým koncepcím zaměřujícím se na životní cyklus se pak řadí již rovněž zmiňovaná teorie neformální sociální kontroly Sampsona a Lauba (Sampson, Laub 1993; Laub, Sampson 2003), která se soustředí na posun významu různých mechanismů neformální sociální kontroly v životním cyklu obzvláště ve spojení s některými důležitými životními událostmi jako je například vstup do manželství nebo získání dobrého zaměstnání. Vývojových teorií vzniklo v posledních dvou dekáдах velmi mnoho, často právě integrací některých přístupů vysvětlujících individuální rozdíly v kriminálním chování a vývojové perspektivy. Za zmínku stojí minimálně teorie integrovaného kognitivního antisociálního potenciálu D. Farringtona (2005a), která vychází hlavně z poznatků dlouholetého výzkumu Cambridžské studie delikventního vývoje, nebo vývojová koncepce P.-O. Wikströma (2005), v níž rozšiřuje svoji teorii situačního jednání, ale existuje i celá řada dalších vývojových koncepcí čerpajících z nejrůznějších zdrojů a integrující různé teoretické perspektivy (viz např. Farrington 2005b; Wikström, Sampson 2006).

Třetí skupinu naší typologie teorií představují koncepce zaměřující se na rozdíly v úrovni kriminality mezi společnostmi či nižšími sociálními celky. Tyto teorie se pochopitelně zaměřují spíše na difference na makrosociální úrovni. Mezi teorie tohoto typu, které jsou zajímavé pro zkoumání delikvence mládeže, můžeme zařadit především teorii sociální dezorganizace Chicagské školy (Park, Burgess, McKenzie 1925; Shaw, McKay 1942/1969 aj.), na níž v současnosti navazují další koncepce zabývající se významem různých charakteristik lokálních komunit pro úroveň kriminality, obavami z kriminality či schopností mobilizace zdrojů za účelem prevence kriminality (např. Skogan 1989; Sampson, Raudenbush, Earls 1997; Ferguson, Mindel 2007). Z dalších teorií se na rozdíly v úrovni kriminality mezi komunitami zaměřuje i teorie rutinních aktivit Cohena a Felsona (1979) analyzující kriminalitu z pohledu kriminálních příležitostí, konkrétně střetu motivovaného pachatele a vhodného cíle při absenci dohledu. Potenciál vysvětlovat rozdíly v kriminalitě mezi komunitami/společnostmi mají však i některé již zmíněné teorie anomie, například koncepce Mertona, Messnera a Rosenfelda či Agnewa a do této kategorie lze zařadit i celou řadu dalších kriminologických koncepcí (viz Tittle 2000: 70-80).

Poslední čtvrtý okruh teorií analyzuje rozdíly v kriminálním chování v závislosti na povaze situace. Tittle (2000: 81-84) rozlišuje dva hlavní proudy v této skupině, a to teorie vycházející ze symbolického interakcionismu, které analyzují kriminální situaci z pohledu interakce mezi zúčastněnými osobami, a teorie zaměřující se na koncept kriminální příležitosti (např. Cohen, Felson 1979). Pro oblast delikvence mládeže je v tomto směru patrně nejzajímavější přístup Osgooda a kol. (Osgood et al. 1996), kteří považují čas trávený s vrstevníky bez dohledu při nestrukturovaných aktivitách za situaci obzvláště náchylnou k delikvenci. Koncept kriminální příležitosti je však rovněž přítomen například v již zmíněné obecné teorii kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990; viz oddíl 1.2.3).

Z výše uvedeného stručného přehledu je patrné, že pozdější teorie delikvence již ve velké míře integrují poznatky z předchozích přístupů a často již kromě obvyklého vysvětlování rozdílů v páchání delikvence mezi jedinci implementují i vývojový pohled nebo interakci s širším sociálním prostředím. Nyní však již přistoupíme k podrobnějšímu popisu východisek teorie sociálních vazeb a obecné teorie kriminality, na něž navážeme stručným shrnutím jejich kritiky a zhodnocením výsledků empirických testů.

1.2.2 T. Hirschi: Teorie sociálních vazeb

Klasickou teorií, jejíž některé klíčové koncepty výzkum ISRD-2 zahrnuje, je teorie sociálních vazeb Travis Hirschiho, kterou formuloval ve své knize *Causes of Delinquency* (1969/2008), která byla zároveň jeho doktorskou disertací. Hirschi ve své teorii navazuje na do té doby spíše méně vlivné teorie sociální kontroly, z jejichž poznatků formuluje svůj vlastní přístup, který zároveň komparuje s teoriemi napětí a kulturní deviace a posléze empiricky testuje na datech.

Východiska, klíčové teze a další implikace teorie

Pro Hirschiho je základním problémem teorií sociální kontroly, jež je třeba vysvětlit, hobbsovská otázka „Proč lidé *dodržují* společenská pravidla?“, deviace je tedy pokládána za přirozený jev a zkoumat je naopak třeba důvody konformního chování (1969/2008: 10). Konformita jedince je pak podle těchto teorií udržována právě mechanismy sociální kontroly, které jsou však plně funkční, pouze je-li jedinec dobře integrován do konvenční společnosti. Jak píše Hirschi: „Kontrolní teorie předpokládají, že delikventní činy jsou důsledkem toho, že jedincova vazba na společnost je slabá nebo narušená.“ (1969/2008: 16). Hirschi rozlišuje čtyři dimenze vazby na společnost: *pouto* k ostatním lidem ve smyslu zohledňování jejich očekávání ve svém chování (*attachment*), *oddanost* společensky uznávaným cílům (*commitment*), *zapojení se* do konvenčních aktivit (*involvement*) a *víra* v hodnoty společnosti (*belief*). Všechny čtyři dimenze vazby na společnost spolu samozřejmě souvisejí – čím je vazba v jedné z dimenzí silnější, tím je pravděpodobnější dobrá vazba i v ostatních.

Klíčovým projevem dobrého pouta k ostatním lidem (*attachment*) je skutečnost, že jedinci záleží na názorech těchto lidí a své chování přizpůsobuje tak, aby nezklamal jejich očekávání. Jsou-li lidé, k nimž má jedinec pevné pouto, součástí konvenční společnosti, pak i jedinec volí konformní jednání, neboť si je vědom, že takové je od něj ostatními očekáváno. V tomto smyslu představuje pouto podle Hirschiho sociologický protějšek superega. Otázkou mnohých teorií kontroly je, je-li nejdůležitější pouto k rodičům, ke škole či ke skupině vrstevníků, Hirschi však tento problém nechává otevřený a vrací se k němu až po pečlivé analýze dat.

Oddanost společensky uznávaným cílům (*commitment*) představuje racionální aspekt konformního chování. Pokud člověk během života investuje svůj čas a energii do některé společensky ceněné činnosti jako je třeba v případě mládeže vzdělání nebo budování kariéry, pak pácháním delikvence riskuje ztrátu svých investic. Slovy Hirschiho: „Většina lidí jednoduše tím, že žije v organizované společnosti, získává majetek, reputaci, vyhlídky, jejichž ztrátu nechce riskovat. Tato akumulace je pojistkou společnosti, že budou dodržovat pravidla.“ (1969/2008: 21). Tuto dimenzi vazby pak Hirschi označuje za sociologický protějšek ega či zdravého rozumu.

Dimenze zapojení se do konvenčních aktivit (*involvement*) má pozitivní vliv na konformitu spíše nepřímou, a to prostou skutečností, že čím více času jedinec věnuje vykonávání konvenčních činností, tím méně času mu zbývá na delikvenci. Tento aspekt kontroly delikvence bývá často využíván v programech prevence delikvence, které usilují o vyplnění volného času mládeže, čímž jim nedávají příležitost k delikvenci.

Konečně poslední dimenzí vazby je víra v hodnoty a normy společnosti (*belief*). Hirschi bere jako premisu své kontrolní teorie, že ve společnosti existuje společný systém hodnot a norem, jenž je sdílen všemi včetně delikventních jedinců, kteří jej však přesto porušují. V tomto ohledu tedy Hirschi neřeší problematiku koexistence více hodnotových systémů a jejich střetávání, která je vlastní teoriím kulturní deviace. Hirschi se domnívá, že existuje variabilita

v tom, nakolik lidé věří, že by měli společenské normy dodržovat, tedy se liší víra v morální platnost těchto norem. Je-li tato víra oslabena, pak je i větší šance, že jedinec normy nebude dodržovat.

Takto navrženou teorii Hirschi následně po částech empiricky testuje, stejně tak jako i tvrzení odvozená z konkurenčních dvou přístupů – teorie napětí a teorie kulturní deviace. K tomuto účelu využívá data z průřezového výzkumu delikvence školní mládeže (Richmond Youth Project), v němž je k dispozici k analýze přes 5500 respondentů, přičemž Hirschi se soustředí pouze na chlapce (přes 3500 respondentů).⁵ Výhodou této studie je sběr informací o delikvenci nejen formou selfreportových dotazníků, ale i ze záznamů policie a doplnění informací o prospěchu žáků ze záznamů školy. V naprosté většině případů Hirschi ukazuje, že jeho přístup je daty podporován a je s nimi více v souladu nežli hypotézy abstrahované z konkurenčních teorií. Pouze ve dvou směrech se ukazuje být jeho teorie neadekvátní – Hirschi přiznává, že přecenil roli zapojení se do konvenčních aktivit (involvement), kde nebylo dosaženo očekávaného pozitivního efektu, a naopak nedocenil význam vrstevníků, u nichž výsledky analýz prokazují silný vliv na delikvenci.

Nyní ještě stručně shrneme výsledky Hirschiho analýz, které se v nějakém aspektu týkají významu rodiny pro delikvenci, tedy tématu této studie. Rodiče hrají samozřejmě velmi podstatnou roli v elementu vazby pouto na konvenční společnost (attachment).⁶ Čím je pouto mezi dítětem a rodiči silnější, tím více si je dítě vědomo očekávání rodičů a bude mít snahu chovat se v souladu s tímto očekáváním, a tedy i dodržovat normy většinové společnosti. Hirschi zároveň na základě svých analýz napadá základní tezi teorie kulturní deviace o přenosu prokriminálních norem v primárních skupinách a tvrdí, že v americké společnosti neexistují žádné významné skupiny osob, které by své děti aktivně podporovaly v kriminálním chování (Hirschi 1969/2008: 230). Hirschi pouto k rodičům rozkládá na tři aspekty – virtuální supervize, intimita komunikace a míra identifikace s rodiči – a ukazuje, že všechny souvisejí s delikvencí. Pouto na rodiče a další konvenční osoby či instituce souvisí také s vírou v morální platnost norem a hodnot společnosti (belief), avšak ta na ně není redukovatelná.

Ačkoli Hirschi ve své knize výslovně nezmiňuje důsledky své teorie pro možnost prevence kriminality, je zcela zřejmé, že jeho teorie má v této oblasti nezanedbatelný potenciál. Delikvence je páchána jedinci, kteří mají nízkou vazbu na společnost, která sestává z výše zmíněných čtyř elementů a právě na ně lze cílit různé formy prevence. Patrně nejlépe přístupná by byla dimenze zapojení se do konvenčních aktivit, neboť v tomto případě by jakákoli organizovaná volnočasová aktivita pro mládež měla i preventivní rozměr. Hirschiho analýzy však bohužel význam této dimenze na delikvenci nedokládají (1969/2008:189-191). Pouto ke konvenční společnosti se sice již posiluje o něco obtížněji, nicméně i zde lze navrhnout různé formy intervence v problémových rodinách zaměřené na výchovné metody a pak zejména v oblasti vzdělávání, kde budování dobrého vztahu ke škole a k učitelům může kompenzovat slabé či absentující pouto na rodiče. Preventivní rozměr pak může mít i posilování studijních návyků a kompetencí dětí a podpora jejich vzdělanostních aspirací. V oblasti víry v morální platnost norem a hodnot společnosti je již přímá prevence komplikovanější, na druhou stranu není třeba působit na všechny elementy vazby zároveň,

⁵ Hirschi dále rozlišuje skupinu černošských chlapců a ostatních, která je pro něj primární. Skupinu černošských chlapců využívá pouze pro účel komparace na základě rasy.

⁶ Nicméně rodiče nejsou jedinými osobami, pouto k nimž chrání před delikvencí, podobnou roli může hrát též pouto k učitelům nebo ke škole.

neboť tyto nejsou na sobě nezávislé a zlepšení stavu v jedné dimenzi má obvykle pozitivní dopad i na ostatní a celkově snižuje šanci páčání delikvence.

Kritika a empirické testování teorie sociálních vazeb

Hirschiho teorie sociálních vazeb vzbudila ve své době obrovský ohlas a patří mezi nejcitovanější kriminologické texty. Hirschi sám komentoval v roce 1980 úspěch své knihy jako výsledek kombinace vhodné teorie, dat i metodologie a zjištěných korelátů delikvence (2008: ix). Kempf (1993) ve svém shrnutí empirických testů této teorie vyzdvihuje její jasnou formulaci, dobrou testovatelnost, zajímavé důsledky pro oblast trestní politiky a prevence a také vysokou rezonanci s většinovým pohledem na delikvenci, tedy určitou intuitivní správnost. Jensen a Akers (2002) se pak domnívají, že jedním z důvodů popularity této teorie, na úkor koncepcí sociálního učení, „byla skutečnost, že [Hirschiho kniha] poukázala na rozdíly mezi teoriemi sociální kontroly, kulturní deviace a napětí v předpokladech o americké společnosti na makroúrovni a provedla analýzu týkající se těchto předpokladů a důležitých korelátů typických pro tyto teorie.“ (2002: 11).

Na druhou stranu je nutné říci, že teorie sociálních vazeb nezůstala zcela bez kritiky a také snaha ji empiricky testovat nepřinesla vždy jen pozitivní výsledky. Pochopitelná kritika se snesla na teorii sociálních vazeb z pozic feministické kriminologie, neboť Hirschi zcela ignoroval rozdíly v delikvenci dívek a chlapců a svoji teorii vystavěl a testoval pouze na souboru chlapců. Na Hirschiho práci lze kritizovat i použité míry delikvence a statistické analýzy založené pouze na srovnávání procent v kontingenčních tabulkách, jako to udělal D. Greenberg (1999), jenž reanalyzoval Hirschiho data a ukázal, že síla jím prezentovaných vztahů měřených koeficienty asociace je mnohem slabší, než by se z Hirschiho interpretace zdálo, a i určitá alternativní tvrzení odvozená z teorie napětí jsou s daty konzistentní. Samozřejmý pak není ani směr závislosti od jednotlivých elementů vazby k delikvenci. Liska a Reed ukázali, že v případě pouta k rodičům a škole neprobíhá vztah k delikvenci jednosměrně, nýbrž spíše reciprocně (Liska, Reed 1985; srov. též Agnew 1985). Hirschi se také pouze minimálně věnoval vnitřní analýze jednotlivých dimenzí vazby, jejich vzájemným vztahům a simultánnímu působení na delikvenci. Jednu z prvních analýz tohoto typu provedli Wiatrowski, Griswold a Roberts (1981), kteří ukázali, že vazbu by bylo vhodnější rozložit do více dimenzí než do čtyř a ani jejich vztah k delikvenci neprobíhá zcela přímo a nezávisle na dalších faktorech, jak usuzoval Hirschi.

Přehledná a jasná formulace teorie sociálních vazeb otevřela okamžitě cestu pokusům o její empirické testování na dalších datech a následné snaze o různé modifikace. Obsáhlý přehled a zhodnocení výsledků testů provedených v letech 1970-1991 zpracovala Kempf (1993), které se podařilo identifikovat 71 studií, z nichž však většina obsahovala pouze parciální testy a jen 11 z nich zahrnovalo všechny čtyři elementy vazby. Z tohoto přehledu nevychází Hirschiho teorie zcela nejlépe, efekty jednotlivých elementů vazby jsou v mnoha studiích slabé (či nulové), prokazuje se vliv různých exogenních faktorů (pohlaví, věk, rasa atd.) a sporná je i otázka kauzality. Na druhou stranu však Kempf upozorňuje, že pouze u minima studií lze mluvit o zcela korektním testu úplné a nepozměněné Hirschiho teorie.

Zatímco při testování na datech z průřezových studií získává teorie sociálních vazeb obvykle (částečnou) podporu, při využití longitudinálních výzkumů jsou výsledky již dosti neprůkazné, částečně i negativní (Özbay a Özcan 2006). Jeden z prvních testů na longitudinálních datech provedl Agnew (1985) a dospěl k závěru, že elementy sociální vazby vysvětlují pouze 1-2 % variability v delikvenci, a jejich význam je tedy velmi nadhodnocen. Na druhou stranu je však třeba zmínit, že se opět nejednalo o přesnou replikaci Hirschiho

teorie, a Agnew také uvádí, že možným vysvětlením by mohl být klesající význam těchto sociálních vazeb s rostoucím věkem dětí.

I přes obsáhlou kritiku zůstává Hirschiho teorie sociálních vazeb, ať již v originální verzi nebo po integraci s dalšími přístupy, vděčným objektem empirického testování a bývá úspěšně aplikována i v současnosti. Nedávný empirický test, který přinesl podporu Hirschiho teorii i mimo USA či západní Evropu, provedli Özbay a Özcan (2006) pro delikvenci mládeže v Turecku. Uplatnění teorie sociálních vazeb lze však nalézt i mimo původní doménu delikvence mládeže, například již byla využita ve výzkumu porušování firemních etických norem zaměstnanci (Sims 2002).

Na závěr je třeba zmínit, že sám Hirschi teorii sociálních vazeb již dále nerozvíjel, ani se nepokoušel o další její empirické testování. O dvě dekády později pak společně s M. Gottfredsonem zformulovali novou verzi teorie sociální kontroly – obecnou teorii kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990; viz následující oddíl), která se v současné době těší ještě větší popularitě. Ačkoli je tato teorie s původní Hirschiho koncepcí částečně v rozporu, Hirschi svoji původní teorii sociálních vazeb nezavrhl a hlásí se, možná poněkud překvapivě, k oběma koncepcím.

1.2.3 M. R. Gottfredson & T. Hirschi: Obecná teorie kriminality

Obecná teorie kriminality (General theory of crime, GTC) Gottfredsona a Hirschiho (1990) prezentovaná ve stejnojmenné knize je klasickou ukázkou snah o integraci dřívějších přístupů k etiologii kriminality v teorii obecnější s vyšším explanačním potenciálem. Gottfredson s Hirschim propojili prvky teorií racionální volby, sociálního učení a sociální kontroly a pokusili se vytvořit univerzální teorii kriminality, jež by umožňovala vysvětlit všechny typy trestné činnosti ve všech kulturách. Tento záměr byl v 80. letech nejen extrémně ambiciózní, ale navíc i v rozporu s tehdejší trendem vytvářet specializované teorie zaměřené pouze na určité typy trestné činnosti nebo typy pachatelů.

Východiska, klíčové teze a další implikace GTS

Koncepce zločinu v GTC vychází z klasických „předkriminologických“ teorií kriminality (např. Hobbes, Bentham, Beccaria), které chápaly zločin jako výsledek svobodné racionální volby člověka, jenž je veden snahou uspokojit své vlastní zájmy a je si (částečně) vědom systému sankcí, které se mohou na jeho jednání vztahovat. Gottfredson a Hirschi se speciálně odvolávají na dílo Jeremy Benthama, který rozlišil čtyři sankční systémy: fyzický, politický, morální a náboženský, jež se vztahují na čtyři druhy jednání: zranění, zločin, deviace a hříchy. Zločin v tomto pojetí tedy již není zcela specifickým typem jednání, nýbrž je na stejné úrovni jako zranění, deviace nebo hříchy, a odlišuje jej pouze fakt, že se na něj vztahuje hlavně politický sankční systém. Proto také nemá cenu hledat speciální příčiny páčání zločinu, neboť tyto nejsou nikterak odlišné od příčin analogických činů. Gottfredson a Hirschi považují toto pojetí zločinu za principiálně správné, pouze se domnívají, že klasičtí teoretici přecenili odstrašující funkci sankcí. Klasická teorie podle nich není schopna odpovědět na otázku, proč se sklony lidí k páčání zločinu nezmění, změní-li se jejich sociální pozice nebo znalost systému sankcí.

V GTC je zločin definován jako „činy, obsahující násilí nebo podvod spáchané při sledování vlastního zájmu“ (1990: 15). Prostřednictvím analýzy širokého spektra trestných činů se Gottfredson s Hirschim snaží nalézt charakteristické znaky zločinu a docházejí k závěru, že naprostá většina trestných činů je zcela banální, neplánovaná, nevyžaduje žádné zvláštní schopnosti pachatele ani vybavení, činy často nejsou úspěšně provedené a pachatelé přinášejí pouze minimální zisk. Následně vyvozují, že „(z)ločin vychází ze sledování okamžitého, jistého a snadného zisku“ (1990: 42) a pachatelé příliš nezvažují jeho provedení ani možné dlouhodobé následky, nýbrž jednají na základě okamžitého impulsu. K uskutečnění trestného činu ovšem není zapotřebí pouze osoby, jež je ochotna jej spáchat, ale také vhodné příležitosti. V tomto ohledu se GTC blíží teorii rutinních aktiv Cohena a Felsona (1979). Dalším důležitým závěrem z empirických výzkumů je fakt, že se pachatelé většinou nespecializují na jeden typ trestné činnosti, jak někteří teoretici deklarují, ale naopak se angažují v širokém spektru trestných činů, ke kterým mají příležitost (tzv. versatilita pachatelů).

Dále se Gottfredson a Hirschi pokoušejí určit povahové rysy lidí se sklonem páchat trestnou činnost, a to z povahy zločinu samého. Ústředním pojmem jejich teorie je koncept sebekontroly jako klíčové dispozice ovlivňující tendenci k páčání trestné činnosti. Z jednotlivých obecných charakteristik zločinu pak vyvozují vlastnosti lidí s nízkou sebekontrolou:

- zločin přináší okamžité uspokojení → lidé s nízkou sebekontrolou mají sklon reagovat na okamžitý podnět,

- zločin je jednoduchým uspokojením touhy → nedostatek píce a vytrvalosti sledovat vzdálenější cíle,
- zločin obsahuje riziko a vzrušení → orientace na dobrodružství, aktivitu, fyzičnost (v protikladu k verbálnosti),
- zločin přináší malé dlouhodobé zisky, není zaměstnáním a je v rozporu s dlouhodobými závazky → lidé s nízkou sebekontrolou mají nestabilní rodiny, zaměstnání i přátele,
- zločin nevyžaduje zvláštní schopnosti ani plánování → není třeba manuálních ani intelektuálních schopností,
- zločin často ústí v ublížení oběti → sebestřednost, necitlivost k ostatním (ale ne nutně asociálnost),
- zločin je ekvivalentní analogickým typům jednání → tendence k zneužívání návykových látek, gamblingu, nemanželským dětem, ilegálním sexuálním praktikám atd.,
- zločin vyžaduje interakci → nezávisle na míře sebekontroly, zločin spíše spáchají lidé se společenskou povahou,
- přínosem zločinu často není zisk, ale ukončení podráždění → nízká tolerance frustrace, špatná schopnost řešit konflikty verbální cestou,
- zločin přináší riziko zranění útočníka samého → nezávisle na sebekontrolě, zločin spíše spáchají lidé s vyšší tolerancí k bolesti (1990: 89-90).

Jednoduše řečeno, „lidé, kterým chybí sebekontrola, budou spíše impulsivní, necitliví, fyzicky orientovaní (v opozici k duševnímu zaměření), ochotně podstupující riziko, zaměřeni na krátkodobé cíle a neverbální, a budou proto mít sklon ke kriminálním a analogickým činům“ (1990: 90). Tyto vlastnosti lze z velké míry rozeznat u dětí ještě před hranicí trestní odpovědnosti a jsou relativně stabilní po celý život, proto je rozumné považovat sebekontrolu za stabilní konstrukt. Důležité je si uvědomit, že nízká sebekontrola nemusí nutně vést k páčání trestné činnosti, neboť může být kompenzována situačními vlivy nebo jinými individuálními vlastnostmi. Naopak vysoká sebekontrola velmi efektivně redukuje možnost spáchání zločinu.

Sebekontrola není vlastnost, s níž by se člověk rodil, nýbrž je rozvíjena v procesu socializace během prvních let života a nejdůležitější roli v její genezi hraje výchova v rodině. Gottfredson a Hirschi identifikují tři důležité prvky ve výchově: rodiče musejí dohlížet na chování svých dětí, rozpoznat deviantní chování a potrestat jej. Tento proces však může lehce selhat v mnoha ohledech: vinou nezájmu rodičů, neschopností dohledu nad dítětem, neschopností rozeznat deviaci nebo neschopností deviantní chování potrestat. Výše popsané schéma rozvoje sebekontroly umožňuje podle Gottfredsona a Hirschiho vysvětlit známé rodinné koreláty delikvence dětí. Mimo rodiny má určitý potenciál k rozvoji sebekontroly i škola coby další instituce, v níž dochází k socializaci. Nicméně její poměrně malý úspěch v tomto směru přičítají Gottfredson a Hirschi špatné spolupráci rodin, které již v rozvoji sebekontroly u svých dětí selhaly, a shrnují, že je pro jakékoli instituce těžké napravit špatnou socializaci v rodině. Naopak dobrá socializace je téměř ireverzibilní.

Takto formulovaná obecná teorie kriminality umožňuje Gottfredsonovi a Hirschimu interpretovat, často i poměrně netradičně, většinu všeobecně uznávaných korelátů trestné činnosti. Zatímco genderové a etnické rozdíly v kriminalitě lze ve shodě s GTC vysvětlit pomocí rozdílů v sebekontrolě a v odlišných příležitostech ke zločinu, pokles kriminality s věkem představuje problém. Na základě shrnutí výsledků mnoha výzkumů, dospívají Gottfredson a Hirschi k závěru, že křivka trestné činnosti podle věku má zhruba stejný průběh v různých dobách i kulturách a stejný tvar má i křivka výskytu činů analogických k zločinu.

Zatímco zastánci vývojové kriminologie dávají pokles páchaní trestné činnosti s věkem do souvislosti s událostmi životní dráhy jako je vstup na pracovní trh, založení rodiny apod., Gottfredson a Hirschi považují sklon k trestné činnosti (sebekontrolu) za relativně stabilní vlastnost, a úbytek v páchaní trestné činnosti proto interpretují jako přirozený důsledek dospívání a stárnutí organismu.

Obecná teorie kriminality dokáže poměrně dobře vysvětlit i další koreláty delikvence, jakými jsou třeba delikventní vrstevníci, neúspěch a nechuť ke škole, problémy s hledáním a udržením práce nebo nestabilita vztahů a rodiny: tyto koreláty jsou interpretovány jako důsledek nízké sebekontroly, která ztěžuje zapojení do institucí vyžadujících píli, vytrvalost a orientaci na dlouhodobé cíle, a korelace těchto proměnných se zločinem je tedy ve skutečnosti nepravá. Obdobně pak Gottfredson s Hirschim ukazují, jak lze GTC úspěšně aplikovat i na další oblasti kriminality, jakou je například tzv. „kriminalita bílých límečků“ a hospodářská kriminalita, které byly v 80. letech intenzivně diskutovány, nebo také na organizovaný zločin a mládežnické gangy.

GTC si klade za cíl být teorií skutečně univerzální, a tedy i aplikovatelnou na různé společnosti s různými legálními definicemi trestné činnosti. Gottfredson a Hirschi ukazují, že jejich definice zločinu není kulturně zakotvená, a domnívají se, že pokrývá většinu činů, které jsou v různých kulturách považovány za trestné. Značné rozdíly v míře a struktuře trestné činnosti v různých zemích pak interpretují pomocí rozdílů v příležitostech k páchaní trestných činů. Stabilita sebekontroly v průběhu života je pak pro ně i argumentem pro odmítnutí nutnosti longitudinálních studií kriminální kariéry, jež byly v té době velmi populární a byly považovány za jedinou možnost jak postihnout kauzální vztahy mezi různými proměnnými a delikvencí. Gottfredson s Hirschim docházejí k závěru, že data z průřezových studií přinášejí stejně dobré výsledky a jejich výhodou je navíc možnost většího rozsahu výběrů a vyšší aktuálnost dat, na rozdíl od longitudinálních studií, které přinášejí výsledky až s velkým časovým odstupem.

Kromě dalších metodologických otázek spojených s měřením delikvence a s ideálním designem výzkumu, rozebírají Gottfredson s Hirschim i implikace své teorie pro trestní politiku. Oba hlavní přístupy, které zatím byly uplatňovány v USA, nemají z pohledu GTC naději na úspěch. Zaměření na nápravu zločinců a jejich reintegraci do společnosti selhává, neboť nízká sebekontrola zločinců je jen velmi obtížně institucionálně kompenzovatelná v pozdějším věku. Naproti tomu důraz na uvěznění (eliminací a odstrašující funkce trestu) předpokládá, že existuje určitá skupina závažných zločinců, kterou lze spolehlivě prospektivně identifikovat; toto je však v rozporu s veškerými empirickými poznatky. Navíc ani lidé s velmi nízkou sebekontrolou nemusejí nikdy spáchat žádný zločin: GTC pouze tvrdí, že lidé s vysokou sebekontrolou nemají tendenci ke kriminalitě. Pokud se GTC dovede do důsledku, žádná speciální sankční politika nemůže mít výrazný vliv na kriminalitu. Na druhou stranu však existují možnosti na úrovni prevence, a to jednak zaměřené na zlepšení rodičovské výchovy, ale také na omezení příležitostí k páchaní trestné činnosti.

Kritika a empirické testování GTS

Je zřejmé, že si obecná teorie kriminality Gottfredsona a Hirschiho (1990) klade velmi vysoké ambice, když se pokouší vysvětlit všechny typy zločinu ve všech společnostech pomocí relativně jednoduché teorie. Ačkoli tento přístup byl ve své době netradiční a oba autoři ve své knize nešetřili kritikou k teoriím i studiím svých kolegů, GTC byla přijata kriminologickou komunitou poměrně vstřícně. Dokonce i zastánci zcela odlišných pozic, kteří GTC podrobili závažné kritice, jí neupírali významný intelektuální přínos a Charles Tittle ji ve své recenzi neváhal označit za „jedn(u) z nejdůležitějších kriminologických knih za

posledních 20 let“ (Tittle 1991). Kromě snahy o obecnou teorii integrující několik přístupů, je silnou stránkou GTC její logická výstavba, přesvědčivá argumentace vycházející z empirických dat a empirická testovatelnost. Nicméně snaha o co nejjednodušší teorii přiměla autory zastávat někdy až příliš extrémní pozici, například zločin je v GTC pouze důsledkem nízké sebekontroly a kriminální příležitosti a jakékoli další sociální vlivy jsou vyloučeny. Mezi nejvíce diskutované aspekty a teze GTC, jimiž se budeme v dalším textu zabývat, se řadí: operacionalizace sebekontroly a její měření; vztah mezi sebekontrolou a zločinem; vliv výchovy v rodině na rozvoj sebekontroly; srovnání GTC s některými alternativními teoriemi; a postulát o přirozeném úbytku trestné činnosti s věkem.

Ústředním konceptem GTC je pojem sebekontroly a základní otázkou pro jakýkoli empirický test GTC tedy je, jak jej operacionalizovat a měřit. Jednu z prvních škál pro měření sebekontroly obsahující 24 položek navrhl Grasmick s kolegy (Grasmick et al. 1993) na základě šesti charakteristik osob s nízkou sebekontrolou extrahovaných z GTC (impulsivita, preference jednoduchých úkolů, vyhledávání rizika, zaměření na fyzické činnosti, sebestřednost a nízká tolerance frustrace). Jejich analýza prokázala jednorozměrnost škály, a potvrdila tak sebekontrolu jako smysluplný koherentní konstrukt. Tento výsledek bývá replikován studii aplikujícími faktorovou analýzu (např. Arneklev, Grasmick, Bursik 1999), nicméně již ne metodou položkové analýzy (Piquero, MacIntosh, Hickman 2000).

Gottfredson a Hirschi reagovali na první pokusy měřit sebekontrolu a vyjádřili svoji podporu spíše užívání behaviorálních škál založených na činech analogických zločinu, namísto postojových škál (Hirschi, Gottfredson 1993). Ačkoli bývá tento přístup někdy kritizován,⁷ výzkumy ukazují, že behaviorální způsob měření přináší o něco lepší výsledky (např. Evans et al. 1997; Pratt, Cullen 2000), a svědčí pro něj i výsledek, že míra sebekontroly má vliv na validitu odpovědí na postojovou škálu (Piquero, MacIntosh, Hickman 2000). Nicméně z výsledků metaanalýzy studií používajících různé způsoby měření sebekontroly vyplynulo, že rozdíly mezi nimi nejsou veliké, a není tedy příliš důležité, jak je koncept sebekontroly operacionalizován a měřen (Pratt, Cullen 2000).

Klíčovou tezí GTC je tvrzení, že nízká sebekontrola je jedinou dispozicí ovlivňující páchaní trestné činnosti. Tato teze byla podrobena mnoha empirickým testům, které aplikovaly různé operacionální definice sebekontroly i zločinu, zkoumaly vliv sebekontroly na činy analogické zločinu a některé také zohledňovaly rozdíly v příležitostech ke zločinu. Neboť výsledky různých studií přinášely nekonzistentní výsledky, pokusili se Pratt a Cullen (2000) zhodnotit celkový status GTC pomocí metaanalýzy všech do té doby dostupných studií (celkem 21 studií z dat ze 17 datových souborů) a došli k závěru, že sebekontrola skutečně je silným prediktorem zločinu a velikost účinku sebekontroly je jedna z nejvyšších známých v kriminologii. Navíc se také potvrdilo, že koncept sebekontroly je vskutku poměrně obecný a aplikovatelný na různé sociální skupiny (mládež, ženy, etnické skupiny) a má vliv i na činy analogické zločinu. Na druhou stranu se ale neprokázalo, že by sebekontrola byla jediným prediktorem delikvence; zahrnutí proměnných z teorie sociálního učení přineslo významné zlepšení velikosti účinku (při souběžné statistické kontrole sebekontroly), což podporuje myšlenku modifikovat GTC zahrnutím dalších faktorů. V současné době existují snahy propojit GTC například i s teorií racionální volby (např. Seipel, Eifler 2010; částečně též Cretacci 2008) nebo redefinovat sebekontrolu jako situační koncept a využít ji v teorii situačního jednání (Wikström, Treiber 2007).

⁷ V zásadě je totiž nízká sebekontrola v tomto pojetí měřena prostřednictvím svých dalších manifestací.

GTC přičítá vznik sebekontroly plně výchově v rodině v raném věku dítěte, zhruba před zahájením školní docházky. Schéma dohled – rozpoznání deviace – trest se podle výzkumníků, kteří se pokusili otestovat tento aspekt GTC, zdá být ovšem příliš zjednodušující a ukazuje se, že i další prvky výchovy mají vliv na rozvoj sebekontroly (např. Hay 2001; Unnever, Cullen, Pratt 2003). Nicméně částečné potvrzení se dostalo modelu testujícímu, je-li skutečně vliv rodičovské výchovy na delikvenci dítěte zprostředkován přes sebekontrolu (Gibbs, Giever, Martin 1998), avšak přímý vliv rodičovské výchovy se nepodařilo zcela eliminovat (Hay 2001; Unnever, Cullen, Pratt 2003). Na druhou stranu se ale tyto vztahy ukázaly být poměrně stabilní v různých kulturách (Vazsonyi, Belliston 2007). Unnever, Cullen a Pratt (2003) také ukazují, že syndrom hyperaktivity (ADHD), který je z velké části podmíněn geneticky, má vliv na sebekontrolu, který se neodstraní statistickou kontrolou výchovy; tento výsledek je v přímém rozporu s postulátem GTC, že jediné špatná rodičovská výchova je zodpovědná za nízkou sebekontrolu. Na druhou stranu však poznatek, že vliv ADHD na delikvenci je plně zprostředkován přes sebekontrolu, dále potvrzuje důležitost konceptu sebekontroly pro vysvětlování delikvence.

Gottfredson s Hirschim věnovali ve své knize značnou pozornost také kritice longitudinálních studií a s nimi spojeným vývojovým teoriím. Tyto koncepce jsou v příkrém rozporu s postuláty GTC, a není proto překvapivé, že byly učiněny pokusy posoudit přínos těchto dvou perspektiv. Empirické testy srovnávající GTC a vývojové teorie však přinášejí nejednoznačné výsledky. Jedna studie (Bartusch et al. 1997) svědčí například ve prospěch vývojové teorie formulované Moffitt (1993),⁸ zatímco jiná (Paternoster, Brame 1997) nalézá slabiny v obou přístupech a přiklání se ke střední cestě, kterou může reprezentovat teorie Sampsona a Lauba (1993; upravená později v Laub, Sampson 2003). Proti tomu však další studie (Evans et al. 1997) ukazuje, že nízká sebekontrola negativně ovlivňuje úspěch v sociálních institucích a při navazování sociálních vztahů, a zpochybňuje tak přímý vliv zapojení se do konvenčních institucí na zločinnost, který je deklarován v koncepci Sampsona a Lauba (1993).

Důležitým postulátem GTC, jenž je však pro mnohé kriminology nepřijatelný, je zdůvodnění univerzální tendence k poklesu zločinnosti s narůstajícím věkem jako přirozeného úbytku spojeného se stárnutím. Kromě teorií hledajících vysvětlení poklesu celkové tendence k páčání trestné činnosti s věkem (např. výše zmíněné vývojové teorie a teorie životní dráhy), existují i vysvětlení poměrně slučitelná s GTC: s rostoucím věkem může docházet ke zvýšení sebekontroly následkem poučení se z negativních následků předchozího jednání nebo s přechodem z adolescence k dospělosti dochází k omezení příležitostí k trestné činnosti. Nicméně pokusy o empirické vysvětlení vztahu mezi věkem a zločinem přinášejí velmi smíšené výsledky a ze studie Tittle a Grasmicka (1997) vyplývá, že pokles trestné činnosti s věkem je skutečně obtížně vysvětlitelný sociálními vlivy, což může částečně svědčit pro stanovisko Gottfredsona a Hirschiho. Dalším prvkem GTC, který si vysloužil hojnou kritiku, je deklarovaná povaha zločinu a postulát univerzální platnosti definice pro všechny typy zločinů ve všech společnostech. Tvrdé kritiky se dle očekávání dostalo i tvrzení o aplikovatelnosti GTC na kriminalitu bílých límečků (např. Reed, Yeager 1996), nicméně někteří autoři našli naopak pro GTC podporu i v této oblasti (Herbert, Green, Larragoite 1998).

Již z předloženého stručného nástinu diskuze rozpoutané kolem GTC je zřejmé, že tato teorie vyvolala obrovský ohlas, a snad každý její koncept a postulát byl podroben důkladné kritice

⁸ Nicméně analyzovaná data pocházejí ze studie navržené pro testování vývojových teorií a jejich aplikovatelnost na GTC může být napadnutelná.

a empirickému testování. Není proto divu, že kniha *Obecná teorie kriminality*, v níž jsou položeny základy GTC, patřila v devadesátých letech k nejcitovanějším studiím v kriminologii (Pratt, Cullen 2000). Ačkoli empirické testy prokázaly, že se GTC ukazuje být v mnoha ohledech příliš zjednodušující, a její ambice být skutečně obecnou teorií kriminality tím byla značně otřesena, zavedení konceptu sebekontroly a ústřední teze o jejím vlivu na zločinnost jsou nesporným přínosem pro kriminologii. I přes deklarovaný odpor Hirschiho a Gottfredsona (1993) proto stále pokračují – a v budoucnu nejspíše i dále pokračovat budou – snahy GTC různě modifikovat a integrovat s poznatky z alternativních koncepcí, které mohou vést k vytvoření adekvátnější teorie.

1.3 Rodinné zázemí a delikvence mládeže

Předchozí shrnutí kriminologických teorií zřetelně ukazuje různorodost přístupů k etiologii delikvence, kdy její zdroje mohou být hledány jak na úrovni individuálních (biologických či psychologických) charakteristik, v širším sociálním prostředí, zejména v rodině, škole, vrstevnických skupinách a místní komunitě, nebo dokonce v makro-sociálních podmínkách dané společnosti. V této kapitole nejprve shrneme výsledky dosavadního zkoumání vztahu různých charakteristik rodiny a delikvence mládeže a na jejich základě navrhne obecný teoretický model. V závěru se pak zaměříme i na postavení rodiny mezi dalšími rizikovými a ochrannými sociálními faktory delikvence a navrhne rozšířený teoretický model, jenž bude založen především na propojení teorie sociální kontroly a diferenciální asociace.

Rodina coby základní primární skupina, která je nejvíce odpovědná za socializaci dítěte, je zcela přirozeným terčem při hledání příčin delikvence dětí a její zásadní význam je často akcentován jak u veřejnosti, tak i mezi zainteresovanými odborníky (sociální pracovníci, preventisté, učitelé, policisté apod.). V posledních desetiletích dochází k výrazné proměně instituce rodiny, která je dávána do souvislosti s rostoucí individualizací a posunem v hodnotových orientacích. Rodina začíná rovněž postupně přicházet o své základní funkce, například oslabuje její role primárního agenta socializace dětí (Možný 2008). Výsledkem je menší stabilita rodiny, jež se odráží zejména ve vysoké rozvodovosti, nižší sňatečnosti a nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství (Český statistický úřad 2010), což jsou trendy vnímané majoritní společností negativně. Tendence připisovat rodinnému prostředí důležitou roli pro páchaní kriminality je patrná i z výzkumu veřejného mínění provedeného Institutem pro kriminologii a sociální prevenci (Večerka et al. 2007). Z jeho výsledků lze například vyčíst, že velká část české populace přisuzuje sklon lidí páchat kriminalitu především špatné výchově a uvolněná výchova v rodině a krize rodiny mají v mínění veřejnosti spíše silný vliv na kriminalitu.

1.3.1 Rizikové faktory delikvence z oblasti rodiny

V kriminologických teoriích, jež dávají rodinné zázemí do souvislosti s delikvencí mládeže, lze vysledovat celou řadu mechanismů, prostřednictvím nichž rodina ovlivňuje chování svých dětí, a jednotlivé teoretické směry pak považují za podstatné odlišné aspekty rodiny. Důležitou úlohu hraje rodina zejména v teoriích sociální kontroly, které pokládají rodiče za významné agenty jak přímé supervize dětí, tak i nepřímé kontroly vyplývající z pozitivního vztahu (pouta) mezi rodiči a dětmi. Kvalitní rodičovská výchova je pak zásadní i pro rozvoj sebekontroly u dětí (Gottfredson, Hirschi 1990). Naproti tomu teorie sociálního učení vycházejí z předpokladu, že rodina je jednou z nejdůležitějších primárních skupin, ve které dochází k předávání hodnot a učení se vzorcům chování. Z toho pohledu je pak zásadní zejména výskyt deviantních forem chování a kriminality u rodičů a sourozenců. V klasických teoriích napětí byl zase akcentován socio-ekonomický status rodiny, kdy delikvence byla považována za důsledek frustrace z nemožnosti naplnit své ambice, zatímco v pozdější obecné teorii napětí (Agnew 1992) již může být zdrojem napětí i sama rodina, například dojde-li k jejímu rozpadu či jsou-li narušeny pozitivní vztahy mezi rodiči a dětmi. Z pohledu vývojových teorií je pak zajímavý odlišný vliv rodiny a událostí v rodině (např. rozvod rodičů) na delikvenci v závislosti na věku dítěte.

Shrneme-li charakteristiky rodiny, které byly považovány za téměř samozřejmé faktory vedoucí k delikvenci dětí již ve starších studiích, lze jmenovat zejména složení rodiny, kde se výzkum zaměřuje hlavně na rozpad rodiny a následně na přítomnost vlastních či nevlastních

rodičů, materiální zajištění a s ním spojený nízký socio-ekonomický status rodiny, dále pak také výskyt deviací v rodině a intergenerační přenos kriminálního chování. V pozdějších studiích se začala věnovat větší pozornost spíše různým aspektům výchovy a obecně přístupu rodičů k dětem, kde jsou za důležité faktory považovány zejména rodičovský dohled nad dítětem, přístup k disciplíně, vytvoření vzájemného emocionálního vztahu mezi rodiči a dětmi a společné trávení volného času. Tyto faktory týkající se výchovného stylu a atmosféry v rodině bývají označovány různými vzájemně se překrývajícími pojmy, například jako vazba na rodinu (family bonding), pouto (attachment), rodinná koheze, interakce v rodině či efektivita rodiny (family efficacy). Tyto koncepty jsou rovněž často různě operacionálně definovány, proto je velmi obtížné jednoznačně posoudit jejich vliv na delikvenci.

Někteří autoři, zejména z okruhu výzkumníků pracujících na Cambridžské studii, užívají při studiu prediktorů delikvence koncepty rizikových a ochranných faktorů (viz např. Farrington, Welsh 2007). V jejich pojetí se jedná o dichotomizované ukazatele, jež prokazují souvislost s delikvencí, avšak bez nutnosti deklarace přímo kauzálního vztahu. Určitá variabilita využívání těchto pojmů u různých autorů vedla v průběhu času k nejasnostem v jejich vymezení a sporům, je-li např. ochranný faktor pouhou negací rizikového faktoru. V tomto textu se přidržíme nejčastějšího pojetí, kdy rizikovým faktorem rozumíme dichotomizovanou proměnnou (anebo extrémní kategorii ordinální proměnné), jež je spojena s vyšší delikvencí, a naopak ochranným (protektivním) faktorem pak dichotomizovanou proměnnou (anebo extrémní kategorii ordinální proměnné), jež je však spojena s nižší delikvencí. V tomto pojetí není ochranný faktor pouhým opakem rizikového, neboť dichotomizace může být provedena různým způsobem.⁹ Zhodnocení rizikovosti (resp. protektivnosti) faktoru je obvykle založeno na poměru šancí (odds ratio) a za obvyklou hranici poměrně silného efektu se uvádí hodnota 2 (Farrington, Welsh 2007: 18).

V literatuře se můžeme setkat s různými pokusy rozčlenit nějakým způsobem rizikové faktory (či koreláty) delikvence z oblasti rodiny do několika okruhů, hojně využívané je například členění Loebera a Stouthamer-Loeber (1986), kteří pro potřeby metaanalýzy rodinných faktorů identifikovali čtyři základní heuristická paradigmata k vysvětlování delikvence mládeže: 1) zanedbávání rodiči (neglect paradigm) ve smyslu nízkého dohledu, nedostatečné pozitivní interakce s dítětem, nízké míry společného trávení času ap.; 2) konflikt v rodině (conflict paradigm), který je obvykle spojen s nevhodným stylem trestání; 3) deviace a deviantní postoje v rodině (deviant behaviors and attitudes paradigm); 4) rozpad rodiny (disruption paradigm). Z jejich obsáhlé metaanalýzy dosavadních studií vycházejí jako nejsilnější prediktory delikvence faktory z prvního a druhého okruhu, totiž nízký rodičovský dohled, odmítnutí dítěte rodičem či nedostatečná pozornost věnovaná dítěti, středně silnými prediktory jsou pak špatné vztahy mezi rodiči a jejich kriminalita, zatímco pouze nízký vztah se prokazuje u nepřítomnosti jednoho z rodičů. Farrington a Welsh (2007) člení prediktory delikvence z oblasti rodiny podobně, diskutují však navíc také velikost rodiny, zneužívání dětí rodiči a nízký (adolescentní) věk matky při porodu.

V následujících odstavcích se podrobněji zaměříme na nejvýznamnější faktory z oblasti rodiny, které jsou spojovány se zvýšeným rizikem delikvence mládeže, a stručně shrneme hlavní výsledky dosavadního výzkumu. Tyto faktory členíme pro přehlednost do čtyř oblastí:

⁹ Pro zřehlednění této problematiky razí v současnosti D. Farrington (2010) novou terminologii, kdy rozlišuje rizikové faktory (risk factors), podpůrné faktory (promotive factors) a ochranné faktory (protective factors). V tomto pojetí má rizikový faktor stejný význam jako v této studii, naopak výše definovaný ochranný faktor je nyní Farringtonem nazýván podpůrný. Ochranným faktorem pak označuje takový faktor, jenž dokáže eliminovat či modifikovat negativní působení rizikového faktoru. Ačkoli považujeme toto Farringtonovo pojetí za potenciálně přínosné, přidržíme se v textu klasického přístupu, které je zatím rozšířenější.

socio-ekonomický status rodiny, struktura rodiny, deviace v rodině a interakce v rodině, která zahrnuje výchovné metody a vztahy v rodině.¹⁰ Toto členění odpovídá i jednotlivým rodinným faktorům obsaženým ve výzkumu ISRD-2 a budeme dle něj později strukturovat prezentaci výsledků tohoto výzkumu (viz kapitola 3.2).

Socio-ekonomický status rodiny

V počátcích kriminologického výzkumu delikvence v první polovině dvacátého století panovalo přesvědčení, že kriminalita, respektive delikvence, je záležitostí převážně nižší sociální třídy, což také poměrně jednoznačně vyplývalo z výsledků kriminálních statistik (např. Shaw, McKay 1942/1969). Tento „fakt“, jenž se stal i premisou řady teorií, zpochybnily až první selfreportové studie delikvence, které ukázaly, že výskyt kriminality, přinejmenším jejích méně závažných forem, je přibližně stejně častý ve všech sociálních vrstvách. Například již Porterfield (1943) srovnal delikvenci vysokoškolských studentů a skupiny mládeže, se kterou byl veden soudní proces, a dospěl k obdobné míře selfreportové delikvence v obou skupinách. Nadreprezentace dětí z nižší sociální třídy v oficiálních statistikách bývá přičítána zejména jejich znevýhodněnému postavení v systému trestní justice, kdy v každé fázi procesu mají tyto děti o něco vyšší šanci neúspěchu odvrácení sankce.

Taktéž později T. Hirschi ve své knize „Causes of Delinquency“ shrnuje, že: „pečlivý kvantitativní výzkum znovu a znovu ukazuje, že vztah mezi socio-ekonomickým statutem a páčáním delikvence je malý či žádný.“ (Hirschi 1969/2008: 66). Na svých datech pak následně dokumentuje, že tento vztah se skutečně projevuje pouze u údajů z policejních statistik, v případě delikvence přiznávané dětmi samými však již nikoli. K obdobnému výsledku dospěli též Empey a Erickson (1966), kteří navíc ukázali, že některé typy deliktů jsou více specifické pro různé sociální vrstvy – děti ze střední třídy například častěji páchaly závažné činy, zatímco pro nižší třídu byly typické násilné a drogové delikty. Vztah nízkého socio-ekonomického statusu rodiny a násilné delikvence byl nalezen i v některých dalších výzkumech (viz Farrington, Welsch 2007).

Vliv socio-ekonomického statusu rodiny, pokud se vůbec projevuje, bývá vysvětlován také odlišným přístupem rodičů k výchově dětí, kdy v rodinách s nižším sociálním statutem je typičtější nižší míra dohledu a tvrdší disciplína. Plné zprostředkování vlivu socio-ekonomického statusu přes tyto faktory nazvané souhrnně rodičovský management bylo potvrzeno výzkumem Larzelere a Pattersona (1990), ke stejnému výsledku dospívají též Sampson a Laub (1993). Obdobný model avšak pouze pro násilnou delikvenci testovala i Heimer (1997), která taktéž dospěla k závěru, že velká část vlivu – i když v tomto případě již ne všechen – sociálního statusu rodiny na násilnou delikvenci dětí je zprostředkována právě přes odlišný styl výchovy v těchto rodinách.

Celkově můžeme shrnout, že vliv socio-ekonomického postavení rodiny na delikvenci mládeže se ukazuje být pouze malý či dokonce nulový, i když některé typy deliktů mohou být částečně třídně specifické. Pokud se vliv třídního postavení rodiny na delikvenci projevuje, lze jej z velké části považovat za nepřímý – zprostředkovaný zejména přes styl výchovy v rodině.

¹⁰ Tyto oblasti částečně odpovídají i členění Loebera a Stouthamer-Loeber (1986) – paradigma konfliktu je v něm spojeno s paradigmatem zanedbávání a přidán je navíc socio-ekonomický status, kterým se sice zmínění autoři nezabývali, nicméně tento faktor je tradičně s delikvencí mládeže asociován.

Struktura rodiny

Obdobně jako socio-ekonomický status tak i narušení „standardní“ úplné rodiny rozvodem, úmrtím či prostou nepřítomností jednoho z rodičů bylo v počátcích kriminologie považováno za důležitý faktor vyvolávající delikvenci a tato představa přetrvává minimálně u laické veřejnosti částečně i dodnes. Shaw a McKay komentují ve své stati již v 30. letech, že „víra, že rozpad rodiny je jedna z nejvýznamnějších příčin delikvence, je široce akceptována.“ (1932: 514). Na analýze vlastních dat z Chicaga pak ukazují, že struktura rodiny významně závisí na etnicitě a na věku dítěte a pokud tyto proměnné kontrolujeme, vztah struktury rodiny a delikvence velmi slábne. Svoji stat' uzavírají doporučením studovat „subtilnější aspekty vztahů v rodině než je formální rozpad organizace rodiny.“ (1932: 524).

Zavedení metody selfreportů do kriminologie – obdobně jako v případě socio-ekonomického statusu – přineslo částečně odlišné výsledky od dat zjišťovaných z oficiálních statistik a výsledky selfreportových studií prokazují obvykle pouze středně silnou či slabou souvislost mezi rozpadem rodiny a delikvencí. Kromě prostého dichotomického dělení rodin na úplné a neúplné se také začaly zkoumat další možné konfigurace složení rodiny a důvody jejího rozpadu. Například Hirschi (1969/2008) našel výskyt delikvence srovnatelný v úplných rodinách a v rodinách vedených pouze ženou, zatímco vyšší podíl delikventních dětí zaznamenal v rodinách s nevlastním otcem. Taktéž on pak dochází k závěru, že rozpad rodiny má sice určitý vliv na delikvenci dětí, avšak mnohem menší než se všeobecně uvádí či předpokládá.

Juby a Farrington (2001) shrnují, že výzkumné studie obvykle nalézají vztah mezi delikvencí a rozpadem rodiny, avšak většina z nich již nezohledňuje širší kontext, tedy kdy, proč a jakým způsobem k rozpadu došlo a jaký je jeho výsledek. Vztah rozpadu rodiny a delikvence lze podle nich nahlížet ze třech teoretických perspektiv – rozpad rodiny jako trauma, následkem něhož dojde ke ztrátě vazby na blízkou osobu (perspektiva teorií sociální kontroly); z pohledu životní dráhy a rozpadu rodiny jako dlouhodobého procesu, v němž je důležitý věk dítěte a původní i výsledná konfigurace rodiny; a konečně selektivní teorie považují tento vztah za falešný, kdy korelace je ve skutečnosti pouhým důsledkem společných příčin, nejčastěji konfliktu v rodině. Juby a Farrington pak nacházejí ve svém výzkumu nejvíce podpory pro perspektivu životní dráhy.

Z výzkumu vlivu různých rodinných konstelací na delikvenci se ukazuje, že z neúplných rodin je vyšší výskyt delikvence v rodinách rozvedených, nežli v těch, kdy rozpad způsobila smrt jednoho z rodičů (Juby, Farrington 2001), přítomnost nevlastního rodiče obvykle delikvenci zvyšuje více než přítomnost pouze jednoho rodiče (Hirschi 1969/2008, Wikström, Butterworth 2006; ne však Demuth, Brown 2004), závažnější důsledky má nepřítomnost biologické matky nežli biologického otce (Demuth, Brown 2004) a nejvyšší míra delikvence se nachází u dětí žijících zcela bez biologických rodičů (Wikström, Butterworth 2006). Různá uspořádání rodiny zkoumal i komparativní britsko-švýcarský výzkum (Haas et al. 2004), který taktéž dospěl k závěru, že rozpad rodiny má vztah k delikvenci, nicméně pokud v rodině zůstává milující rodič (či jiná osoba) s vřelým vztahem k dítěti, tento efekt se výrazně redukuje. Naopak jsou-li vztahy v úplné rodině poznamenány vysokou úrovní konfliktů, riziko delikvence se výrazně zvyšuje.

Studie vycházející z teorií sociální kontroly obvykle předpokládají, že vztah mezi neúplnou rodinou a delikvencí je zprostředkován přes rodičovskou kontrolu dětí či právě přes jejich vzájemné pouto, které je v neúplných rodinách častěji narušeno (pro přehled, viz Kierkus, Baer 2002). Výsledky některých nedávných studií přinášejí podporu pro tuto hypotézu (např. Sampson, Laub 1993; Kierkus, Baer 2002; Demuth, Brown 2004), naopak výzkum Rebellona

(2002) ji nepotvrzuje a zprostředkující vztah nachází přes asociaci s delikventními vrstevníky, ale nejspíše také přes nízkou sebekontrolu. Z pozice obecné teorie kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990) je k rozvoji sebekontroly jeden kompetentní rodič či případně i jiná osoba zcela dostačující, avšak u neúplných rodin hrozí větší riziko nižšího dohledu nad dítětem a v případě přítomnosti nevlastního rodiče navíc i nižší emocionální vazby na něj, a tyto faktory pak zvyšují riziko delikvence.

Velmi nekonzistentní výsledky pak přináší studie zkoumající, je-li vliv rozpadu rodiny na delikvenci rozdílný u chlapců a u dívek, kdy některé nacházejí silnější vztah u dívek, jiné naopak u chlapců a konečně další pak pro obě pohlaví přibližně shodný efekt (pro přehled viz Kierkus, Baer 2003). Vyjdeme-li z teorie sociální kontroly, budeme spíše očekávat vyšší vliv rozpadu rodiny na delikvenci u dívek, neboť u nich je obecně kontrola ze strany rodiny silnější a rozpadem rodiny dojde k jejímu výraznějšímu narušení nežli v případě chlapců. Výsledky konzistentní s touto hypotézou přinesly např. studie Dornfeld a Kruttschnitt (1992) a Wikströma a Butterwortha (2006), naproti tomu výzkum Kierkuse a Baera (2003) žádnou závislost na pohlaví neprokázal.

Z dalších faktorů týkajících se složení rodiny bývá nacházen pozitivní vztah mezi velikostí rodiny a delikvencí a vliv se ukazuje také u příliš vysoké koncentrace osob v obydlí (Sampson, Laub 1993). Z pozice teorie sociální kontroly můžeme očekávat, že přítomnost vyššího počtu dětí je pro rodiče hůře zvládatelná, a jejich dohled nad nimi je tudíž nižší nežli v menších rodinách (Gottfredson, Hirschi 1990). Některé studie pak nacházejí také vztah mezi pořadím narození dítěte v rodině a delikvencí, kdy nejvyšší míra delikvence je uváděna u prostředních dětí. Možná vysvětlení se zaměřují opět na nižší míru dohledu rodičů u těchto dětí, ale částečný vliv může mít právě i velikost rodiny (Hirschi 1969/2008).

Deviace v rodině

Pod tuto oblast, kterou souhrnně nazýváme deviace v rodině, můžeme zahrnout hned několik poměrně různorodých jevů s odlišným dopadem na delikvenci dětí. Nejčastěji se kriminologický výzkum zabývá výskytem kriminálního chování v rodině, a to jednak u rodičů, jednak u (zpravidla starších) sourozenců, dalším důležitým tématem jsou pak projevy domácího násilí v rodině, a to jak mezi rodiči, tak i namířené přímo proti dětem ve formě fyzického týrání nebo sexuální zneužívání. Dále se výzkum soustředí i na výskyt dalších deviantních forem chování u rodičů jako je například zneužívání alkoholu či drog a za určitou formu deviace můžeme považovat i pozitivní či tolerantní postoj rodičů ke kriminalitě, který se může projevat buď přímou podporou delikvence dětí, nebo i její pouhou ignorancí a absencí jejího postihu. Všechny tyto negativní jevy v rodině se ukazují mít dopad na zvýšenou delikvenci dětí.

Obsáhlá analýza kriminality v rodině včetně generace prarodičů a širší rodiny byla provedena v rámci Pittsburghské longitudinální studie mládeže (Pittsburgh Youth Study) a potvrdila vysokou míru provázanosti kriminality v rodině jak intrageneračně, tak i mezigeneračně (Farrington et al. 2001). Autoři studie také nabízejí šest možných vysvětlení pro přenos kriminálního chování v rodině: 1) intergenerační přenos rizikových faktorů delikvence (chudoba, rozpad rodiny, styl výchovy); 2) vyšší tendence ke sňatku či kohabitaci mezi lidmi s kriminální minulostí; 3) podpora delikventního chování ze strany sourozenců; 4) nepřímý přenos kriminality rodičů na děti přes environmentální faktory (např. špatná lokalita, nevhodné výchovné metody atd.); 5) genetické vlivy; 6) v případě oficiálně registrované delikvence pak též znevýhodněné postavení dětí z rodin s kriminálním rodičem či sourozencem. I když studie Farringtona a kol. neumožňuje porovnat tato vysvětlení mezi sebou, jejich výsledky přináší určitou podporu přenosu kriminality přes environmentální faktory.

Dosavadním výzkumem vlivu domácího násilí na delikvenci, a to jak přímým násilím na dětech, tak i dopadem násilí mezi rodiči, se obšírně zabývají Smith a Ireland (2009). Na základě shrnutí výsledků dosavadních studií dospívají k závěru, že týrání a zneužívání dětí v rodině jednoznačně souvisí s jejich následnými problémy v chování a odráží se i ve zvýšeném riziku delikvence. V případech výskytu domácího násilí mezi rodiči výzkum nachází taktéž souvislost s následnou delikvencí dětí a dalšími formami antisociálního chování, avšak některé studie naznačují, že se může jednat o nepřímý efekt, neboť násilí mezi rodiči je často doprovázeno právě i násilím vůči dětem nebo též nevhodnými výchovnými metodami. Obdobný efekt se pak prokazuje i u problémů rodičů s alkoholem či drogami, které rovněž zvyšují riziko týrání a zneužívání dětí v rodině a souvisejí i s nevhodnými výchovnými metodami (Arthur 2007: 11).

Diskuze probíhá také ohledně otázky, nakolik může být delikvence dětí důsledkem prokriminálních norem jejich rodičů, které jsou předávány procesem sociálního učení. Zástupci teorie kulturní deviace (Cohen, Cloward a Ohlin) předpokládali přenos delikvence právě přes kriminogenní hodnoty rodičů z nižší sociální vrstvy, kteří jsou k delikvenci dětí buď shovívaví, anebo ji dokonce aktivně podporují. Tuto ideu napadl již Hirschi (1969/2008) a taktéž z výsledků Cambridžské longitudinální studie vyplynulo, že rodiče své potomky aktivně v kriminálním jednání nepodporují, naopak je v případech páchání delikvence mají spíše tendenci odsuzovat (Farrington, Welsch 2007: 59). Rodiče však nemusejí nutně delikvenci přímo schvalovat, negativní vliv má i pouhá indiference a absence adekvátní reakce na delikvenci. Toto téma rozvíjejí ve své obecné teorii kriminality i Gottfredson a Hirschi (1990), když popisují mechanismus geneze sebekontroly u dětí, v němž hraje důležitou roli nejen rozpoznání deviace dítěte, ale také adekvátní reakce ze strany rodičů.

Interakce v rodině

Současný kriminologický výzkum klade hlavní důraz na zkoumání různých aspektů stylu výchovy v rodině a na existenci pozitivních emocionálních vztahů mezi rodiči a dětmi. V této práci pojmenováváme celou tuto problematiku souhrnně jako interakce v rodině, setkat se lze ale i s dalšími označeními, například Sampson a Laub (1993) hovoří o procesech v rodině, v anglické literatuře je pak časté označení „parenting“ – tj. rodičovství ve smyslu právě stylu výchovy a přístupu rodičů k dětem. Existuje bezpočet konceptů, které se snaží zachytit nejdůležitějších aspekty výchovy a atmosféry v rodině, jednotná zde však není ani terminologie, ani operacionalizace těchto konceptů. Studie vycházející z teorie sociální kontroly obvykle považují za relevantní prediktory *rodičovský dohled* nad dítětem (tj. přímá kontrola) a různě operacionalizovanou *kvalitu vzájemného vztahu* mezi rodiči a dětmi, z nějž pak vychází nepřímá rodičovská kontrola. Nejznámějším pojmem je v této oblasti nejspíše Hirschiho koncept pouta na rodinu (family attachment; viz oddíl 1.2.2). Dalším často zkoumaným aspektem výchovy v rodině je *přístup k trestání dětí*, který je podstatný jak z hlediska teorie sociálního učení (učení se agresivitě), tak i pro obecnou teorii kriminality. Nyní postupně probereme tyto tři oblasti a jejich vztah k delikvenci, avšak je třeba upozornit na vysokou míru jejich provázanosti, a naše rozlišení je tedy spíše instrumentální.

Dohled rodičů nad dětmi ve smyslu znalosti, s kým a kde tráví dítě svůj čas, a stanovování pravidel pro tyto aktivity vychází ze shrnutí výsledků sedmi longitudinálních studií jako nejdůležitější prediktor delikvence z oblasti interakce v rodině (Krohn, Thornberry 2003: 317) a i výsledky metaanalytických studií hodnotí dohled minimálně jako středně silný prediktor delikvence (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986; Hoeve et al. 2009). Některé studie pak naznačují, že vyšší míra dohledu rodičů pro prevenci delikvence je obzvláště důležitá v sociálně znevýhodněných lokalitách (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986: 51). Výzkum také

konzistentně nachází vyšší míru dohledu rodičů nad dívkami nežli nad chlapci (např. Cernkovich, Giordano 1987; Wikström, Butterworth 2006).

Rodičovský dohled je také klíčovým prvkem marxisticko-feministické teorie popisující vztah genderu a delikvence, tzv. „power-control theory“ (Hagan, Gillis, Simpson 1985; Hagan, Simpson, Gillis 1987). Tato teorie vychází z premisy, že v patriarchálním typu rodiny jsou matky klíčovými agenty dohledu, jenž je mnohem striktněji aplikován na dcery než na syny, a ty pak mají nižší tendenci k delikvenci. Naproti tomu v egalitárním typu rodiny, kde ženy mají stejnou moc jako muži, není dohled nad potomky tolik genderově diferencovaný, tudíž ani rozdíly v delikvenci nejsou velké. V původní verzi teorie byla patriarchální rodina odvozena z nerovné pozice muže a ženy v pracovní sféře, pozdější modifikace teorie zahrnuje i výskyt patriarchální ideologie v rodině. Zajímavý interkulturní test této teorie provedl tým vedený Hadjarem, který našel podporu pro power-control teorii, avšak zatímco v postkomunistickém Východním Berlíně lépe vyhovoval původní model, v Západním Berlíně a Torontu našla podporu pozdější modifikovaná verze této teorie (Hadjar et al. 2007).

Někteří autoři považují za důležitější prediktor delikvence mládeže spíše než přímou kontrolu ve formě rodičovského dohledu kontrolu nepřímou založenou na pevném poutu dítěte na rodiče, které pak i v situacích bez bezprostředního dohledu jedná tak, jak by od něj rodiče očekávali (Hirschi 1969/2008). Hirschiho původní koncept pouta na rodiče (family attachment) sestával ze třech dimenzí – virtuální supervize, intimity komunikace a míry identifikace s rodiči – avšak pozdější studie často využívaly různá odlišná pojetí a akcentovaly také například vělost a emocionalitu vzájemného vztahu, podporu a důvěru v rodině nebo absenci konfliktu (viz Cernkovich, Giordano 1987). V obdobném významu jako pouto se často užívá též pojem vazba na rodinu (family bonding; např. Wikström, Butterworth 2006). Pod tyto koncepty vazby/pouta se řadí často i čas trávený s rodiči při společných aktivitách (family involvement; např. Canter 1982a; Rankin, Kern 1994; Wikström, Butterworth 2006) a mnozí autoři pod ně zahrnují i dimenzi rodičovského dohledu (Cernkovich, Giordano 1987; Rankin, Kern 1994).

Vazba/pouto na rodinu (či jejich různé aspekty) se taktéž ukazují být významným prediktorem delikvence mezi rodinnými faktory (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986; Hoeve et al. 2009). Mnoho studií se zabývalo otázkou, jestli podobně jako v případě rodičovského dohledu je i vazba na rodinu silnější u dívek než u chlapců, avšak výsledky jsou v tomto směru nekonzistentní a nacházen je jak pozitivní, tak neutrální i negativní vztah (viz Svensson 2004), což může vycházet právě z různých operacionálních definic vazby. Cernkovich a Giordano (1987) zkoumali různé aspekty pouta a našli signifikantní rozdíly podle pohlaví pouze u některých z nich, konkrétně chlapci dosahovali vyšších hodnot ve škále péče a důvěry a udávali méně konfliktů s rodiči, zatímco dívky skórovaly výše na škálách komunikace s rodiči. Obvykle se nepotvrzuje, že by vazba na rodiče měla silnější dopad na delikvenci pro některé z pohlaví (Nelson, Rubin 1997; Hoeve et al. 2009; nikoli však Heimer, De Coster 1999). Rankin a Kern (1994) se zabývali také vztahem delikvence a pouta pouze na jednoho či na oba rodiče v úplných rodinách a pouta v rodinách pouze s jedním rodičem. Jejich výsledky ukazují, že silná vazba na oba rodiče efektivněji brání delikvenci nežli silná vazba pouze na jednoho rodiče.

Dalším prvkem interakce v rodině, který prokazuje určitý, i když spíše slabší, efekt na delikvenci dětí, jsou rodiči využívané výchovné metody, tedy různé formy trestů, příliš přísné tresty nebo nekonzistentní výchovné metody (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986; Hoeve et al. 2009). Mezi přístupy vycházejícími ze sociálního učení je vlivná koncepce Pattersona, který popisuje proces učení se antisociálnímu chování v rodinách, v nichž rodiče používají nevhodné výchovné metody – nereagují adekvátně ani na prosociální ani na delikventní

chování dětí – a při interakcích v rodině jsou využívány různé formy donucení (coercion). Děti se tak v rodině de facto učí používat násilné vzorce chování v sociální interakci, což má negativní dopad i na jejich vztahy mimo rodinu a odráží se rovněž v častějším neúspěchu ve škole a v odmítnutí vrstevníky (Patterson, DeBaryshe, Ramsey 1990). Výchovné metody pak hrají významnou roli také v obecné teorii kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990, viz oddíl 1.2.3), kde jsou důležitým předpokladem geneze sebekontroly v raném dětství. Pokud jsou rodiče schopni na dítě efektivně dohlížet, rozpoznat jeho deviace, a tu pak adekvátně potrestat, dochází k rozvoji sebekontroly dítěte, která je následně silným protektivním faktorem delikvence.

Ať již se předchozí výzkumy zaměřily na různé aspekty interakce v rodině nebo se snažily zachytit souhrnný efekt těchto faktorů, vliv na delikvenci byl nacházen téměř univerzálně (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986; Hoeve et al. 2009). Existují i různé snahy popsat kvalitu interakce v rodině jediným indexem, například Svensson (2004) zavedl škálu rodinné interakce jako kombinaci dohledu a vazby na rodinu a taktéž se potvrdil její vztah k delikvenci, přičemž silnější efekt se prokázal u chlapců. Inovativní přístup pak aplikovali Wright a Cullen (2001), kteří se inspirovali úspěšným konceptem „collective efficacy“ (Sampson, Raudenbush, Earls 1997) a zavedli analogický pojem i pro „efektivitu“ rodičů, jež značí spojení rodičovské kontroly (přímé i nepřímé) s podporou dětí rodiči. I tento koncept se pak osvědčil jako dobrý prediktor delikvence, a to dokonce bez ohledu na věk dítěte.

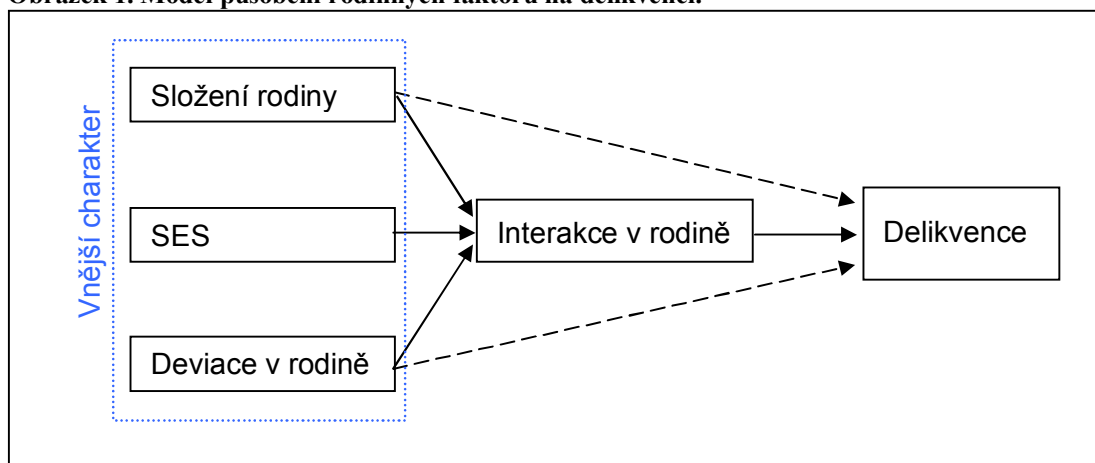
Existují i studie, které se pokoušejí vysvětlit již přímo mechanismus působení interakcí v rodině na delikvenci. Unnever, Cullen a Agnew (2006) testují jednak přístup obecné teorie kriminality, která jako intervenující mechanismus identifikuje nízkou sebekontrolu, jednak z teorií sociálního učení odvozují jako mediační faktor pozitivní postoj k násilí. Výsledky ukazují, že oba tyto faktory mají sice vliv na delikvenci, nicméně žádný z nich nedokáže plně mediovat efekt interakcí v rodině na delikvenci.¹¹ Svensson (2004) pak vychází z teorie sociálních vazeb a navrhuje pro ni jako možný intervenující mechanismus mezi interakcí v rodině a delikvencí koncept zahanbení (shame). Jeho výzkum pak tento mediační efekt skutečně prokazuje, avšak pouze u dívek, které také pociťují vyšší zahanbení při (hypotetickém) spáchání delikvence.

¹¹ Pro diskuzi dalších empirických testů obecné teorie kriminality, viz oddíl 1.2.3, str. 25.

1.3.2 Model působení rodinných faktorů na delikvenci

Nyní navrhneme na základě dosud prezentovaných výsledků předchozích výzkumů celkový model působení rodinných faktorů na delikvenci mládeže vycházející z perspektivy teorie sociální kontroly (obrázek 1). Rodina je z tohoto pohledu významným agentem neformální sociální kontroly nad dítětem a tato kontrola je produkována v interakci mezi rodiči a dětmi. Důležitou roli zde hraje jak kontrola přímá ve formě rodičovského dohledu, tak i nepřímá daná dobrou vazbou na rodinu, kdy dítě má pozitivní vztah s rodiči, je mu věnován dostatek zájmu a podpory, a dítě se pak i v nepřítomnosti rodičů chová v souladu s jejich očekáváním. Model dále předpokládá, že kvalita interakce v rodině je ovlivněna i vnějším charakterem rodiny (jejím složením, socio-ekonomickým statusem a výskytem deviace u rodičů) a vztah těchto faktorů k delikvenci je částečně přenášen právě přes jejich působení na kvalitu interakce v rodině. U složení rodiny a deviace v rodině očekáváme jak nepřímý, tak i určitý spíše slabší přímý efekt na delikvenci. Na druhou stranu socio-ekonomický status rodiny prokazuje obvykle pouze slabý (či dokonce žádný) vliv na delikvenci, proto při kontrole interakce v rodině již přímý efekt nepředpokládáme.

Obrázek 1. Model působení rodinných faktorů na delikvenci.

Pozn.: Přerušovaná čára značí předpokládaný nízký (či dokonce nulový) efekt.

Obdobný model, jako zde navrhujeme, testovali již Sampson a Laub (1993: 64-98), kteří potvrdili silný vliv kvality interakce v rodině na delikvenci a taktéž vliv strukturních charakteristik rodiny, s výjimkou velikosti rodiny a vysoké koncentrace osob v obydlí, byl dle předpokladu přenášen přes interakci v rodině. Jejich analýza však byla provedena pouze na skupině chlapců a neumožňuje ani zhodnotit efekt rodiny pro různé věkové skupiny. Právě věk dítěte může být klíčový pro správné posouzení role rodiny, neboť s rostoucím věkem dochází ke snižování rodičovského dohledu nad dítětem (Patterson, Stouthamer-Loeber 1984) a některé výzkumy ukazují, že i vliv rodiny na delikvenci dítěte v pozdní adolescenci postupně upadá a důležitější roli přebírají zejména vrstevnické skupiny (LaGrange, White 1985; Thornberry et al. 2003; nikoli však Jang 1999; Wright, Cullen 2001).

Kriminologický výzkum prokazuje konzistentně rozdíly v delikvenci chlapců a dívek (tzv. „gender gap“). Lanctôt a Le Blanc (2002) analyzují ve své esejí základní vysvětlení pro tento fenomén a na základě shrnutí předchozích studií i vlastního výzkumu dospívají k závěru, že u dívek i u chlapců fungují stejné mechanismy vzniku a rozvoje delikvence, a tedy i stejné kriminologické teorie jsou aplikovatelné na obě pohlaví. Rozdíl v míře delikvence může podle nich spočívat jednak v odlišné genderové socializaci, nicméně výzkum v této oblasti

nepovažují zatím za zcela průkazný, jednak může také částečně vyplývat z odlišné povahy převažujících delikventních činů. Moffitt s kolegy (2001) docházejí při analýze Dunedinské studie k obdobným závěrům – identifikují shodné rizikové faktory pro obě pohlaví, a vyšší delikvenci chlapců pak přičítají jejich vyšší expozici těmto rizikovým faktorům (individuálním i interpersonálním). Naproti tomu z obsáhlého přehledu výsledků evropských studií delikvence vystupuje celá řada faktorů jako genderově specifická, z oblasti rodiny lze jmenovat např. špatný vztah s matkou nebo nízkou důvěru v rodiče, jež byly prokázány jako rizikové faktory pouze pro dívky (Wong, Slotboom, Bijlevend 2010).

Heimer (1996) k problematice rozdílu míry delikvence podle pohlaví přistupuje z pozice feminismu a genderových studií a upozorňuje, že zatímco s tradiční genderovou definicí maskulinity není delikvence příliš v rozporu, s genderovou definicí femininity zdůrazňující pasivitu, slabost a péči se delikventní chování zcela vylučuje. U dívek proto internalizace tradičních genderových rolí snižuje míru delikvence, což je ještě podporováno jejich zvýšenou sensitivitou k očekávání druhých. Vyšší efekt rodiny na delikvenci dívek předpokládá rovněž již zmiňovaná „power-control theory“ (Hagan, Gillis, Simpson 1985; Hagan, Simpson, Gillis 1987), která akcentuje vyšší kontrolu dívek rodiči. Na druhou stranu některé studie přinesly i opačný výsledek a ukázaly, že rodinné prostředí může mít silnější dopad na delikvenci chlapců, a to zejména na její závažnější formy (Canter 1982a). Heimer a De Coster (1999) se pak zaměřily specificky na násilnou delikvenci, u níž zjistily rozdíly ve vlivu rodiny podle pohlaví – zatímco pro dívky hrála důležitější roli nepřímá rodičovská kontrola, u chlapců byl zásadnější přímý rodičovský dohled a rovněž vliv delikventních vrstevníků. Dosavadní studie tedy nepřinášejí jednoznačné výsledky, proto se v empirické části zaměříme i na tuto problematiku a pokusíme se ověřit, je-li odůvodněná tradiční představa, že dívky jsou více spjaté s rodinou, podléhají vyššímu rodičovskému dohledu a rodinná situace (např. kvalita vztahů, rozpad rodiny) může více ovlivňovat jejich delikvenci.

Náš model (obrázek 1) navrhujeme na základě předchozího výzkumu jako poměrně univerzální, je však zřejmé, že bude třeba empiricky ověřit, zdali je skutečně stejně vhodný pro popsání vztahu rodinných faktorů k delikvenci pro různé věkové kategorie dětí, pro obě pohlaví a rovněž pro různé formy delikvence. Model navrhujeme jako rekursivní, otázkou, kterou bohužel naše data neumožňují testovat, však zůstává, nemohou-li být některé ze vztahů – zejména mezi interakcí v rodině a delikvencí – částečně reciproční. Nicméně ani dosavadní analýzy longitudinálních dat nepřinášejí zatím v této oblasti jednoznačné výsledky (viz shrnutí v Stewart et al. 2002).

1.3.3 Pozice rodiny mezi ostatními sociálními faktory

Model navržený v předchozím oddílu záměrně popisuje působení pouze rodinných faktorů na delikvenci a abstrahuje od dalších sociálních vlivů, což umožňuje analyticky zachytit vztahy mezi jednotlivými rodinnými proměnnými. Širší sociální kontext je však samozřejmě pro fenomén delikvence mládeže velmi důležitý, proto nyní na závěr navrhneme model zahrnující i faktory z oblasti životního stylu, asociace s vrstevníky, školy a sousedství, což jsou další základní oblasti obvykle spojované s delikvencí dětí. Primárním teoretickým přístupem pro nás bude opět teorie sociální kontroly, proto mimo jiné zahrneme do modelu i základní koncept obecné teorie kriminality sebekontroly (Gottfredson, Hirschi 1990), nicméně propojíme ji rovněž s teorií diferenciální asociace (resp. sociálního učení), která vyzdvihuje roli delikventních přátel, od nichž jedinec přebírá kriminální normy a učí se delikventnímu chování (Sutherland, Cressey 1978: 80-83). V modelu navíc zohledníme i koncepci

kriminálních příležitostí (Osgood et al. 1996). Náš přístup bude tedy primárně sociologický a stranou ponecháme možný vliv vrozených individuálních dispozic.

Při studiu delikvence mládeže bývá za nejčastěji potvrzovaný a obvykle i jeden z nejsilnějších prediktorů delikvence jedince uváděn počet jeho delikventních přátel (Warr 2009), což bude též důležitý koncept pro náš model. Warr (2009) shrnuje, že z výsledků výzkumů zhodnocujících platnost dvou protichůdných vysvětlení vztahu delikventních přátel k delikvenci jedince – totiž efektu výběru, tj. předpokladu, že delikventní jedinci si hledají stejně zaměřené kamarády,¹² a efektu socializace, tj. hypotézy, že nedelikventní jedinci se delikvenci postupně učí od svých delikventních přátel – výraznější podporu získává socializační hypotéza, přičemž po zahájení delikventní dráhy se tento efekt někdy začíná projevovat i jako reciproční. Z pohledu teorií diferenciální asociace a sociální kontroly můžeme adolescenci považovat za období, v němž se střetávají dva protichůdné tlaky. Na jedné straně působí pozitivní vliv sociálních vazeb na konvenční společnost, zejména na rodinu a případně i školu, společně s internalizovanou sebekontrolou, na druhou stranu narůstá vliv vrstevníků, který zvyšuje tlak k deviaci.

Existuje množství studií, které se pokoušely srovnávat explanační potenciál těchto dvou přístupů, tedy posoudit jak velkou roli hrají při vysvětlování delikvence sociální vazby, zejména rodina, a jakou delikventní přátelé. Výzkum této problematiky nepřináší konzistentní výsledky a zejména starší studie nacházely silný přímý efekt většinou pouze pro delikventní přátele a vliv rodiny při kontrole delikventních přátel se vytrácel (např. Aseltine 1995). Obvyklým metodologickým limitem těchto studií však je, že v naprosté většině spoléhaly pouze na výpovědi jedinců samých o domnělé delikvenci svých přátel. Tyto údaje se ukazují být částečně zavádějící, neboť děti mají tendenci odhadovat delikvenci svých kamarádů na základě své vlastní zkušenosti s deviací, což uměle zvyšuje korelaci delikvence jedince a jeho přátel. Některé novější studie pak zjišťovaly tyto údaje již přímo od dotyčných osob a našly často mnohem slabší vliv delikventních přátel a naopak částečný přímý efekt rodiny se opět vracel do hry (Haynie, Osgood 2005; De Kemp et al. 2006).

Avšak i studie, které neprokazují přímý efekt rodiny na delikvenci při kontrole delikventních vrstevníků, nacházejí minimálně nepřímý vliv probíhající právě přes delikventní přátele, tedy kvalitní vztahy v rodině mají přinejmenším potenciál snížit riziko asociace s delikventními vrstevníky. Konkrétní charakter tohoto efektu je nicméně opět nejednoznačný a tyto nekonzistence budou nejspíše částečně ovlivněny jak typem využitých dat (longitudinální vs. průřezová) a celkově designem výzkumu, tak i rozdílnou operacionalizací rodinných faktorů. Některé studie nacházejí například nepřímý efekt zprostředkovaný přes delikventní přátele pro dohled rodičů (Vitaro, Brendgen, Tremblay 2000; Jason et al. 2007), zatímco u vazby na rodiče je nacházen pouze někdy (Warr 1993; nikoli Jason et al. 2007). Ve studii Vitaro, Brendgen a Tremblaye (2000) se pak prokázal dokonce moderující efekt, kdy s rostoucí vazbou na rodiče oslaboval vliv delikventních přátel na delikvenci jedince, a obdobný pozitivní vliv našel i Warr (1993) pro množství času, které rodiče tráví společně s dětmi. Z hlediska genderových rozdílů v působení delikventních vrstevníků se obvykle prokazuje jejich o něco silnější efekt na delikvenci u chlapců (Erickson, Crosnoe, Dornbusch 2000; Crosnoe, Erickson, Dornbusch 2002), z pohledu věku se pak jako období s nejvyšším vlivem delikventních vrstevníků jeví rozmezí cca 12-15 let (Jang 1999).

¹² Tato hypotéza je v souladu s obecnou teorií kriminality, jež tvrdí, že jedinci s nízkou sebekontrolou mají problémy s navazováním a udržováním kvalitních sociálních vztahů, proto obvykle skončí ve společnosti podobně orientovaných jedinců (Gottfredson, Hirschi 1990: 154-159).

Vydeme-li ze Sutherlandovy teorie diferenciální asociace (Sutherland, Cressey 1978: 80-98), pak delikventní přátelé jsou důležití především jako osoby, od nichž jedinec přebírá kriminální hodnoty a normy a učí se motivům, technikám a kladnému postoji ke kriminalitě. Jedinec se pak stává delikventním, pokud je v primárních skupinách více vystaven normám příznivým kriminálnímu chování nežli nekriminálním normám. Teorie diferenciální asociace tedy postuluje normativní působení delikventních vrstevnických skupin, které by se mělo odrážet v tolerantním postoji k delikvenci. Právě tento koncept bývá často využíván při testování Sutherlandovy teorie (např. Evans et al. 1997; resp. postoj k násilí, Heimer, De Coster 1999; Unnever, Cullen, Agnew 2006) a my jej také do našeho modelu zahrneme.

Z odlišné analytické perspektivy přistoupili k problematice vrstevnických skupin Osgood s kolegy (Osgood et al. 1996), kteří vyšli z teorie rutinních aktivit (Cohen, Felson 1979). Jako situaci obzvláště náchylnou k výskytu delikvence identifikovali trávení času s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách za absence dozoru. Osgood a kol. shrnují: „Nedostatek struktury ponechává časové možnosti pro deviaci; přítomnost vrstevníků usnadňuje účast na deviaci a činí ji více atraktivní; nepřítomnost odpovědných osob snižuje možnost reakce mechanismů sociální kontroly na deviaci.“ (Osgood et al. 1996: 651). Ve své analýze použili jako příklady takovýchto nestrukturovaných aktivit chození večer ven za zábavou, neformální setkávání s přáteli, chození na večírky a projíždění se v autě pro zábavu a prokázali jejich silný vztah k delikvenci. Na tento přístup navázali později Haynie a Osgood (2005), kteří zkoumali, je-li vliv vrstevníků ve shodě s teorií diferenciální asociace spíše normativní, nebo nabízejí-li spíše nestrukturované aktivity s vrstevníky ve shodě s výše popsáním přístupem více příležitostí k delikvenci. Podporu nacházejí pro obě hypotézy a vliv těchto dvou faktorů je na sobě nezávislý. Taktéž však poznamenávají, že oba tyto efekty jsou více méně stejně důležité jako kontrolní mechanismy rodiny a školy.

Dalším konceptem, kterému jsme zatím věnovali jen okrajovou pozornost a který je z hlediska sociální kontroly podstatný, je sebekontrola. Obecná teorie kriminality postuluje nízkou sebekontrolu jako základní kriminogenní dispozici a její genezi umísťuje do velmi raného dětství (viz oddíl 1.2.3), tudíž v době adolescence by se již mělo jednat o značně stabilní vlastnost. Jak jsme již shrnuli v oddílu 1.2.3, nízká sebekontrola obvykle prokazuje velmi silný vliv na delikvenci, nicméně nepotvrzuje se, že by byla její výhradní příčinou a obzvláště propojení s koncepty teorie sociálního učení zvyšuje její explanační potenciál (Pratt, Cullen 2000). Právě efekt delikventních přátel zůstává často významný i při kontrole sebekontroly, nicméně Meldrum, Young a Weerman (2009) ukazují, že se opět z velké části jedná o nadhodnocený vliv daný selfreportovou formou měření počtu delikventních přátel, a Evans et al. (1997) zase nacházejí nevýznamný efekt delikventních kamarádů při použití behaviorální škály pro měření sebekontroly na rozdíl od škály postojové. Na druhou stranu obě tyto studie přinášejí zároveň i určitou podporu pro integraci obecné teorie kriminality s teorií sociálního učení, v případě výzkumu Meldruma, Younga a Weermana (2009) se prokazuje značný význam času tráveného s přáteli a ve výzkumu Evanse et al. (1997) zase pozitivního postoje k delikvenci. Zajímavý výsledek pak přinesla studie Cretacciho (2008), který našel vliv sebekontroly pouze pro majetkovou a drogovou delikvenci, nikoli však již pro násilné delikty, pro něž byly významnými prediktory především delikventní vrstevníci, nicméně prokázal se zde i pozitivní efekt sociálních vazeb na školu a rodinu.

Do našeho modelu zahrneme dále faktory z oblasti školy a sousedství, které mohou plnit funkci neformální sociální kontroly delikvence, nebo mohou naopak být indikátory její absence a poskytovat příhodné podmínky pro delikvenci. Prostředí školy je pro děti velmi důležité, neboť v něm tráví podstatnou část všedních dní a jsou zde vystaveny permanentnímu vlivu vrstevníků. Z perspektivy teorie sociální kontroly je významný nejen přímý dohled

učitelů nad dětmi, ale také kontrola nepřímá daná pozitivní vazbou na školu (attachment) a zájmem o vzdělání (commitment; Hirschi 1969/2008). Důležitou roli pak hraje též rozšíření deviací a kriminality ve škole (např. drogy, vandalismus atd.), které mohou být nejen indikátorem nízké schopnosti školy dohlížet na chování svých žáků, ale představují i riziko vyšší šance asociace s delikventními vrstevníky a více příležitostí k delikvenci. Studie Vazsonyiho a Pickeringa (2003), jež aplikovala právě perspektivu teorie sociální kontroly, se pokusila posoudit význam školy a rodiny z pohledu efektivity sociální kontroly a dospěla k závěru, že obě tyto domény mají zhruba stejný přínos pro vysvětlení delikvence mládeže. Výsledky dalšího výzkumu však ukázaly, že pokud zohledníme i efekt delikventních přátel, zůstává částečný přímý vliv na delikvenci spíše u školních faktorů, zatímco rodinné proměnné působí na delikvenci především nepřímo prostřednictvím snížení rizika asociace s delikventními vrstevníky (Erickson, Crosnoe, Dornbusch 2000; Crosnoe, Erickson, Dornbusch 2002).

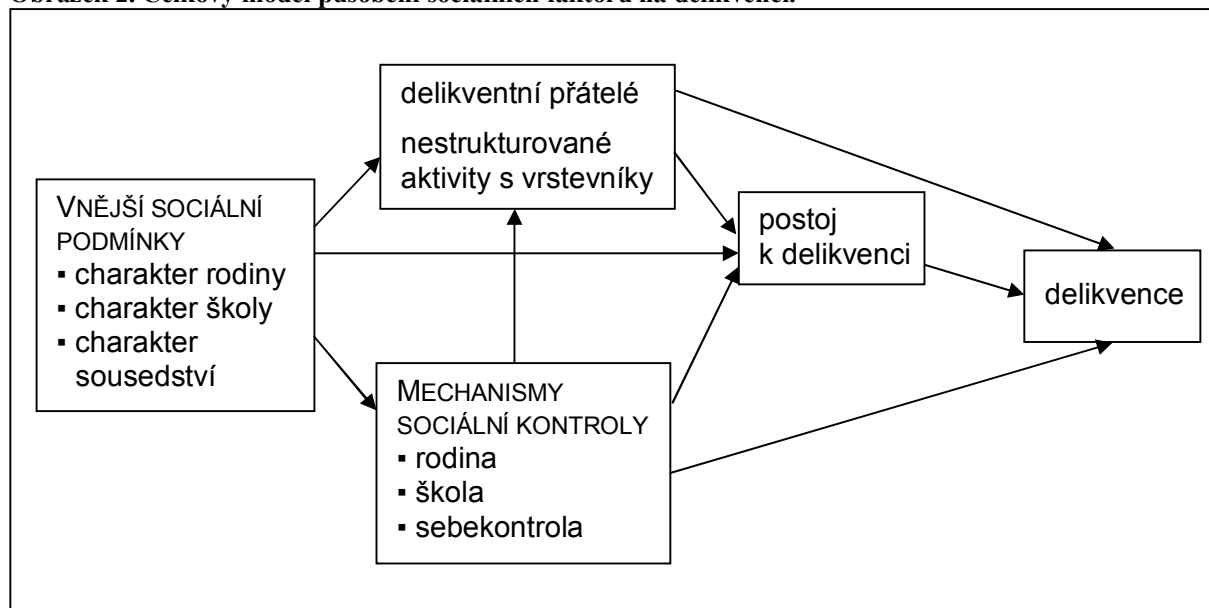
Charakter sousedství považují Wikström s Butterworthem (2006) za důležitý především v roli kontextu pro páčání delikvence, a to z hlediska kriminálních příležitostí, různé úrovně neformální sociální kontroly a různé míry vystavení dalším negativním vlivům, například delikventním vrstevníkům. Nicméně upozorňují, že tím, že sousedství pouze poskytuje podmínky pro delikvenci, je jeho vliv „vzdálený“, nelze tedy očekávat žádný silný přímý efekt na delikvenci, což se prokazuje i v jejich analýzách. Důležitý přínos pro výzkum kriminality na úrovni komunit učinili Sampson, Raudenbush a Earls (1997), kteří zavedli koncept kolektivní efektivity sousedství (collective efficacy), jenž v sobě zahrnuje úroveň sociální koheze a neformální sociální kontroly v sousedství. Ve své analýze pak prokázali významný vliv tohoto faktoru pro vysvětlení různé úrovně kriminality mezi komunitami.

Následující obrázek 2 zachycuje náš celkový teoretický model propojující působení mechanismů sociální kontroly s teorií diferenciální asociace a zohledňující i koncept kriminálních příležitostí. Jádrem jednotlivých přístupů v modelu lze schematicky popsat následovně:

- teorie sociální kontroly: mechanismy sociální kontroly → delikvence;
- diferenciální asociace: delikventní přátelé (částečně též nestrukturované aktivity s vrstevníky) → postoj k delikvenci → delikvence;
- perspektiva kriminálních příležitostí: nestrukturované aktivity s vrstevníky → delikvence.

Naši základní hypotézou je, že mechanismy sociální kontroly nemají pouze přímý vliv na delikvenci, ale působí na ni i nepřímo prostřednictvím snížení šance přebírání pozitivního postoje k delikvenci od vrstevníků, a to jak snížením rizika samotné asociace s delikventními vrstevníky, tak i zeslabením pravděpodobnosti internalizace kriminálních norem. Mechanismy sociální kontroly by rovněž měly být schopny redukovat množství kriminálních příležitostí, jimž je jedinec vystaven. Konečně důležitou součástí modelu je i celkový sociální kontext daný konkrétně charakterem rodiny, školy a sousedství. U těchto faktorů sice neočekáváme přímý vliv na delikvenci dětí, nicméně mohou významně ovlivňovat rozvoj sebekontroly i sílu vazby na konvenční společnost, jsou důležitým předpokladem páčání delikvence jak z hlediska kriminálních příležitostí, tak i výskytu delikventních vrstevníků, a v poslední řadě mohou přispívat i k formování jedincova postoje k delikvenci.

Obrázek 2. Celkový model působení sociálních faktorů na delikvenci.

Tento model bude naším východiskem při analýzách v kapitole 3.3, v níž se pokusíme posoudit míru funkčnosti výše popsanych mechanismů. Mimo to se však zaměříme i na několik dalších specifických témat, jež jsou pro nás z teoretického hlediska zajímavá:

- Zahrnutí sebekontroly do modelu nám umožní částečně posoudit, nakolik jsou naše výsledky v souladu s obecnou teorií kriminality Gottfredsona a Hirschiho (1990). Při její absolutní platnosti bychom očekávali, že sebekontrola bude jediným faktorem v modelu s přímým vlivem na delikvenci, pouze s výjimkou kriminálních příležitostí, jejichž vliv na delikvenci by nízká sebekontrola měla ještě zesilovat.
- Naše data umožňují zopakovat analýzu Haynie a Osgooda (2005), a pokusíme se proto posoudit, mají-li ve shodě s jejich výsledky delikventní vrstevníci a kriminální příležitosti měřené nestrukturovanými aktivitami s vrstevníky na sobě nezávislý aditivní vliv na šanci delikvence, anebo dochází-li k interakci těchto faktorů.
- Zaměříme se i na analýzu případných genderových diferencí v delikvenci. Výsledky dosavadního výzkumu jsou v tomto směru až nevídaně nekonzistentní a i když se spíše zdá, že relativně obdobné mechanismy působí na delikvenci dívek i chlapců (Moffitt et al. 2001), mnoho studií nachází rozmanité genderově specifické rizikové faktory delikvence (viz Wong, Slotboom, Bijlevend 2010).
- Konečně většinu analýz realizujeme nejen pro celkový ukazatel delikvence, ale i pro její určité formy, což nám umožní posoudit případnou specifičnost některých procesů či konkrétních faktorů pro určitý typ delikvence (viz např. Canter 1982a; Unnever, Cullen, Agnew 2006; Cretacci 2008).

Než však přistoupíme přímo k prezentaci výsledků analýz z výzkumu ISRD-2, nastíníme v následující kapitole ještě některé obecné metodologické aspekty výzkumu delikvence mládeže, popíšeme naše datové zdroje a upozorníme i na jejich limity.

2 Metodologie

V této kapitole se zaměříme především na metodologické problémy empirického zkoumání delikvence mládeže a představíme výzkumy, jejichž data budeme později analyzovat. V první části kapitoly se soustředíme na základní zdroje dat o delikvenci, totiž oficiální statistiky a selfreportové výzkumy, a zhodnotíme jejich výhody i nedostatky. V druhém oddílu přistoupíme k prezentaci výzkumu International Self-Report Delinquency Study 2 (ISRD-2), a to jak z hlediska jeho východisek a cílů, tak i podrobně popíšeme konkrétní implementaci v České republice. Pozornost věnujeme rovněž deskripci datových souborů využívaných v analytické části, konkrétně datům pro ČR a souborům určeným pro srovnávání zemí střeoevropského regionu. V dalším oddílu pak stručně popíšeme Výzkum školní mládeže v Plzni, jehož data taktéž částečně využíváme. Na závěr pak nastíníme přístup k analýze dat v empirické části studie a upozorníme na určité metodologické aspekty analýz.

2.1 Zdroje dat o delikvenci

Informace o celkovém rozsahu kriminality, jejích jednotlivých formách, pachatelích a obětech lze získat z různých zdrojů, přičemž nejpodstatnější úlohu hrají oficiální statistiky, selfreportové studie a viktimizační výzkumy. Při zkoumání fenoménu delikvence mládeže jsou obzvláště relevantní první dva zdroje, jejichž potenciál i limity v této kapitole podrobněji popíšeme a v dalším textu je využijeme v analýzách delikvence. Vedle těchto základních zdrojů dat, jež se snaží postihnout celkovou trestnou činnost na určitém území, lze dílčí informace o kriminalitě či jejích jednotlivých formách získávat i z mnoha dalších zdrojů, může se jednat například o údaje některých nestátních neziskových organizací, různé expertní odhady (obzvláště u kriminality s vysokou latencí), dílčí kvalitativní studie nebo kazuistiky.

2.1.1 Oficiální statistiky

Primárním zdrojem dat o delikvenci mládeže jsou oficiální statistiky shromažďované různými státními institucemi. Jedná se zejména o policejní a soudní statistiky, nicméně využít lze i informace například ze státních zastupitelství nebo z Probační a mediační služby. Z těchto zdrojů jsou pro celkový odhad rozsahu a struktury kriminality obzvláště důležité statistiky Policie ČR, které sledují zejména počty zjištěných a objasněných trestných činů včetně informací o počtu pachatelů a jejich základních charakteristikách. Je však třeba si uvědomit, že policejní statistiky nezachycují (a ani zachycovat nemohou) úplný nezakreslený obraz reálné kriminality ani její struktury, a to hned z několika důvodů, které v následujících odstavcích podrobněji popíšeme.

V první řadě závisí počet zjištěných činů zaznamenaných v policejních statistikách na počtu činů, o nichž se policie vůbec dozví. Výzkumy kriminality ukazují, že velká část trestné činnosti je policii nahlášena veřejností a pouze velmi malý podíl je odhalen policií samotnou (viz Reiss 1977: 11). Obzvláště v případě zločinů bez obětí (např. drogová kriminalita), které jsou veřejností hlášeny v nižší míře, pak míra latence velice závisí na schopnosti policie tyto činy detekovat. Avšak ani ohlášení zločinu policii oběťmi samými není zcela automatické, jeho míra variuje podle typu kriminality a závisí také na tom, dokáže-li oběť rozpoznat, jednalo-li se vůbec o trestný čin, dále také na závažnosti činu a na důvěře ve schopnost policie efektivně pomoci. Vysokou míru ohlášení nalézáme u viktimizace závažnější majetkovou trestnou činností (např. krádež auta – 96 %, krádež vloupáním do obydlí – 83 %), naopak

nízký podíl ohlášení je typický pro sexuální delikty (26 %; viz výsledky viktimizačního výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci z roku 2006, Martinková 2007).

Nicméně i z činů ohlášených či detekovaných policií se pouze část dostane do oficiálních statistik. Coleman a Moynihan (1996) rozlišují tři typy kontextů, které ovlivňují, zdali policie čin oficiálně zaregistruje. Do hry vstupuje (1) celkový sociální a politický kontext, který definuje kritéria efektivnosti policejní práce, tedy je-li kladen větší důraz na vysokou míru odhalení kriminality či na vysokou míru objasněnosti;¹³ dále pak (2) organizační kontext, tedy konkrétní předpisy a postupy policie, obvyklá kvalifikace činů, ale také i nařízení a priority vedoucích pracovníků. V neposlední řadě je důležitý i (3) situační kontext, tedy konkrétní okolnosti trestného činu (např. zhodnocení závažnosti, jednoznačnost situace, ale také i věk pachatele), dále pak vlastnosti osoby, která čin ohlásila (např. její vztah k oběti, přístup k policistům), a konečně i momentální vytíženost policie.

Chceme-li vedle trestné činnosti zkoumat také konkrétní charakteristiky pachatelů, nemůžeme již vycházet ze všech činů registrovaných policií, nýbrž se musíme omezit pouze na činy objasněné. Celková míra objasněnosti se v ČR v letech 2005-2009 pohybovala mezi 37 % a 40 %, nicméně velmi kolísala v závislosti na typu trestné činnosti – například v roce 2009 dosáhla pouhých 18 % u majetkové trestné činnosti, zatímco u násilné trestné činnosti činila 65 % (Ministerstvo vnitra ČR 2008; Policie ČR 2010). Pomineme-li však i fakt, že policejní statistiky nutně zachycují pouze omezenou (a s velkou pravděpodobností „nereprezentativní“) část pachatelů, významnější nedostatek pro etiologii kriminality představují pouze velmi omezené informace o pachatelích, které oficiální statistiky nabízejí.

Konečně pokud bychom chtěli sledovat i trendy vývoje kriminality na základě policejních statistik, narazíme na další obtíže. Do policejních statistik se samozřejmě promítají změny, k nimž v čase dochází ve výše zmíněných oblastech, tedy například v ochotě obyvatel ohlašovat trestné činy, či v přístupu policie k registrování trestné činnosti, avšak významný vliv mají rovněž změny v trestním zákoně (kriminalizace či dekriminalizace určitých činů, změny v jejich vymezení atd.), proměny v demografické struktuře obyvatelstva¹⁴ nebo změny v kriminální politice.

Pro tyto nedostatky bývají policejní statistiky často kritizovány jako zdroj nepřesných vychýlených informací o kriminalitě a určitá část kriminologů je dokonce zcela zatracuje. Asi nejtvrdší kritika vyšla z řad radikálních levicově orientovaných kriminologů (např. britská kritická kriminologie), kteří upozorňovali na ideologicko-mocenské pozadí již samotného vymezení trestného činu v jeho legální definici a obraz kriminality ve společnosti založený na údajích policie pak považovali za účelově zkreslený tak, aby vyhovoval vládnoucí elitě a sloužil k sociální kontrole nižších tříd. Zákonem je pak dle těchto kriminologů manipulováno tak, aby nelegitimní praktiky mocenské elity (např. korupce či hospodářská kriminalita) nebyly jako zločin vůbec definovány nebo byly alespoň obtížně postihnutelné. Oporu pro svá tvrzení pak tyto kriminologové viděli například ve vysoké latenci kriminality bílých límečků, na kterou upozornil již Sutherland (1940).

¹³ V případě důrazu na vysokou míru objasněnosti se může u policie objevit tendence kvalifikovat méně závažné činy s malou šancí na dopadení pachatele (např. kapesní krádeže) pouze jako přestupky.

¹⁴ Výzkumy rozložení kriminality podle věku poměrně stabilně prokazují nejvyšší podíl pachatelů ve věku pozdní adolescence a mladé dospělosti, z hlediska pohlaví pak jednoznačně dominují muži (pro shrnutí, viz Gottfredson, Hirschi 1990). Trend vývoje kriminality je proto ovlivněn i variujícím podílem mladých mužů v celkové populaci.

V současnosti však většina kriminologů považuje oficiální statistiky za důležitý zdroj informací o kriminalitě – respektive o její určité části – a je si plně vědoma, že je nutno je interpretovat pouze se značnou obezřetností a s dobrou znalostí kontextu. Při analýze delikvence mládeže nám policejní statistiky umožní podívat se podrobněji na strukturu a vývoj delikvence v ČR a porovnat je s výsledky získanými selfreportovým výzkumem. Hlavní nevýhoda policejních dat pro hlubší analýzu delikvence mládeže však spočívá v již výše zmíněné skutečnosti, že obsahují pouze minimum informací o pachatelích, a neumožňují tak zjišťovat souvislosti či okolnosti delikvence, ani empiricky testovat teorie. Pro tento účel jsou však naopak vysoce vhodná data získaná ze selfreportových studií.

2.1.2 Selfreportové studie

Zatímco policejní statistiky obsahují informace o všech trestných činech registrovaných policií a všech odhalených pachatelích, výzkumy založené na metodě selfreportů jsou klasickými výběrovými šetřeními určité populace. Jejich hlavní ideou je pokusit se získat informace o trestné činnosti přímo od pachatelů samotných, a to obvykle formou anonymních dotazníků. Tato metoda se poprvé aplikovala na oblast kriminality již ve 40. letech v USA a snahou prvních studií bylo zjistit, je-li opravdu kriminalita koncentrována do nižších vrstev společnosti, jak vykazovaly tehdejší policejní statistiky (pro historický přehled viz Thornberry, Krohn 2000). Ačkoli metoda selfreportů prošla od svého uvedení do kriminologického výzkumu značným vývojem, jsou jí inherentní určité metodologické limity zejména v oblasti validity dat, způsobu výběru respondentů a vymezení trestné činnosti, proto se těmto otázkám budeme dále v textu podrobněji věnovat. Nejprve se však podívejme na výhody, které selfreporty přináší, a proč tedy i přes jisté metodologické limity jsou tato data velmi cenná a zvláště v oblasti etiologie delikvence mládeže preferovaná.

Primární předností selfreportových dat je možnost zachytit i činy policií nezjištěné (latentní kriminalitu), a lépe tak postihnout skutečný stav a strukturu kriminality, stejně jako i její vývoj v čase. Vedle trestných činů vymezených trestním právem se však selfreporty mohou zaměřit i na další sociálně nežádoucí jevy, které se do oficiálních statistik nedostanou, nicméně jsou z kriminologického hlediska zajímavé – může jít třeba o různé přestupky (např. drobné krádeže), závislostní chování nebo v případě mládeže statusové delikty. Z hlediska mezinárodních komparačních výzkumů je důležitý rovněž fakt, že vymezení forem kriminality může být ve všech zemích jednotné a nemusí se přesně krýt s právními definicemi trestných činů, které se obvykle v různých zemích liší. Zásadní výhodu selfreportů pak představuje možnost získat detailní informace o pachatelích, jejich sociální situaci, postojích, motivaci apod., které umožňují hlubší analýzu souvislostí zločinu a testování etiologických kriminologických teorií.

Metodu selfreportů však nelze přijmout zcela bez výhrad a před jejím použitím je nutné zmínit určité metodologické obtíže, které je třeba mít na paměti i při interpretaci výsledků založených na selfreportových datech. Nejvíce diskutabilní se zdá být validita a reliabilita selfreportů, které také bylo ve výzkumu věnováno mnoho pozornosti.¹⁵ Ve své studii shrnuli

¹⁵ Nejčastěji bývá posuzována souběžná validita selfreportů, a to buď na základě srovnání s policejními záznamy pro dané jedince (např. Babinski, Hartsough, Lambert 2001) nebo i s využitím výpovědí důvěryhodných osob, v případě dětí např. učitelů nebo rodičů (Farrington et al. 1996). V určitých případech pak lze výpovědi respondentů ověřovat na základě objektivních kritérií – například u užívání drog pomocí testu moči (Webb, Katz, Decker 2006) a existuje dokonce studie, jež se pokoušela výpovědi o delikvenci ověřovat na detektoru lži

Hindelang, Hirschi a Weis (1979) tehdy dosavadní výsledky výzkumů a došli k závěru, že existuje dostatek podpory pro přiměřenou validitu i reliabilitu selfreportů – minimálně srovnatelnou s policejními statistikami – a jejich výsledky nejsou ani v rozporu s oficiálně registrovanou kriminalitou. Pozdější dvě extenzivní shrnutí studií zkoumajících mimo jiné také validitu a reliabilitu selfreportů zpracovali Junger-Tas a Marshall (1999) a Thornberry a Krohn (2000) a dospěli rovněž k pozitivnímu závěru o přijatelné validitě a reliabilitě selfreportů. Oba týmy autorů však zároveň upozorňují i na určité limity selfreportů, kterými jsou například různá validita výpovědí podle typu, frekvence a závažnosti činů, přičemž celkově vyšší validita je zjišťována u mládeže než u dospělých, kteří více dbají na prosociální sebe prezentaci. Dále pak zmiňují, že nižší validita je také často nacházena u imigrantů a etnických minorit a samozřejmě vždy určitá část kriminality zůstává respondenty zamlčena (Junger-Tas, Marshall 1999; Thornberry, Krohn 2000).

Při diskuzi limitů selfreportů nelze také opominout možné kognitivní problémy při dotazování na spáchanou trestnou činnost, ať již se jedná o problém srozumitelnosti a interpretace otázky respondentem nebo o problematiku vybavení si jednotlivých činů z paměti a adekvátní odhad frekvence a doby spáchání (Junger-Tas, Marshall 1999). V českém prostředí se této problematice, i se zaměřením přímo na kriminologický výzkum, věnoval Vinopal (2008). Ukazuje se též, že i samotná struktura dotazníku ovlivňuje výsledek dotazování. Experimentální studie Enzmanna (2007) v rámci výzkumu ISRD-2 ukázala, že vyšší míru prevalence i incidence jednotlivých činů přiznávali respondenti odpovídající na zkrácený dotazník, v němž byly otázky na delikvenci pouze stručné a byly přehledně uspořádány na jedné straně dotazníku (zatímco v dotazníku ISRD-2 s podrobnějším popisem okolností delikvence zabíraly tyto otázky stran osm).

Dotazování na páchaní trestné činnosti je téma samozřejmě velmi citlivé a jeho základním předpokladem je důvěra respondenta v anonymitu šetření. Proto je nejčastěji užívanou technikou sběru dat samostatné vyplňování dotazníku respondentem, ať již v papírové či počítačové podobě. Ačkoli je tento způsob pro velkou část respondentů nejvhodnější, v případě respondentů z etnických minorit či s velmi nízkou úrovní vzdělání – u kterých se však vyšší míra delikvence může častěji vyskytovat – může docházet k problémům s přečtením textu a face-to-face rozhovor pak může být výhodnější. Pozitiva obou metod pak spojuje metoda samostatného vyplňování dotazníku na počítači s audionahrávkou otázek (tzv. ACASI – Audio Computer-Assisted Self-Administred Interview), která se jeví jako optimální, nicméně je technicky náročná a zatím málo využívaná (Thornberry a Krohn 2000).

Dalším problematickým aspektem metody selfreportů často bývá způsob výběru respondentů. Pro zjišťování delikvence mládeže v populaci se někdy užívají reprezentativní výběry domácností, častější je ale sběr na školách během vyučování, který však obvykle nezahrnuje děti z různých speciálních škol (např. pro handicapované, při dětských domovech nebo při nápravných zařízeních) – tedy právě jedince, u nichž by se vyšší míra delikvence mohla vyskytovat. Cernkovich, Giordano a Pugh (1985) upozorňují, že takovéto selfreportové studie mívají tendenci generalizovat výsledky na celou populaci mládeže dané věkové skupiny, ačkoli nezahrnují jedince v nápravných zařízeních. Ukazují pak, že tak z populace vypadávají tzv. chroničtí pachatelé závažné delikvence (serious chronic offenders), jejichž delikvence je častější a závažnější nejen oproti „běžné“ populaci mládeže, ale i ve srovnání s „průměrným“ závažným pachatelem na svobodě.

(Clark, Tiff 1966). Přehlednou diskuzi hodnotící obsahovou, konstruktovou a kritériální validitu selfreportů i jejich reliabilitu nalezne čtenář v textu Thornberryho a Krohna (2000: 45-59).

I když selfreportový výzkum v plánu výběru správně navrhne reprezentativní výběr z určité populace, při realizaci sběru dat často dochází k vychýlení vzorku vinou nezastižení respondenta, odmítnutí účasti na výzkumu nebo odmítnutí vyplnění části nástroje. Pokud by neúčast ve výzkumu byla náhodná, nebylo by vychýlení vzorku závažné, nicméně metodologické studie spíše naznačují nižší účast delikventních jedinců a v případě sběru dat na školách výzkum nezahrnuje potenciálně více delikventní studenty, jež jsou v době šetření „za školou“ (Junger-Tas, Marshall 1999). Problému chybějících odpovědí v již sebraných selfreportových datech se podrobněji věnovali Pauwels a Svensson (2008), kteří na dvou různých výzkumech delikvence ukázali, že chybějící odpovědi nepředstavovaly příliš závažný problém a šlo je vhodně řešit metodou imputace.

Určité obtíže pak může působit i vymezení daného trestného činu v dotazníku, zvláště je-li ambicí výzkumu získat ukazatele srovnatelné s oficiálními daty a využitelné tudíž například pro odhady latence. Respondenti mají často neadekvátní představu, který skutek by byl již kvalifikován jako trestný čin a jako který přesně, a lze předpokládat, že tyto představy se budou u různých sociálních skupin lišit. Zvláště v případě dětí je pak vhodnější vymezovat činy spíše jednodušeji a srozumitelněji, byť to není v souladu s právními definicemi trestných činů. Jak již bylo zmíněno výše, pro účel mezinárodního srovnání je však tato možnost naopak výhodná. Dále je třeba upozornit, že metoda selfreportů není vhodná pro zkoumání obzvláště závažných trestných činů (např. vražda, znásilnění), jež by jednak kvůli svému nízkému zastoupení vyžadovaly extrémně rozsáhlý vzorek populace, jednak v případě neodhalených pachatelů nelze očekávat absolutní důvěru v anonymitu šetření, a tudíž i ochotu přiznat tyto závažné činy a riskovat postih.

Metodologie selfreportových výzkumů kriminality prošla za téměř sedm desetiletí své existence značným vývojem a podařilo se jí úspěšně překonat mnohé počáteční nedostatky i kritiku. I přes některé limity, které jsou této metodě inherentní, však existuje poměrně široká shoda na tom, že selfreportové studie jsou důležitým zdrojem informací o delikvenci mládeže a v mnoha směrech poskytují obsáhlejší a spolehlivější informace než oficiální statistiky. Thornberry a Krohn ji dokonce neváhají označit za „jednu z nejdůležitějších inovací v kriminologickém výzkumu ve 20. století“ (2000: 34). V zemích s delší kriminologickou tradicí existují často periodicky se opakující studie delikvence, např. *National Youth Survey* z USA proběhla v sedmi vlnách již v letech 1976-1987, v Evropě se periodické selfreportové studie objevují od 80. let a postupně se prosazují ve větším počtu zemí (pro základní přehled viz Junger-Tas, Marshall 1999: 292-3).

V České republice byl vůbec prvním celonárodním reprezentativním selfreportovým výzkumem delikvence mládeže právě výzkum ISRD-2 z roku 2006/7, který je i hlavním zdrojem dat pro analýzy prezentované v této práci, a jež má ambici započít tradici periodických selfreportových šetření delikvence v Evropě. Před tímto výzkumem probíhaly v ČR jen dílčí či lokální studie, z nichž nejrozsáhlejší byl patrně Výzkum školní mládeže v Plzni z roku 1999, z něž budeme v dalším textu rovněž některé výsledky prezentovat.

2.2 Výzkum *International Self-Report Delinquency Study 2* ¹⁶

Základním zdrojem dat pro analýzu delikvence mládeže v České republice pro nás bude mezinárodní výzkum delikvence mládeže ISRD-2 (*International Self-Report Delinquency Study 2*), konkrétně jeho část realizovaná v ČR. V této kapitole nejprve stručně představíme projekt ISRD-2 jako celek a posléze podrobněji popíšeme jeho průběh v ČR. Specificky se zaměříme na implementaci mezinárodní metodologie ISRD-2, konstrukci výběru a výsledky sběru dat, dále pak zmíníme problematiku vážení dat a prezentujeme základní charakteristiky získaného vzorku. Následně popíšeme data využívaná pro komparaci zemí středoevropského regionu a na závěr upozorníme na hlavní limity výzkumu ISRD-2.

2.2.1 Východiska, cíle a metodologie výzkumu ISRD-2

Mezinárodní výzkum delikvence mládeže *International Self-Report Delinquency Study* se poprvé uskutečnil na počátku 90. let a zúčastnilo se jej tehdy celkem 13 zemí (pro výsledky, viz Junger-Tas, Terlouw, Klein 1994). Cílem projektu bylo započít tradici výzkumu delikvence mládeže metodou selfreportů a umožnit mezinárodní srovnání v různých zemích světa. Pokračování výzkumu (ISRD-2) se začalo připravovat na konci 90. let a v designu výzkumu byly provedeny některé změny, které se pokusily překonat určité metodologické i organizační nedostatky první vlny. Celkem se do ISRD-2 zapojilo již přes třicet zemí včetně České republiky, kde jej zajišťovala katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Většina účastnických zemí byla z Evropy, z mimoevropských zemí se zapojily například USA, Kanada nebo Venezuela. Pro zabezpečení jednotné metodologie a vysokého standardu výzkumu ve všech zemích byl ustanoven mezinárodní řídicí výbor, jenž připravil obecné metodologické pokyny a jednotné nástroje k jednotlivým fázím projektu, plnil konzultační a koordinační funkci a byl také zodpovědný za přípravu souhrnných publikací z výzkumu.

Výzkum ISRD-2 se zaměřil na žáky sedmých, osmých a devátých ročníků škol, tedy populaci dětí ve věku přibližně 12-15 let. Cílem výzkumu bylo zjistit prevalence určitých delikventních a rizikových forem chování (viz tabulka 1; pro přesné znění otázek viz Příloha 2) a jejich souvislost se sociálním prostředím i individuálními faktory. Pozornost byla věnována různým aspektům z následujících okruhů:

- rodina,
- škola,
- sousedství,
- volný čas,
- delikventní přátelé,
- postoje k násilí, sebekontrola,
- viktimizace.

¹⁶ Tato kapitola vznikla revizí a doplněním textu publikovaného v Podaná, Buriánek (2007: 6-11).

Tabulka 1. Přehled forem delikvence a rizikového chování v ISRD-2.

	TYP	ZÁVAŽNOST	FORMA
Formy delikvence	majetková	běžná	krádež v obchodě
		závažná	krádež auta/motorky
			krádež z auta
			krádež kola
			krádež vloupáním
			sebrání tašky, peněženky
	násilná	běžná	skupinová bitka
		závažná	nošení zbraně
			úmyslné ublížení na zdraví
			loupež/vydírání
Formy rizikového chování	alkohol	běžná	vandalismus
			hackerství
	drogy	závažná	drogové dealerství
			konsumace piva/vína
	školní		konsumace destilátů
			marihuana, hašiš
			tvrdé drogy

Výzkum byl založen na metodě selfreportů, kdy žáci samostatně vyplňovali dotazník buď v papírové podobě, nebo ve formě počítačové aplikace. V teoretické rovině výzkum vycházel převážně z teorií sociální kontroly – částečně implementoval přístup Hirschiho teorie sociálních vazeb (Hirschi 1969/2008; viz oddíl 1.2.2), z obecné teorie kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990; viz oddíl 1.2.3) zahrnul zkrácenou škálu pro měření sebekontroly (Grasmick et al. 1993), ale využil třeba i škálu soudržnosti sousedství (Sampson, Raudenbush, Earls 1997) a implementoval rovněž definici pro identifikaci gangu výzkumné skupiny Eurogang (Weerman et al. 2009).

Pro zajištění maximální možné komparability dat mezi zúčastněnými zeměmi byl navržen jednotný dotazník pro všechny země, jehož obsah nesměl být pozměňován, a případné další vlastní otázky mohly být přidávány pouze na úplný konec. Řídící výbor zpracoval také podrobný materiál sjednocující postupy pro výběr. Povoleny byly dva typy výběrů: výběr měst (jedno velké, jedno střední a tři malá města) a národní reprezentativní výběr s nadvýběrem pro jedno velké a jedno střední město. Každá země si mohla zvolit, který přístup je pro ni vhodnější, ať již na základě finančních možností nebo typu informace, který chtěla získat. V obou případech se pak jednalo o pravděpodobnostní výběr celých tříd z databáze všech škol.

Sběr dat probíhal během školní výuky v rámci jedné vyučovací hodiny. Rodiče žáků obdrželi před samotným šetřením informační dopis a byli požádáni o souhlas s účastí svého potomka na výzkumu.¹⁷ Pro zvýšení důvěry studentů v anonymitu šetření bylo preferováno, aby učitel nebyl během vyplňování dotazníků přítomen ve třídě. K nahrávání dat z dotazníků byl doporučen program EpiData, pro nějž byl připraven společný formulář pro zadávání dat.

¹⁷ Rodiče byli buď požádáni o písemný souhlas s účastí potomka na výzkumu (tzv. aktivní souhlas), nebo mohli písemně vyjádřit svůj nesouhlas s jeho účastí (tzv. pasivní souhlas).

Tento postup zaručil maximální jednotnost struktury dat a značně usnadnil jejich slučování do mezinárodního datového souboru.

Výzkum ISRD-2 je svým rozsahem ojedinělým projektem a předpokládá se zpracování množství publikací prezentujících jeho výsledky. První souhrnnou publikací je soubor zpráv všech účastníků výzkumu představující hlavní výsledky z jednotlivých zemí (Junger-Tas et al. 2010). Stěžejní komparativní studie analyzující data ze všech zúčastněných zemí, kterou zpracovává řídicí výbor projektu, pak vyjde v roce 2011. Jednotliví účastníci ISRD-2 také samozřejmě zpracovávají data pro své země do samostatných národních zpráv a připravují se i srovnávací studie pro některé podskupiny zemí. Výsledky pro Českou republiku byly dosud publikovány v knize *Česká mládež v perspektivě delikvence* (Podaná, Buriánek 2007), v rámci komparace delikvence šesti nových členských zemí Evropské unie v *Juvenile delinquency in six new EU member states* (Steketee, Moll, Kapardis 2008) a v kapitole o ČR v souhrnné publikaci všech zemí ISRD-2 *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Report Delinquency Study* (Buriánek, Podaná 2010).¹⁸

2.2.2 Implementace ISRD-2 v České republice

V České republice výzkum ISRD-2 organizoval tým katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze ve složení doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc. a Mgr. Zuzana Podaná. Projekt byl společně s dalšími pěti novými členskými zeměmi Evropské unie (Estonsko, Litva, Polsko, Slovinsko a Kypr) podpořen grantem Evropské komise Daphne (*The International Self-Report Study on Violent Behaviour, Attitudes and Victimization among Youth – New Member States Contribution* - JLS/DAP/2005-1/063/YC 30-CE-0060386/00-18) se spoluúčastí Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (projekt specifického výzkumu FF UK č. 224117). Projekt získal v ČR oficiální podporu Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy, která také usnadnila přístup do škol vybraných do výzkumu.

V České republice před realizací ISRD-2 zcela chyběla reprezentativní data o delikvenci mládeže získaná metodou selfreportů, proto jsme se rozhodli zvolit organizačně i finančně náročnější reprezentativní výběr z celé populace, který umožňuje zjistit prevalence jednotlivých forem delikventního chování v celé republice. Pro potřeby mezinárodního srovnání měst jsme navýšili velikost výběru pro Prahu a pro Plzeň. Pilotní šetření, jehož hlavním cílem bylo ověřit funkčnost mezinárodního dotazníku v českém prostředí a zjistit možné komplikace s jeho administrací, se uskutečnilo v červnu 2005 a neidentifikovalo žádné závažnější problémy. Hlavní sběr dat proběhl v období od listopadu 2006 do března 2007 a zajišťovala jej agentura UNIVERSITAS.

Český dotazník kromě jednotných mezinárodních otázek obsahoval také speciální sekci (otázky č. 68 – 75, viz Příloha 2), která zjišťovala informace o vzdělání rodičů, posouzení důležitosti názorů autorit a určité hodnotové orientace dětí a jejich rodičů. Pro zjištění bližších informací o šetřených třídách a školách jsme se rozhodli distribuovat také krátký dotazník pro učitele, kteří byli v danou vyučovací hodinu za třídu odpovědní (viz Příloha 3).¹⁹ Rodiče dětí

¹⁸ Dílčí výsledky výzkumu ISRD-2 pro ČR byly dále členy týmu publikovány i v Podaná (2007, 2008a, 2008b, 2009), Buriánek (2008) a prezentovány např. na mezinárodních kriminologických konferencích (např. výroční konference Evropské kriminologické společnosti v letech 2007-2010 a Americké kriminologické společnosti v roce 2010). Na studii ISRD-2 dále navazuje projekt AAA-Prevent (www.aaaprevent.eu), který se zaměřuje na zneužívání alkoholu a drog u mládeže.

¹⁹ Učitelův dotazník byl také připraven mezinárodním řídicím výborem a jeho využití ve výzkumu bylo dobrovolné.

byli o výzkumu informováni krátkým dopisem a měli možnost vyjádřit nesouhlas s účastí svého potomka na šetření.

Výběr tříd

Jako oporu pro výběr jsme použili databázi škol, již nám zprostředkoval Ústav pro informace ve vzdělávání.²⁰ Databáze obsahovala seznam základních škol a víceletých gymnázií v České republice s počty tříd a žáků v jednotlivých ročnících. Přehled počtu žáků v jednotlivých ročnících podle typu školy prezentuje tabulka 2, zastoupení studentů podle segmentů výběru (Praha, Plzeň, ostatní) pak tabulka 3. Školy pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami (4 % studentů) nebyly do populace v souladu s doporučením řídícího výboru ISRD-2 zahrnuty.

Tabulka 2. Populace žáků v 7. -9. ročnících podle typu školy.

	7. ročník	8. ročník^a	9. ročník	Celkem	%
Základní školy ^b	101737	105288	105912	312937	90,28
8letá gymnázia	9884	9720	9526	29130	8,40
6letá gymnázia	–	2286	2286	4572	1,32
Celkem	111621	117294	117724	346639	100,00

^a Počet žáků v 8. ročníku 6letých gymnázií je odhadnut na základě počtu z předchozího roku.

^b Pod základní školy jsou zařazeny i taneční konzervatoře (celkem 0,07 % studentů).

Tabulka 3. Populace studentů v 7.-9. ročnících v Praze, Plzni a ostatních městech ČR podle typu školy.

	Základní školy	Gymnázia	Celkem	%
Praha	27657	6003	33660	9,71
Plzeň	4233	944	5177	1,49
Ostatní	281047	26755	307802	88,80

Výběr probíhal odděleně pro tři segmenty populace (Praha, Plzeň, ostatní města ČR). Náš záměr byl získat 700 studentů v Praze, 500 v Plzni a 1865 z ostatních měst; po převážení redukcujícím nadreprezentaci vybraných dvou měst by pak soubor činil 2100 studentů, což byl vzorek požadovaný metodologií ISRD-2 pro každou zemi. Velikost našeho výběru byla navíc navýšena v průměru o 17 %, což mělo kompenzovat studenty nepřítomné na hodině a odmítnutí účasti ze strany rodičů, případně dětí samotných. Pro Prahu a Plzeň byl použit náhodný výběr tříd a jako stratifikační proměnné byly zvoleny ročník a typ školy (základní školy × gymnázia).²¹ Třídy z ostatních měst ČR byly vybírány dvoustupňově: v prvním kroku byly náhodně vybrány školy, ve druhém pak vždy dvě třídy z dané školy. V tomto případě byl výběr stratifikován navíc ještě podle regionů (NUTS2).

Výběrový soubor

Celkem se výzkum uskutečnil ve 160 třídách z 91 škol a dotazník vyplnilo 3270 studentů (viz tabulka 4). Data byla nahrána studenty sociologie pomocí programu EpiData do masky společné pro účastnické země ISRD-2, která nejen usnadnila zadávání díky automatickému

²⁰ V době přípravy výběru (září 2006) nebyla ještě k dispozici databáze na školní rok 2006/2007, proto jsme použili údaje z předchozího roku, tj. pro 6.-8. ročníky, a předpokládali jsme, že mobilita žáků mezi školami a ročníky je zanedbatelná.

²¹ Pro výběr byla použita speciální excelovská aplikace, kterou pro tento účel připravil Dr. Dirk Enzmann z Univerzity v Hamburku.

vyplňování filtrovaných částí dotazníku, ale také zajistila vyšší kvalitu dat díky zabudovaným kontrolám povolených hodnot a logické konzistence odpovědí. Při následném čištění dat bylo ze souboru vyřazeno patnáct dotazníků z důvodu buď nevyplnění převážné části dotazníku nebo kvůli vysoké nekonzistenci odpovědí a komentářům prokazujícím, že respondent nebral šetření vážně. Celkem tedy konečný soubor obsahuje odpovědi od 3255 studentů.

Tabulka 4. Velikost výběru.

	<i>Výběr (plán)</i>	<i>Sebráno dotazníků</i>	<i>Po čištění dat</i>	<i>Počet škol</i>	<i>Počet tříd</i>
Praha	700	735	727	31	38
Plzeň	500	501	501	13	27
Ostatní	1865	2034	2027	47	95
Celkem	3065	3270	3255	91	160

Odmítnutí účasti ve výzkumu bylo poměrně nízké. Na úrovni ředitele školy k němu došlo, patrně díky podpoře MŠMT, pouze ve čtyřech případech a místo těchto škol byly vybrány školy náhradní. Rodiče využili možnosti odmítnout účast svých dětí na výzkumu přibližně v desetině případů, pouze v Plzni tak překvapivě učinila zhruba čtvrtina z nich. Žáci sami svoji účast na výzkumu neodmítali. Celkem bylo v době šetření ve třídě přítomno a dotazník vyplnilo 83 % studentů zapsaných v daných třídách.

Vážení

Ve výběru byl záměrně navýšen počet respondentů v Praze a v Plzni, což může způsobovat vychýlení souboru, a je proto vhodné používat vážená data, která tuto nadreprezentaci eliminují. Váhy byly vypočteny podle skutečného zastoupení studentské populace v obou městech a vážený soubor pak obsahuje 2283 pozorování (viz tabulka 5).

Tabulka 5. Přehled populace žáků v 7.-9. ročnících a stanovení vah.

	<i>Počet žáků v populaci</i>	<i>%</i>	<i>Výběr</i>	<i>Vážený výběr</i>	<i>Váhy</i>
Praha	33660	9,71	727	222	0,304903
Plzeň	5177	1,49	501	34	0,068049
Ostatní	307802	88,80	2027	2027	1,000000
Celkem	346639	100,00	3255	2283	

Základní popis výběrového souboru

Pohlaví		
	abs.	%
Žena	1159	50,8
Muž	1116	48,9
Bez odpovědi	7	0,3
Celkem	2283	100,0
vážená data		

Ročník		
	abs.	%
7. ročník	713	31,2
8. ročník	770	33,7
9. ročník	799	35,0
Celkem	2283	100,0
vážená data		

Typ školy		
	abs.	%
Základní škola	1980	86,7
Gymnázium	303	13,3
Celkem	2283	100,0
vážená data		
Veřejné školy vs. soukromé		
	abs.	%
Veřejná škola	2273	99,6
Soukromá škola	9	0,4
Celkem	2283	100,0
vážená data		
Narozen/a v...		
	abs.	%
Česká republika	2223	97,4
Slovensko	21	0,9
Ukrajina	8	0,3
Německo	7	0,3
Vietnam	5	0,2
Jiné	12	0,6
Bez odpovědi	7	0,3
Celkem	2283	100,0
vážená data		

Věk		
	abs.	%
12	308	13,5
13	717	31,4
14	819	35,9
15	402	17,6
16	21	0,9
17	3	0,1
Bez odpovědi	12	0,5
Celkem	2283	100,0
vážená data		

Velikost místa školy		
	abs.	%
Do 10.000	585	25,6
10.001 – 50.000	869	38,1
50.001 – 100.000	333	14,6
100.001 – 1.000.000	274	12,0
Nad 1.000.000	222	9,7
Celkem	2283	100,0
vážená data		

2.2.3 Data pro mezinárodní srovnání

Výsledky pro Českou republiku budeme dále v textu srovnávat také s daty z okolních zemí, konkrétně se zaměříme na Německo, Rakousko, Polsko a Maďarsko.²² Jak již bylo zmíněno v oddílu 2.2.1, ve výzkumu ISRD-2 byly povoleny dvě strategie výběru respondentů, kdy účastníci volili mezi výběrem několika různě velkých měst a národním reprezentativním výzkumem s nadreprezentací dvou měst. Přehled typu výběru a zkoumaných měst obsahuje tabulka 6. Doporučený design výzkumu však nebyl ve dvou zemích striktně dodržen, a přímou komparaci nám tak značně limituje skutečnost, že v Maďarsku nedošlo k navýšení výběru pro Budapešť, ani pro žádné středně velké město, a v Polsku zase výběr nezahrnul studenty 7. ročníků.

Z důvodu využití maximálního množství dat při analýzách delikvence mládeže v těchto zemích budeme v závislosti na charakteru analýzy využívat dva různě obsáhlé datové soubory:

²² Výzkum ISRD-2 bohužel nebyl realizován na Slovensku, které by bylo pro srovnání s ČR obzvláště zajímavé. Původní záměr byl srovnávat data také se Slovinskem, aby další postkomunistickou zemí středoevropského regionu, avšak z metodologických důvodů toto nebylo možné (výzkum ve Slovinsku nezahrnul 8. ročníky, následkem čehož by se již neúnosně snížil rozsah srovnávaných souborů).

- Primární soubor zahrnuje všechny žáky 8. a 9. ročníků. Tento soubor využíváme pro analýzu vztahů (např. korelace, regrese), kde různý design výběru ani mírně odlišná věková struktura v jednotlivých zemích není zásadní překážkou pro komparaci.
- Limitovaný soubor obsahuje maximálně srovnatelné soubory pro všechny země, a je proto vhodný pro přímé srovnávání jednotlivých ukazatelů mezi zeměmi (např. výskyt delikvence, složení rodiny ap.). Tento soubor zahrnuje pouze žáky z velkých a středních měst ve věku 14 a 15 let a je v něm aplikováno vážení vyrovnávající zastoupení obou věkových skupin a proporci pohlaví.²³

Základní deskripci obou souborů pro jednotlivé země nabízí tabulka 7. Výrazně nižší velikost limitovaného souboru pro Maďarsko (290 žáků) je způsobena právě nerespektováním požadavku na navýšení výběru pro velké a střední město.

Tabulka 6. Typ výběru a vybraná města v jednotlivých zemích.

	<i>typ výběru</i>	<i>velká města</i>	<i>střední města</i>
Česká republika	národní reprezentativní	Praha	Plzeň
Německo (západní)	7 měst	Hamburk Kolín nad Rýnem	Iserlohn Moers
Rakousko	7 měst	Vídeň	Štýrský Hradec
Polsko	7 měst	Varšava	Kalisz
Maďarsko	národní reprezentativní	Budapešť	–

Pozn.: Počet obyvatel velkých měst se v našem souboru pohybuje v rozpětí cca 1-2 mil. obyvatel, u středních měst pak v rozpětí cca 100-300 tisíc obyvatel.

Tabulka 7. Deskripce primárního a limitovaného souboru.

	<i>Primární soubor</i>			<i>Limitovaný soubor</i>
	n	% mužů	věk. průměr	n
Česká republika	2198	50,2	14,1	621
Německo	2254	50,6	14,6	1330
Rakousko	2284	49,7	14,5	1214
Polsko	1458	46,2	14,4	777
Maďarsko	1418	51,8	14,8	290

Pozn.: V limitovaném souboru je díky vážení podíl mužů a žen i obou věkových kategorií rovnoměrný.

²³ Vážení vyrovnávající faktory věku a pohlaví je zde důležité, neboť delikvence dětí má silný vztah jak k věku, tak i k pohlaví (viz str. 67-70). Hodnoty koeficientů vah jsou v rozpětí 0,8 až 1,6.

2.2.4 Limity výzkumu ISRD-2

Na závěr této kapitoly je vhodné zmínit limity výzkumu ISRD-2, které vyplývají jak z aplikace metody selfreportů, tak z komparativní povahy výzkumu, a je třeba upozornit i na určité komplikace, které vznikly již přímo při realizaci ISRD-2 v České republice. Problematika selfreportových výzkumů byla obsáhle diskutována již v kapitole 2.1.2, proto nyní upozorníme již jen na skutečnosti, které by mohly mít důležitý vliv na interpretaci výsledků, a na opatření, která byla v rámci ISRD-2 učiněna pro zlepšení kvality dat. Zaměříme se zejména na limity relevantní pro českou část ISRD-2, dodatečné obtíže při komparaci středoevropských zemí již byly zmíněny v předchozím oddílu.

Za poměrně závažný nedostatek ISRD-2 lze považovat omezení populace studentů pouze na žáky běžných základních škol a víceletých gymnázií. Vyřazením škol pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami z výzkumu ztrácíme informaci o tomto segmentu populace, do nějž spadají hlavně děti s těžkým zdravotním postižením (zejména s těžkým mentálním postižením) a také děti s nařízenou ústavní či ochrannou výchovou. Jedná se tedy o část populace obsahující i vysoce delikventní jedince. Důvodem rozhodnutí řídicího výboru ISRD-2 omezit populaci výzkumu pouze na žáky běžných školních zařízení byla především obtížnost zkoumání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami standardizovanými prostředky, které by zaručily komparabilitu s „běžnou“ populací. U velké části žáků s těžkým zdravotním postižením lze očekávat obtíže se samostatným vyplněním standardizovaného dotazníku a v případě ústavní a ochranné výchovy zase obtíže se získáním souhlasu s výzkumem.

Jednoznačný limit ISRD-2 představuje sběr dat na školách během vyučování, kdy jsme se nepokoušeli opakovaně zastihnout žáky v daný den nepřítomné na hodině. Lze předpokládat, že část těchto studentů se úmyslně vyhýbala výuce, což je již samo o sobě statusovým deliktem a častým prediktorem delikvence (Ellis, Beaver, Wright 2009: 105). V ČR nebylo během šetření přítomno na hodině 17 % ze všech žáků zapsaných v příslušných třídách – přibližně 10 % z důvodu odmítnutí účasti na výzkumu ze strany rodičů, u zbylé části můžeme o důvodech pouze spekulovat. Určitou pomocnou „validizační“ funkci v tomto ohledu plnil učitelský dotazník, v němž učitelé vyjadřovali svůj subjektivní názor na důvod absence žáků na hodině. Možná až poněkud překvapivě učitelé u celých 97 % chybějících studentů uvedli, že předpokládají legitimní důvod absence žáka na hodině, u 3 % připustili, že nedokáží důvod posoudit, a u pouhého jednoho žáka učitel uvedl, že se domnívá, že je za školou.

Určitou nevýhodou sběru dat během vyučování může být také narušení anonymity výzkumu (dohled učitele) a interakce studentů během vyplňování dotazníku, která může vést k zlehčování výzkumu či narušení pozornosti. V tomto ohledu byla klíčová osoba tazatele ve třídě, který celé šetření administroval a dohlížel na nerušení průběhu vyplňování nástroje ze strany učitele i studentů samotných. Učitel byl ve třídě ve většině případů přítomen pouze na začátku šetření, kdy vyplňoval dotazník pro učitele, a poté třídu opustil.

Další problematické aspekty ISRD-2 pak plynou přímo z povahy mezinárodního komparativního výzkumu, který vyžaduje velmi vysokou úroveň standardizace instrumentů a postupů sběru dat, jež nutně vede ke kompromisním, pro některé účastníky ne zcela ideálním, řešením. V případě ISRD-2 byla potřeba nalézt shodu mezi týmy z cca 30 zemí a příprava společného dotazníku trvala přes dva roky (včetně pilotáže předběžné verze). Největší potíže činila asi otázka na vzdělanostní aspirace dětí (otázka č. 46, Příloha 2), jež musela zohlednit různé vzdělávací systémy, a otázka na etnicitu (č. 3-5, Příloha 2). Tato byla nakonec formulována tak, že zjišťovala pouze migrační status (tj. zachycovala migranty první

a druhé generace), což bylo sice vhodné pro většinu západoevropských zemí, avšak v případě ČR výzkum nedokázal postihnout romské etnikum.

Během realizace sběru dat v ČR se vyskytly také určité minoritní problémy, a to zejména na straně tazatelů – z nichž část tvořili i studenti sociologie – kteří v 10 případech omylem vybrali jinou třídu, než jim stanovil výběrový plán, a jednou bylo provedeno šetření na hodině společné pro žáky dvou různých tříd. V jednom případě nebyla též správně dodržena metoda substituce školy a tazatel chybně zvolil gymnázium namísto základní školy. V důsledku této skutečnosti a vyššího průměrného počtu studentů ve třídě na gymnáziích došlo k vyššímu zastoupení studentů gymnázií ve výběrovém souboru než je realita v populaci (13 % namísto 10 %). Mírné odchylky od výběrového plánu se objevily i v ne zcela rovnoměrném zastoupení žáků různých ročníků (viz str. 50), které nastalo převážně zásluhou vyššího průměrného počtu studentů ve vyšších ročnících, ale také navýšením nadvýběru pro 9. ročníky, kde se neprávem očekávala vyšší míra neúčasti ve výzkumu.²⁴ Nedomníváme se však, že by výše zmíněné chyby měly systematickou povahu či zásadní vliv na kvalitu dat a z velké části je lze úspěšně redukovat vážením.

²⁴ Doporučení řídicího výboru navýšit počty studentů v 9. ročnících vycházelo ze zkušeností z ISRD-1, kdy u těchto studentů docházelo ve většině zemí k výrazně zvýšené nepřítomnosti na výuce.

2.3 Výzkum školní mládeže v Plzni

V analytické části této práce využijeme také data z „Výzkumu školní mládeže 1999“ v Plzni, proto jej nyní stručně představíme. Tento první obsáhlejší výzkum zaměřený mimo jiné i na delikvenci uskutečněný metodou selfreportů byl realizován Právnickou fakultou Západočeské univerzity v roce 1999 pod vedením prof. H. Válkové a proběhl v rámci širší studie zahrnující i několik dalších evropských měst. Šetření v ČR se zaměřilo na populaci studentů devátých ročníků škol v Plzni a sebráno bylo celkem 1270 dotazníků. Koncepce výzkumu byla dosti odlišná od ISRD-2, větší prostor byl věnován postojům mládeže a otázkám její viktimizace, naopak zjišťování delikvence bylo ve výzkumu obsaženo pouze okrajově (pro některé výsledky výzkumu, viz Stočesová, Thomová 2002). Částečně odlišná formulace otázek oproti ISRD-2 nakonec umožňuje přímé srovnání pouze čtyř forem delikvence: krádeže v obchodě, vandalismu, krádeže (z) vozidla a loupeže/vydráždění. Avšak i toto srovnání může být částečně zkresleno vlivem odlišného formátu otázek (viz experiment Enzmanna (2007), str. 44). Výsledky komparace násilné delikvence, viktimizace a postojů k násilí pro pět zemí zahrnutých jak v původním výzkumu, tak v ISRD-2 nalezne čtenář v článku Enzmanna a Podané (2010).

Základní popis výběrového souboru

Pohlaví	abs.	%
Žena	690	54,3
Muž	573	45,1
Bez odpovědi	7	0,6
Celkem	1270	100,0

Typ školy	abs.	%
Základní škola	1044	82,2
Gymnázium	226	17,8
Celkem	1270	100,0

Veřejné školy vs. soukromé	abs.	%
Veřejná škola	1200	94,5
Soukromá škola	70	5,5
Celkem	1270	100,0

Věk	abs.	%
14	115	9,1
15	1007	79,3
16	128	10,1
17	10	0,8
Bez odpovědi	10	0,8
Celkem	1270	100,0

Státní příslušnost	abs.	%
Česká republika	1248	98,3
Jiná	8	0,6
Bez odpovědi	14	1,1
Celkem	1270	100,0

2.4 Komentář k analýze dat

V následující empirické části studie budeme prezentovat výsledky založené na analýze policejních statistik, výzkumu ISRD-2 a Výzkumu školní mládeže v Plzni. V prvním oddílu bude popsán stav, struktura a vývoj delikvence mládeže právě na základě zmíněných třech zdrojů dat, které nám umožní odhalit případné diskrepance mezi oficiálními statistikami a selfreportovými daty. Zkonstruovány budou také souhrnné indexy delikvence, jež budou dále používány v analýzách. V dalších oddílech již budou využívána pouze data výzkumu ISRD-2. Druhý oddíl podrobně rozebere vztah mezi jednotlivými ukazateli rodinného zázemí a delikvencí a otestuje model navržený v teoretické části (viz oddíl 1.3.2). Závěrečná podkapitola pak bude věnována testování modelu zahrnujícího kromě rodiny i další sociální faktory (viz oddíl 1.3.3). Veškeré analýzy budou primárně realizovány na datech pro ČR a následně doplněny i o komparaci zemí středoevropského regionu.

Pokud nebude uvedeno jinak, pocházejí všechna prezentovaná data z české části výzkumu ISRD-2 a obvykle jsou uváděny výsledky analýz váženého datového souboru (pro popis vážení, viz str. 50). Při analýze dat z ISRD-2 i Výzkumu školní mládeže v Plzni je třeba zohlednit také specifický design výběru, který byl založen na výběru klastrů (celých školních tříd). Jednotky pocházející ze stejných klastrů nejsou na sobě nezávislé, což hraje důležitou roli pro korektní stanovení směrodatných chyb odhadů. Proto jsme ve všech relevantních situacích využívali možnosti statistického softwaru STATA analyzovat korektně data z výzkumů s komplexním designem, což nám umožnilo zohledňovat v našich analýzách jak skutečnost výběru klastrů, tak i využití vážení (pokud bylo aplikováno). Závislou proměnnou ve většině analýz je některý z binárních ukazatelů delikvence, proto je nejčastěji využívanou metodou vícerozměrné analýzy dat binární logistická regrese, vždy však se zohledněním designu s výběrem klastrů. Většina prezentovaných analýz byla provedena s použitím statistického softwaru STATA, částečně byl využíván i software SPSS a R. Pokud není uvedeno jinak, je hladina statistické významnosti u všech analýz stanovena na hodnotu $p = 0,05$.

Problém inherentní všem průřezovým studiím, tudíž i výzkum ISRD-2 nevyjímaje, je nemožnost určit časovou následnost jevů, která je nutným předpokladem kauzálního vztahu. Průřezová data zachycují zkoumanou populaci pouze v jednom časovém bodě, což znemožňuje určit, který jev je příčinou a který následek, a směr vztahu lze proto postulovat pouze na základě teorie. U mnoha faktorů navíc nelze zcela vyloučit ani reciproční vztah, například špatné vztahy v rodině mohou vést k delikvenci, jejímž následkem pak může být další zhoršení vztahů mezi rodiči a dítětem atd. K zachycení a testování takovýchto modelů by byla nezbytná data z longitudinálního výzkumu delikvence, který však dosud v ČR nebyl realizován. Z tohoto důvodu proto vždy, budeme-li v dalším textu mluvit o vztahu určitých fenoménů, nemáme na mysli nutně vztah kauzální, nýbrž pouze vztah statistický. Dalším limitujícím faktorem vyplývajícím z designu výzkumu ISRD-2 je i skutečnost, že veškeré informace byly získány pouze od studentů, proto některé údaje vypovídající např. o chování rodičů nebo přátel mohou být částečně zkreslené (např. problém rodičů s alkoholem, výskyt násilí mezi rodiči, delikvence přátel ap.).

3 Analytická část

3.1 Stav, struktura a dynamika delikvence mládeže: základní přehled

V této úvodní kapitole empirické části se nejprve zaměříme na základní popis stavu delikvence mládeže v ČR, tedy na výskyt jednotlivých forem a na celkový vývoj od roku 1989. Využívat budeme jednak data z policejních statistik, jednak selfreportový výzkum ISRD-2, kde pro částečné naznačení vývoje využijeme i data z Výzkumu školní mládeže v Plzni. V závěru kapitoly zhodnotíme rozsah selfreportové delikvence v ČR ve srovnání s dalšími čtyřmi zeměmi středoevropského regionu.

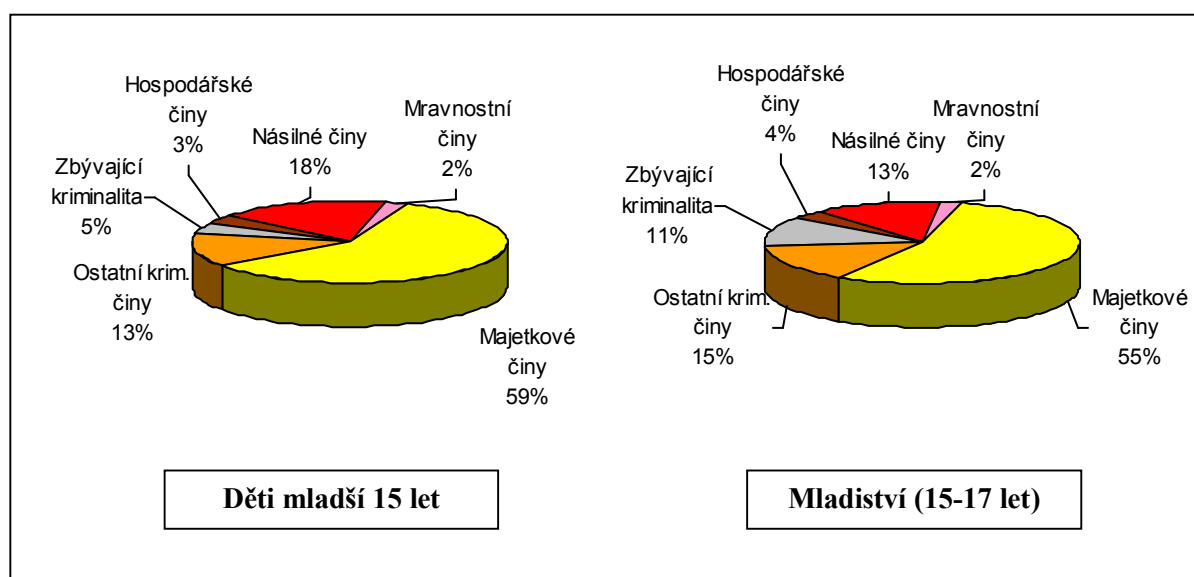
3.1.1 Obraz delikvence mládeže na základě policejních statistik

Veřejně přístupná data policejních statistik (Ministerstvo vnitra ČR 2008; Policie ČR 2010) nám umožňují sledovat kriminalitu dětí za období zhruba posledních dvou dekad, a to jak z hlediska počtu spáchaných činů, tak i počtu dětských pachatelů jednotlivých deliktů. Vykazování kriminality Policie ČR využívá tzv. takticko statistickou klasifikaci trestné činnosti, která vychází z legální definice kriminality, nicméně určité trestné činy – například krádež – ještě blíže rozřazuje do podrobnějších kategorií.

Nejprve se podívejme na stav a strukturu kriminality mládeže na základě policejních statistik v roce 2006, tedy v roce, pro nějž máme i odpovídající selfreportová data z výzkumu ISRD-2. Celkem bylo v tomto roce dětmi spácháno 10 272 trestných činů²⁵ a stíháno či vyšetřováno za ně bylo celkem 8835 dětí, z nichž 3027 (34 %) tvořily děti do 15 let a 5808 činů (66 %) připadlo na mladistvé. Graf 1 jasně ukazuje, že nejvyšší podíl na kriminalitě mládeže mají majetkové delikty, které tvoří 55 % celkové kriminality mladistvých a dokonce 59 % kriminality dětí mladších 15 let. Násilné činy se na trestné činnosti této skupiny podílejí z 18 %, zatímco u mladistvých představují již jen 13 % a v početnosti je předstihují delikty spadající do kategorie „ostatní“ kriminality (15 %), která zahrnuje zejména sprejerství, výtržnictví a drogové delikty. V případě mladistvých dosahuje vyššího podílu (11 %) také kategorie „zbývající kriminality“, kde nejvyšší podíl tvoří zejména trestné činy v dopravě a opilství.

²⁵ U dětí mladších 15 let se zcela korektně řečeno jedná o „činy jinak trestné“ z důvodu nedosažení hranice trestní odpovědnosti, nicméně v dalším textu budeme i tyto činy pro jednoduchost označovat jako „kriminalitu“.

Graf 1. Struktura trestné činnosti pro nezletilé a děti do 15 let (2006).

Zdroj: Policie ČR (vlastní výpočty).

Podrobnější pohled na konkrétní formy delikvence dětí mladších 15 let v roce 2006 nám nabídne tabulka 8, která udává počty stíhaných či vyšetřovaných dětí, včetně přepočtu na 100 000 osob dané věkové skupiny.²⁶ I při analýze pachatelů namísto trestných činů nacházíme nejvyšší zastoupení u majetkové delikvence, pro kterou bylo vyšetřováno šest z deseti dětských pachatelů. Děti mladší 15 let byly nejčastěji vyšetřovány pro různé typy krádeží – celá čtvrtina za krádež vloupáním, 11 % za krádeže na osobách a 6 % za krádeže v určitých typech objektů (např. obchody či školy) a poměrně rozšířené bylo i poškozování cizí věci (6 % pachatelů). Z násilných deliktů se častěji vyskytovaly loupeže (8 %), o něco méně často pak i úmyslné ublížení na zdraví (4 %) a vydírání (4 %). Další formy delikvence již byly méně rozšířené, za zmínku stojí například sprejerství (4 %), či drogové delikty (2 %), přičemž ale obojí je více charakteristické pro věkovou kategorii mladistvých.

Jak jsme již zmínili v kapitole 2.1.1, obraz kriminality založený na policejních statistikách je nutně neúplný a zkreslený, neboť zachycuje pouze nahlášené trestné činy, u kterých jsou zjištěni pachatelé. Statistiky tak systematicky podhodnocují zastoupení trestných činů s vysokou latencí, kam spadají třeba právě drogové delikty, a dále pak i činy s nízkou objasněností, jež je typická pro majetkovou trestnou činnost, ale také pro sprejerství (30 %) či loupeže (44 %; viz tabulka 8).

²⁶ V této části podrobněji popisujeme již jen skupinu dětí mladších 15 let, neboť ta nám z větší části koresponduje s osobami zahrnutými do ISRD-2 (žáci mladší 15 let tvoří přes 80 % souboru a u části 15letých jedinců lze navíc předpokládat, že delikventní činy, které přiznávají, spáchali již před dosažením 15. roku života).

Tabulka 8. Počty stíhaných/vyšetřovaných dětí (mladších 15 let) u vybraných forem delikvence za rok 2006.

	celkový počet	% z pachatelů	na 100 000 dětí (<15 let)	objasněnost
Majetková delikvence				
krádeže vloupáním	746	24,6 %	50,4	20 %
krádeže na osobách	328	10,8 %	22,2	9 %
poškození cizí věci	187	6,2 %	12,6	15 %
krádeže v jiných objektech ^a	173	5,7 %	11,7	38 %
krádeže mot. voz. dvoustopých	66	2,2 %	4,5	14 %
krádeže z aut	54	1,8 %	3,6	9 %
krádeže mot. voz. jednostopých	39	1,3 %	2,6	25 %
krádeže jízdních kol	23	0,8 %	1,6	14 %
majetková delikvence celkem	1830	60,5 %		
Násilná delikvence				
loupeže	238	7,9 %	16,1	44 %
úmyslné ublížení na zdraví	131	4,3 %	8,9	82 %
vydírání	107	3,5 %	7,2	81 %
násilná delikvence celkem	555	18,3 %		
Ostatní delikvence				
sprejerství	132	4,4 %	8,9	30 %
výtržnictví	82	2,7 %	5,5	89 %
nedovolená výroba a držení drog	70	2,3 %	4,7	94 %
ostatní delikvence celkem	642	21,2 %		
Celkem pachatelů	3027	100 %		40 %

Zdroj: Policie ČR a Český statistický úřad (vlastní výpočty).

^a Mimo krádeže v bytech, v dopravních prostředcích a na nádražích.

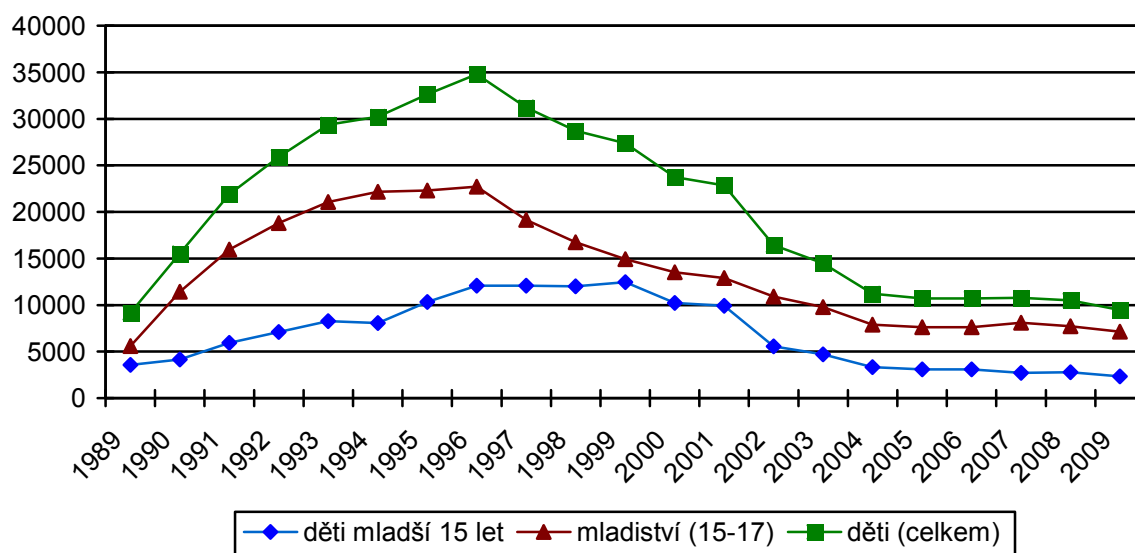
Poznámka: Do tabulky jsou vybrány pouze častěji se vyskytující činy (alespoň 5 % pachatelů) a činy částečně korespondující s delikvencí zkoumanou v ISRD-2.

Nyní se podívejme ještě na vývoj kriminality mládeže v průběhu předchozích dvou dekad, jak byl zachycen v policejních statistikách. Graf 2 prezentuje vývoj absolutního počtu trestných činů spáchaných mládeží – s rozlišením skupiny dětí mladších 15 let a mladistvých (15-17 let) – v období 1989-2009 a ukazuje strmý nárůst kriminality mládeže v první polovině 90. let, který kulminuje v roce 1996, kdy dosahu 3,5násobku hodnoty z roku 1989. Prudký nárůst kriminality nacházíme na počátku 90. let také u dospělé populace a tento trend bývá obvykle spojován zejména s rychlou transformací české společnosti v období krátce po pádu komunismu (Hulmáková 2005). Po roce 1996 dochází k postupnému poklesu počtu registrovaných trestných činů spáchaných mladistvými, který se od roku 2004 stabilizuje na hodnotách kolem 7000-8000 činů ročně, tedy přibližně 1,5násobku stavu z roku 1989. V případě dětí do 15 let stoupá počet spáchaných činů mírně i po roce 1996, vrcholu dosahuje v roce 1999 a pak obdobně jako u mladistvých klesá a od roku 2004 více méně stagnuje okolo 2500 činů ročně, což je dokonce o něco méně než v roce 1989.

Za povšimnutí určitě stojí poměrně prudký pokles kriminality mezi lety 2001 a 2002, který je výrazný zejména u dětí mladších 15 let. Jak jsme již upozornili v kapitole 2.1.1, policejní statistiky ovlivňuje řada faktorů a obzvláště při interpretaci vývoje kriminality v čase je důležitá obsáhlá znalost kontextu. Jako typický příklad skutečnosti, jež má výrazný vliv na

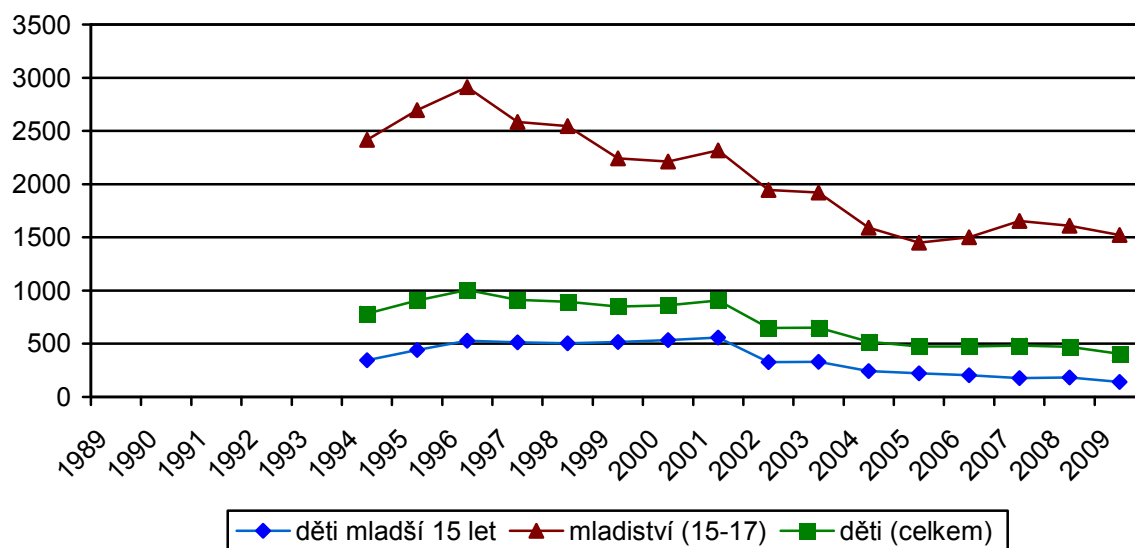
trend kriminality obzvláště u mládeže, poslouží novela trestního zákona č. 265/2001 Sb., kterou se zvýšila minimální výše škody nikoli nepatrně z 2000 Kč na 5000 Kč s platností od 1. 1. 2002. Tato změna je podstatná mimo jiné pro trestný čin krádeže. Právě drobné krádeže jsou pro mládež, zejména mladší věkové kategorie, zcela typickými delikty a tímto zvýšením minimální způsobené škody se od roku 2002 určitá část dříve trestných činů přesunula do oblasti přestupků, které již policejní statistiky nezachycují.

Graf 2. Objasněné trestné činy spáchané mládeží.

Zdroj: Policie ČR (vlastní výpočty).

Graf 3. Počet stíhaných/vyšetřovaných dětí na 100 000 dětí dané věkové skupiny.

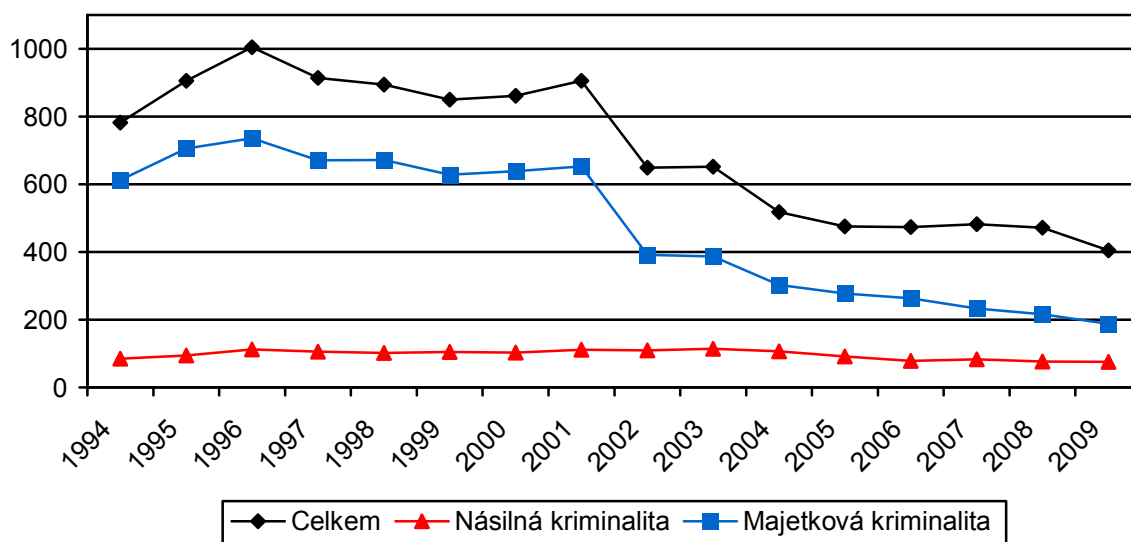

Zdroj: Policie ČR a Český statistický úřad (vlastní výpočty).

Graf 3 dále prezentuje vývoj počtu pachatelů přepočtený na 100 000 dětí daných věkových kategorií, což vzhledem k výrazné proměně demografické struktury obyvatelstva v průběhu 90. let přináší relevantnější informace nežli předchozí graf s absolutními údaji. Tyto statistiky jsou nicméně dostupné až od roku 1994. V případě mladistvých i zde pozorujeme vrchol křivky delikvence v roce 1996, avšak následný pokles již není zdaleka tak plynulý a ani tolik výrazný – relativizovaný počet delikventů klesá zhruba na polovinu, zatímco absolutní počet činů na třetinu. Zhruba od roku 2004 se pak delikvence poměrně stabilizuje a až na drobné výkyvy osciluje kolem hodnoty 1500 činů na 100 000 mladistvých. V případě delikvence dětí mladších 15 let mírně roste relativizovaný počet delikventů dokonce až do roku 2001, po němž dochází sice k poklesu, jenž je však nejspíše pouze důsledkem výše zmíněného zákona 265/2001 Sb. Reálný počátek mírného poklesu delikvence u této skupiny tak nastává nejspíše až po roce 2003.

Závěrečný graf 4 pak ukazuje ještě vývoj počtu pachatelů (mladších 18 let) násilné a majetkové kriminality vztažený na 100 000 dětí dané věkové skupiny a je z něj jasně patrné, že největší podíl delikventů připadá na majetkovou trestnou činnost, jejíž trend tím pádem také výrazně ovlivňuje celkový trend kriminality. V případě majetkové kriminality lze také pozorovat strmý pokles mezi lety 2001 a 2002, u nějž lze usuzovat, že je způsoben právě již výše zmíněnou změnou legislativy. Nicméně zohledníme-li tento „umělý“ pokles, můžeme stále říci, že majetková kriminalita dětí minimálně od roku 2004 soustavně mírně klesá. Násilná kriminalita se pohybuje poměrně stabilně okolo 100 činů na 100 000 dětí a i u ní můžeme pozorovat mírný pokles počínaje rokem 2004, kdy klesala ze 106 činů až na pouhých 75 v roce 2009.

Graf 4. Počet stíhaných/vyšetřovaných dětí (mladší 18 let) na 100 000 dětí dané věkové skupiny.

Zdroj: Policie ČR a Český statistický úřad (vlastní výpočty).

Shrňme-li tedy na závěr základní údaje o kriminalitě mládeže, které nám nabízejí policejní statistiky, můžeme konstatovat, že z hlediska struktury kriminality výrazně převažují majetkové trestné činy, a to jak u dětí do 15 let, tak u mladistvých, a u mladších dětí (do 15 let) pak vyšší podíl tvoří i činy násilné (zhruba pětina). V této věkové kategorii (do 15 let) bylo nejvíce dětí vyšetřováno kvůli krádeži vloupáním (celá čtvrtina pachatelů), krádeži na

osobách (desetina), ale často také za trestný čin loupeže (každý třináctý). Z pohledu vývoje kriminality mládeže lze zaznamenat prudký nárůst po roce 1989, který vrcholí na konci devadesátých let, poté dochází k poklesu a v posledních letech k relativní stabilizaci na úrovni srovnatelné s rokem 1989.

3.1.2 Přehled základních výsledků ISRD-2 ²⁷

V této kapitole prezentujeme základní zjištění výzkumu ISRD-2, tedy zejména míry prevalence jednotlivých zkoumaných forem delikvence a souhrnných indexů delikvence z nich odvozených. Podrobněji prozkoumáme také okolnosti posledních delikventních činů a pokusíme se výsledky porovnat s obrazem kriminality, který nám nabízejí policejní statistiky. Dále se zaměříme na základní koreláty delikvence jakými jsou pohlaví, věk (resp. studovaný ročník), typ školy, velikost místa bydliště a imigrační status. V další části se pokusíme – i když pouze v omezené míře – nastínit vývoj delikvence na základě komparace výsledků ISRD-2 s Výzkumem školní mládeže v Plzni. Na závěr pak nabídneme výsledky srovnání delikvence v pěti středoevropských zemích.

Detailní popis výzkumu ISRD-2 byl podán již v kapitole 2.2, proto nyní jen velmi stručně připomeneme, že zkoumáno bylo celkem 13 konkrétních forem delikvence a zjišťovány byly zejména prevalence za celý život a za poslední rok, incidence za poslední rok, věk spáchání prvního činu a okolnosti spáchání posledního činu (pro přehled forem delikvence, viz tabulka 1, pro znění otázek, viz Příloha 2). Zkoumané formy delikvence neodpovídají zcela legálním definicím trestných činů a lze usuzovat, že v mnoha případech by se z právního hlediska jednalo pouze o přestupky, v některých případech pak jen o deviantní chování (např. nošení zbraně – otázka č. 63, Příloha 2). Důležité je také připomenout, že prezentovaná data jsou reprezentativní pro populaci studentů 7.-9. ročníků běžných základních škol a víceletých gymnázií, děti navštěvující školy pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami nebyly do výzkumu zahrnuty.

Prevalence delikvence

Základní přehled o rozsahu a struktuře delikvence mládeže navštěvující 7.-9. ročníky školy poskytují údaje o prevalenci zkoumaných forem za celý život a za poslední rok (tabulka 9). Nejběžnější formou delikvence, které se děti někdy v životě dopustily, je krádež v obchodě (23 %), po ní následuje účast na skupinové bitce (20 %), vandalismus (12 %) a nošení zbraně (10 %). Činy závažnějšího charakteru, jako jsou úmyslné ublížení na zdraví, loupež či vyhrožování, krádeže (z) vozidel, loupež nebo krádež tašky či peněženky, se vyskytovaly poměrně vzácně. Prevalence většiny činů v posledním roce klesá obvykle zhruba na polovinu, podstatnější snížení je patrné pouze u krádeží v obchodě, což může svědčit o tom, že se v mnoha případech mohlo jednat spíše o ojedinělé experimenty v mladším věku, čemuž napovídá i velmi nízký průměrný věk spáchání prvního činu – necelých 11 let. Průměrný věk zahájení ostatní majetkové delikvence, násilných činů i vandalismu se pak pohybuje mezi jedenáctým a dvanáctým rokem života.

Výzkum ISRD-2 zahrnul mezi formy delikvence i poměrně nový fenomén, jímž je počítačové hackerství („Použil/a jsi někdy počítač jako hacker (pro napojení nebo nabourání cizích sítí)?“). Hackerství vyžaduje pokročilejší znalosti z oblasti výpočetní techniky a počítačových sítí, proto je poměrně překvapivý vysoký podíl dětí, které se jej již dopustily (7 % za život

²⁷ Tato kapitola vznikla revizí textu publikovaného v Podaná, Buriánek (2007:11-24) a v Podaná (2009).

a 5 % za poslední rok). Průměrný věk prvního činu byl až ve dvanácti a půl letech, proto lze očekávat, že mezi staršími dětmi bude prevalence spíše narůstat s tím, jak se budou rozšiřovat jejich znalosti počítačů, a tím i příležitosti k hackerství. Obdobný trend můžeme předpokládat také u drogového dealerství, ke kterému se přiznala téměř 4 % dětí (3 % za poslední rok), kde průměrný věk prvního činu je dokonce 13,3 let.

Tabulka 9. Prevalence delikvence a věk spáchání prvního činu.

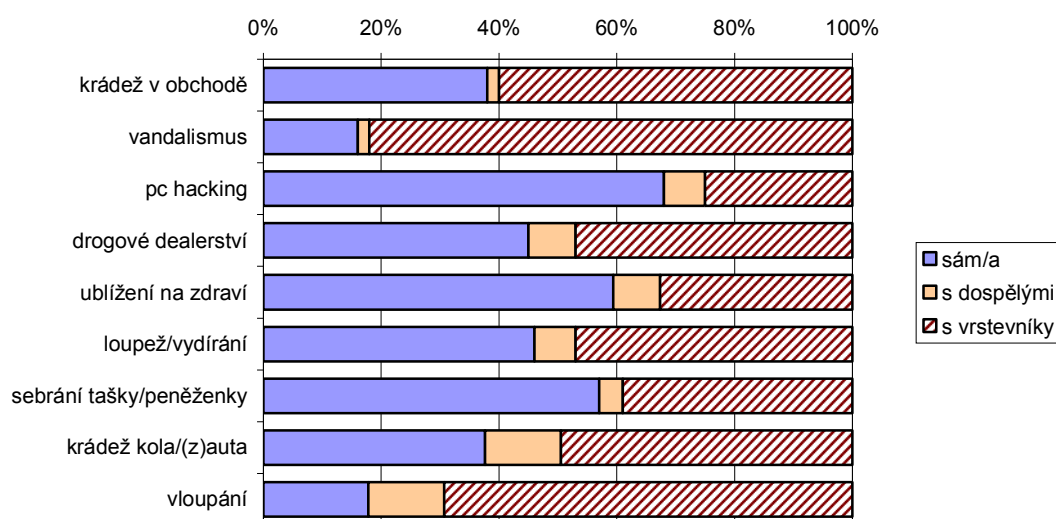
	za celý život			za poslední rok			1. čin ^a věk
	%	S.E.	n	%	S.E.	n	
Majetková delikvence							
(1) krádež v obchodě	22,5	(1,3)	2271	6,6	(0,6)	2266	10,8
(2) sebrání tašky/peněženky	2,3	(0,3)	2266	0,9	(0,2)	2262	12,0
(3) krádež z auta	1,9	(0,3)	2263	0,9	(0,2)	2261	11,3
(4) krádež kola	1,3	(0,3)	2268	0,7	(0,2)	2267	12,0
(5) krádež vloupáním	1,1	(0,2)	2269	0,5	(0,1)	2269	11,3
(6) krádež auta/motorky	0,8	(0,2)	2268	0,4	(0,1)	2267	11,5
Násilná delikvence							
(7) skupinová bitka	19,8	(1,2)	2258	11,3	(0,9)	2250	11,7
(8) nošení zbraně	10,3	(0,8)	2259	6,8	(0,6)	2259	11,2
(9) loupež/vydírání	1,4	(0,2)	2264	0,8	(0,2)	2262	11,6
(10) úmyslné ublížení na zdraví	1,3	(0,2)	2262	0,6	(0,2)	2259	12,0
Ostatní formy delikvence							
(11) vandalismus	11,5	(0,8)	2269	7,3	(0,7)	2267	11,7
(12) hackerství	7,1	(0,6)	2266	5,1	(0,5)	2263	12,6
(13) drogové dealerství	3,8	(0,5)	2258	2,7	(0,4)	2255	13,3

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a Průměrný věk spáchání prvního činu se týká pouze skupiny osob, jež již daný čin někdy spáchaly.

Ve výzkumu ISRD-2 jsme dále u každého z výše uvedených činů zjišťovali i další okolnosti deliktu spáchaného v posledním případě, konkrétně s kým jej jedinec spáchal, jestli na to někdo přišel a případně kdo a zdali byl za čin potrestán. V následující pasáži prezentujeme výsledky pro některé delikty. Graf 5 ukazuje strukturu vybraných delikventních činů podle to, s kým jej respondent spáchal. Graf dobře ilustruje známou skutečnost, že mládež má sklon páchat delikvenci především ve skupině s dalšími vrstevníky (Warr 2009), což je případ zejména u vandalismu a vloupání, nicméně i šest z deseti krádeží v obchodě bylo provedeno ve vrstevnické skupině. Naopak počítačový hacking, ublížení na zdraví a odcizení tašky či peněženky byly ve více jak polovině případů spáchány pouze samotným respondentem. Pouze minimum ze zkoumaných činů (maximálně desetina) byla provedena s asistencí dospělých, nejčastěji se tak dělo u závažnějších majetkových činů.

Graf 5. Způsob spáchání posledního činu.

Pozn.: Vážená data; platná procenta.

Tabulka 10 nám pak nabízí určité ukazatele latence daných delikventních činů, i když zde pojem latence chápeme poněkud volněji – jako podíl nikým nezjištěných činů, případně jako podíl činů nezjištěných policií.²⁸ Z tabulky je zřejmé, že pouze na menší část delikventních činů někdo přišel, u většiny zůstal pachatel neznámý. Není ani překvapivé, že nejvyšší podíl odhalených pachatelů byl zaznamenán u násilných činů (účast na skupinové bitce, ublížení na zdraví), kde se jejich podíl vyšplhal až k 50 %. Naopak u dealerství drog byl někým zjištěn jen přibližně jeden z deseti činů a nízké procento odhalení vykazuje také počítačový hacking.

Skutečnost, že delikventní čin byl někým odhalen, však ještě nutně nevedla k jeho registraci policií, tak se naopak dělo pouze v menšině případů – nejčastěji u vandalismu (28 %) a u krádeží v obchodě (22 %). Ze všech spáchaných činů se pak k pozornosti policie dostal opravdu jen nepatrný podíl deliktů pohybuji se od 1 % do 8 %.

Zajímavé informace nám pak poskytují také údaje o podílu potrestaných činů (tabulka 10). Pokud byl již delikventní čin někým odhalen, následoval nějaký trest v jedné až dvou třetinách případů v závislosti na typu deliktu. Menší podíl potrestání (14 %) nacházíme pouze u počítačového hackingu, což může indikovat benevolentnější přístup společnosti k tomuto fenoménu, daný částečně nejspíše nízkou mírou obeznámenosti s jeho potenciální nebezpečností. Nejvyšší podíl potrestaných (62 %) byl překvapivě zjištěn u krádeží v obchodě, které však nepatří ke společensky nejzávažnějším deliktům z našeho výběru.

Nabízí se tak zřejmá otázka, není-li poměrně vysoká míra prevalence delikvence v ČR zjištěná při srovnání s některými evropskými zeměmi (Podaná 2008a; Stekete, Moll, Kapardis 2008; viz též oddíl 3.1.4) způsobena právě i poměrně nízkým rizikem odhalení pachatelů a vyšší tolerancí české společnosti k těmto jevům, která se odráží v její nízké punitivě. Podrobnější analýza těchto fenoménů v dalších evropských zemích však ukázala, že tomu tak není a podíl potrestaných je u nás spíše mírně nadprůměrný (Podaná 2009).

²⁸ Zde je třeba opět upozornit, že ne všechny delikventní činy by byly i činy trestnými a navíc jejich nahlášení policii nemusí vždy nutně vést i k jejich formálnímu řešení policií.

Tabulka 10. Podíl činů odhalených, potrestaných a zjištěných policií pro různé formy delikvence (údaje o posledním spáchaném deliktu).

	odhaleno (%)	potrestáno		zjištěno policií		N
		(%)	(% z odhalených)	(%)	(% z odhalených)	
krádež v obchodě	26	16	62	6	22	507
vandalismus	24	12	47	7	28	260
skupinová bitka	43	13	30	4	9	436
pc hacking	18	3	14	1	3	158
drogové dealerství	11	6	56	1	11	84
ubližení na zdraví	46	18	42	8	17	27
loupež/vydírání	23	10	43	4	14	32
sebrání tašky/peněž.	41	24	60	5	10	48
krádež kola/(z)auta	28	9	32	6	20	90
vloupání	28	11	29	6	14	24

vážená data; platná procenta

Pozn.: Údaje ve spodní části tabulky jsou kvůli nízké prevalenci těchto forem delikvence méně spolehlivé.

V úvodu tohoto oddílu jsme upozorňovali, že vymezení deliktů v ISRD-2 neodpovídá zcela legálním definicím trestných činů, nicméně i přesto se můžeme na závěr pokusit o orientační srovnání s výsledky policejních statistik za rok 2006 pro děti do 15 let (tabulka 8), tedy dat, která se vztahují přibližně ke stejnému období a k relativně podobné věkové skupině. V policejních statistikách jednoznačně převažují pachatelé majetkové trestné činnosti (celkem 61 % všech pachatelů mladších 15 let), zejména početní jsou pak pachatelé krádeží vloupáním (25 %), a vezme-li v úvahu i nízkou míru objasněnosti těchto deliktů, zdá se být dominance majetkové kriminality u dětí mladších 15 let nezpochybnitelná.

Data ISRD-2 nabízejí na první pohled trochu odlišný obrázek (tabulka 9, prevalence za poslední rok) – násilná delikvence se zdá být rozšířenější než majetková, avšak z násilných činů by se nejspíše ve větší míře jednalo o skutečné trestné činy pouze u loupeže/vydírání a u ubližení na zdraví, kde jsou prevalence nízké (0,8 % a 0,6 %). Obdobně však lze předpokládat, že i nejrozšířenější majetkový delikt – krádeže v obchodě (7 %) – by z velké části spadal spíše pod přestupky. Prevalence ostatních majetkových deliktů, které jsou již všechny závažnější povahy, se pohybují pod úrovní jednoho procenta. Je rovněž dobré si povšimnout, že krádeže vloupáním, které jsou v policejních statistikách velmi početné, přiznává pouze 0,5 % dětí a srovnatelné prevalence najdeme i u jiných závažných deliktů, například krádeže jízdních kol (0,7 %) či aut (0,4 %) nebo již zmíněných loupeží/vydírání (0,8 %) a úmyslného ubližení na zdraví (0,6 %), které však v policejních statistikách zdaleka nedosahují takové frekvence. Vysokou prevalenci v ISRD-2 vykazuje také vandalismus (7 %), kde je však obtížně odhadnutelné, z jak velké části by se jednalo o trestné činy.

Vezmeme-li v úvahu i výsledky o podílu odhalených činů a činů zjištěných policií (tabulka 10), stojí jistě za povšimnutí, že z odhalených nenásilných deliktů potenciálně méně závažné povahy – vandalismus a krádež v obchodě – se zhruba čtvrtina dostane k pozornosti policie, což je více než u ostatních deliktů. Na základě této skutečnosti bychom očekávali, že se tyto činy výrazněji projeví i v policejních statistikách, což však neodpovídá realitě. Lze pouze spekulovat, jestli se opravdu z tak velké části jedná pouze o přestupky, anebo jsou-li policisté u těchto triviálnějších deliktů u dětí pod hranici trestní odpovědnosti více shovívaví. Pokud by byl přístup policistů k dětským pachatelům skutečně mírnější, lze hypoteticky vysvětlit i převahu závažných majetkových deliktů oproti závažným násilným činům v policejních statistikách. U majetkových činů, například právě krádeže vloupáním, je v době nahlášení činu pachatel obvykle neznámý, a policie má po odhalení dětského pachatele menší možnosti

neformálního řešení deliktu. Naopak pachatelé násilných činů jsou ve velké míře ihned známi a jedná-li se o děti pod hranici trestní odpovědnosti, anebo o mladistvé, může být vyšší snaha řešit delikt neformálně s pomocí školy, rodičů, případně i se zapojením oběti.

Pravděpodobné výrazné podhodnocení drogové delikvence v policejních statistikách pak naznačuje relativně vysoká prevalence drogového dealerství („Prodával/a jsi někdy jakékoli (měkké nebo tvrdé) drogy nebo působil/a jsi jako zprostředkovatel/ka?“), které v posledním roce přiznala 3 % dětí. Výzkum ISRD-2 zjistil u tohoto deliktu i nejvyšší míru latence, kdy někým odhalena byla pouze desetina těchto činů (spáchaných v posledním případě) a i z nich se k pozornosti policie dostalo jen nepatrně případů.

Shrneme-li tedy toto velice orientační srovnání oficiálních a selfreportových dat, můžeme říci, že oba zdroje u dětí mladších 15 let přisuzují shodně vyšší zastoupení majetkové kriminalitě (odhlédneme-li od méně závažných činů), nicméně selfreporty v mnohem nižší míře a rovněž nepotvrzují velmi častý výskyt krádeže vloupáním zachycený v policejních statistikách. Selfreportová data pak také dokládají vysokou latenci drogové kriminality (dealerství), a tedy její pravděpodobné výrazné podhodnocení v oficiálních statistikách.

Souhrnné indexy delikvence

V analýzách v dalších kapitolách budeme využívat převážně již jen souhrnné indikátory delikvence namísto jejích konkrétních forem a důležitější pro nás budou vždy údaje za poslední rok, které postihují pouze jedince delikventní v současnosti (resp. v nedávné době). Jako nejjednodušší ukazatel delikvence bychom mohli stanovit spáchání alespoň jednoho delikventního činu v posledním roce, nicméně v dalším textu budeme mluvit o faktické delikvenci, pouze spáchá-li jedinec alespoň dva delikventní činy za poslední rok, neboť hranice dvou činů již zaručuje, že se nejednalo o ojedinělý incident. Dále budeme delikventní činy dělit na majetkové a násilné a také budeme rozlišovat činy běžné, které jsou v populaci rozšířenější a ve větší míře by odpovídaly spíše přestupkům, a závažné, které jsou méně časté a jež by byly již častěji kvalifikovány jako trestné činy (pro klasifikaci forem delikvence, viz tabulka 1 na str. 47). Používat budeme rovněž tzv. index versatility, který udává, kolik procent ze všech forem zkoumaných delikventních činů jedinec za svůj život (resp. poslední rok) spáchal. Přednost tohoto ukazatele spočívá ve skutečnosti, že měří nejen rozsah zapojení se do delikvence (různorodost činů), ale nepřímou také i závažnost skutků – ojedinělé činy spadají obvykle mezi běžnou méně závažnou delikvenci, zatímco s vyšší různorodostí činů roste i pravděpodobnost spáchání závažnějších skutků.²⁹ V dalších analýzách bude pro nás vždy primární základní ukazatel delikvence (alespoň dva činy za poslední rok), prezentovat však obvykle budeme i výsledky pro majetkové, násilné a závažné činy a případně i pro index versatility. Tento přístup nám umožní plastičtější zachycení fenoménu delikvence.

Prevalence výše popsaných ukazatelů delikvence nabízí tabulka 11. Jako delikventní jedince – tedy ty, jež spáchali alespoň dva delikventní činy za poslední rok – lze označit 18 % dětí. Alespoň jeden delikventní čin za uplynulý rok však spáchala již více než čtvrtina respondentů (27 %), tedy u 9 % se skutečně jednalo pouze o ojedinělý čin. Během celého života se pak již nějakého deliktu dopustilo dokonce 42 % dětí. Z pohledu rozlišení majetkové a násilné delikvence za poslední rok jednoznačně převažují činy násilné povahy (16 % oproti 9 %), na čemž mají jednoznačně největší podíl účast na skupinové bitce a nošení zbraně (viz tabulka 9), nicméně prevalence násilné a majetkové delikvence za celý život je již zcela vyrovnaná –

²⁹ Tezi o „versatilitě“ (tj. univerzálnosti či mnohostrannosti) pachatelů razí zejména Gottfredson a Hirschi (1990), kteří vyvracejí domněnku, že pachatelé trestné činnosti se často specializují pouze na jeden určitý typ kriminality.

25 %. Rozlišíme-li delikvenci na běžné a závažné formy, zjistíme, že zatímco běžný čin spáchala za poslední rok celá čtvrtina dětí, závažného deliktu se dopustilo již jen necelých 6 %. Celoživotní versatilita dosahuje u dětí hodnoty 6,6 což značí, že děti v průměru spáchaly sedm procent ze všech námi zkoumaných činů (tj. necelý jeden typ delikvence na osobu), hodnota indexu za poslední období je však již jen zhruba poloviční (3,3).

Tabulka 11. Souhrnné ukazatele delikvence.

	za celý život			za poslední rok		
	%	S.E.	n	%	S.E.	n
delikvence (2+ delikventní činy)	–	–	–	17,6	(1,0)	2184
alespoň 1 delikventní čin	42,4	(1,5)	2270	26,5	(1,2)	2268
majetková delikvence (1-6) ^a	25,0	(1,3)	2272	8,7	(0,7)	2272
násilná delikvence (7-10) ^a	25,0	(1,3)	2266	16,3	(1,0)	2266
běžná delikvence (1, 7-8, 11-12) ^a	41,0	(1,5)	2272	24,9	(1,2)	2272
závažná delikvence (2-6, 9-10, 13) ^a	9,9	(0,8)	2269	5,7	(0,6)	2268
versatilita (průměr)	6,6	(0,3)	2267	3,4	(0,2)	2266

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a údaje v závorce odpovídají číslování činů – viz tabulka 9

Základní koreláty delikvence

Ročník a věk

Výzkum ISRD-2 se zaměřil na žáky sedmých až devátých ročníků, tedy na děti přibližně mezi dvanáctým a patnáctým rokem života, u kterých se obvykle projevuje výrazný nárůst delikvence (Gottfredson, Hirschi 1990; Thornberry, Krohn 2003). Neboť byly základní jednotkou výběru školní třídy, jsou data reprezentativní pro 7.-9. ročník základních škol a víceletých gymnázií, nikoli však již podle věku, kde je poměrně spolehlivě pokryta pouze kategorie 13letých a 14letých. Proto pro nás bude výchozí třídění podle ročníku, prevalence delikvence podle věku uvádíme pouze pro dokreslení situace.

Tabulka 12 potvrzuje očekávanou závislost delikvence na studovaném ročníku. V případě základního indikátoru delikvence (alespoň 2 činy za poslední rok) je obzvláště patrný nárůst mezi 7. a 8. ročníkem (o 4 %), mezi 8. a 9. ročníkem je již rozdíl nižší (2 %). Podíváme-li se na ukazatele majetkové a násilné delikvence, v obou případech nalézáme nižší prevalence pouze mezi studenty nejmladšího sedmého ročníku (7 %, resp. 14 %), ostatní ročníky mají již prevalence o něco vyšší a prakticky totožné (10 %, resp. 17-18 %). Obdobný trend je pak patrný i pro versatilitu. Na druhou stranu plynulý nárůst mezi jednotlivými ročníky vykazuje prevalence závažné kriminality, které se v 9. ročníku dopustilo v posledním roce již celých 7 % studentů.

Tabulka 13 uvádějící prevalence delikvence podle věku nám pak umožňuje tyto výsledky dále interpretovat. V případě ukazatele delikvence, versatility i majetkové a násilné delikvence dochází po postupném nárůstu mezi 12. a 14. rokem ke stabilizaci, kdy u skupiny 14letých a 15letých nalézáme již jen zanedbatelné rozdíly v prevalenci, v případě majetkových činů pak dokonce i mírný 1% pokles. Tyto výsledky jsou v souladu s hypotézou o odstrašujícím efektu hranice trestní odpovědnosti, podle které jsou si děti vědomy trestnosti svého jednání

a po patnáctém roce (hranice trestní odpovědnosti v ČR) postupně upouští od páchaní delikvence.³⁰ Na druhou stranu však soustavný pozvolný nárůst závažné delikvence naznačuje, že odstrašující efekt může být funkční pouze pro pachatele drobnějších deliktů, což částečně koresponduje s tezí T. Moffitt (1993) o epizodičnosti delikvence u adolescentů omezených pachatelů, pro než představuje možnost formálního postihu relevantnější hrozbu.

Tabulka 12. Prevalence delikvence za poslední rok podle ročníku.

	7. ročník		8. ročník		9. ročník	
	%	S.E.	%	S.E.	%	S.E.
delikvence	14,2	(1,8)	18,1	(1,7)	20,1	(1,6)
majetková delikvence	6,5	(1,0)	9,7	(1,2)	9,6	(1,3)
násilná delikvence	13,8	(1,6)	17,2	(1,5)	17,7	(1,9)
závažná delikvence	4,3	(0,8)	5,8	(0,9)	7,0	(1,1)
versatilita (průměr)	2,8	(0,3)	3,6	(0,3)	3,9	(0,4)
<i>N</i>	713		770		800	

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

Tabulka 13. Prevalence delikvence za poslední rok podle věku.

	12 let		13 let		14 let		15 let	
	%	S.E.	%	S.E.	%	S.E.	%	S.E.
delikvence	13,2	(2,1)	15,8	(1,5)	19,6	(1,6)	19,7	(1,9)
majetková delikvence	6,4	(1,3)	7,7	(1,0)	10,0	(1,1)	9,0	(1,5)
násilná delikvence	14,1	(2,2)	14,2	(1,2)	18,2	(1,8)	18,0	(2,1)
závažná delikvence	3,1	(0,9)	4,1	(0,7)	6,9	(0,9)	7,7	(1,4)
versatilita (průměr)	2,8	(0,4)	2,9	(0,2)	3,8	(0,3)	3,9	(0,4)
<i>N</i>	306		713		816		400	

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

Pohlaví

Značný nepoměr v páchaní trestné činnosti u mužů a u žen je základním kriminologickým poznatkem,³¹ který je poměrně stabilní v čase i mezi kulturami, a kriminologické výzkumy se dokonce po poměrně dlouhou dobu soustřeďovaly výhradně na mužské pachatele. Možných vysvětlení rozdílné míry delikvence mezi chlapci a dívkami je několik, na jednu stranu je biologické teorie považují za důsledek přirozených neurologických či hormonálních rozdílů,

³⁰ Na druhou stranu však nelze tyto výsledky interpretovat jako jednoznačnou podporu pro snížení hranice trestní odpovědnosti, a to hned z několika důvodů. Zaprvé jsou zde prezentovaná data nerepresentativní pro celou skupinu 15letých (zahrnují pouze žáky 9. ročníků), zadruhé je pravděpodobné, že určitá část nyní 15letých spáchala uvedený delikventní čin(y) ještě ve věku 14 let, zatřetí není vůbec vyloučeno, že vzestupný trend by dále nepokračoval u kategorie 16letých. Konečně výsledky z dalších pěti evropských zemí hypotézu o deterenčním efektu hranice trestní odpovědnosti spíše problematizují (Podaná 2008a).

³¹ Například v roce 2006 bylo v České republice z celkového počtu vyšetřovaných nebo stíhaných osob pouze 14 % žen (Ministerstvo vnitra ČR 2008).

kteře se odrážejí v následném chování (zejména nižší agresivitě žen), na druhou stranu sociální vědci hledají důvody spíše v rozdílné socializaci, učení se odlišným genderovým rolím a odlišným hodnotám a upozorňují i na rozdílný přístup rodičů k výchově dívek, pro niž je typický vyšší dohled a kontrola (viz např. Hagan, Gillis, Simpson 1985). Selfreportové studie prokazují výrazné genderové rozdíly zejména u násilné kriminality a závažných deliktů, naopak u drobné majetkové delikvence jsou již proporce chlapců a dívek vyrovnanější (Canter 1982b; Muncie 2004: 31-33).

Naše data jednoznačně ukazují, že páchaní delikvence je mnohem rozšířenější mezi chlapci nežli mezi děvčaty, ať již delikvenci měříme jakýmkoli z vybraných indikátorů (tabulka 14). Alespoň dva delikventní činy spáchal v uplynulém roce dokonce každý čtvrtý chlapec, zatímco u dívek pouze každá desátá, rozdíl v delikvenci je tedy 2,5násobný. Obdobně výrazný rozdíl pak nalézáme i u násilných činů, které mají prevalenci u chlapců dokonce téměř trojnásobnou (25 % oproti 8 % u dívek), naopak menší, ani ne dvojnásobný rozdíl, je u činů majetkové povahy (11 % chlapci, 6 % dívky). Stejný trend je pak zřejmý také u závažné delikvence a u indexu versatility, kde je nárůst u chlapců oproti dívkám taktéž zhruba 2,5násobný.

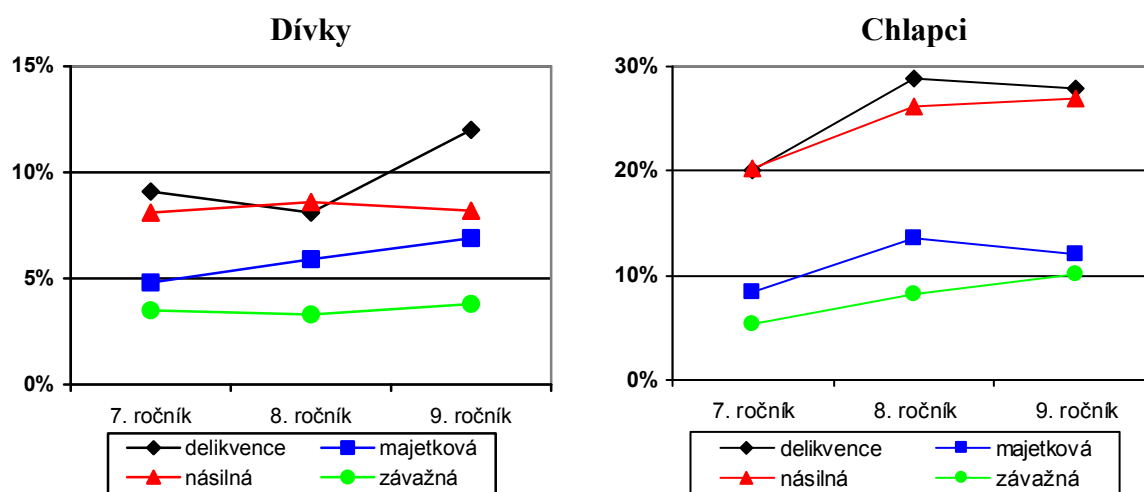
Tabulka 14. Prevalence delikvence za poslední rok podle pohlaví.

	chlapci		dívky	
	%	S.E.	%	S.E.
delikvence	25,8	(1,6)	9,7	(1,0)
majetková delikvence	11,4	(1,1)	6,0	(0,8)
násilná delikvence	24,5	(1,5)	8,3	(1,0)
závažná delikvence	8,0	(0,9)	3,5	(0,5)
versatilita (průměr)	4,9	(0,3)	2,0	(0,2)
<i>N</i>	1116		1159	

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

Srovnání vývoje delikvence podle studovaného ročníku školy (graf 6) ukazuje, že u dívek dochází k plynulému nárůstu delikvence pouze v případě majetkové delikvence, naopak násilné činy i závažná delikvence mají u všech ročníků velmi podobnou prevalenci (cca 8 %, resp. 4 %). Celkový ukazatel delikvence vykazuje v 8. ročníku mírný (nesignifikantní) pokles, avšak v 9. ročníku již výrazněji narůstá. Ve shodě s předchozími výsledky je prevalence u chlapců podstatně vyšší než u dívek i při pohledu na jednotlivé ročníky. Zde také můžeme dobře pozorovat trend popsáný již v předešlém oddílu zabývajícím se ročníkem, kdy je patrný nárůst delikvence, včetně majetkových a násilných činů, mezi 7. a 8. ročníkem a mezi 8. a 9. ročníkem se již prevalence zvyšují jen minimálně (násilné činy) nebo dokonce mírně klesají (delikvence a majetkové činy). Pouze v případě závažné delikvence je nárůst plynulý mezi všemi třemi ročníky.

Graf 6. Delikvence, závažná, majetková a násilná delikvence podle pohlaví a ročníku.

Pozn.: Vážená data.

Typ školy: základní školy × víceletá gymnázia

Naprostá většina dětí v České republice v sedmých až devátých ročnících navštěvuje buď základní školu nebo víceleté gymnázium (pro distribuci, viz tabulka 2 v kapitole 2.2.2). Gymnázia přijímají žáky po pátém ročníku (osmiletá gymnázia) a po sedmém ročníku (šestiletá), poskytují úplné středoškolské vzdělání a jsou považována za přípravu na studium na vysoké škole. Výzkumy delikvence obvykle ukazují, že děti s vyšším IQ i studenti s vyššími vzdělanostními aspiracemi se spíše vyvarují delikventních forem chování (Farrington, Welsh 2007: 39-43), a lze tedy předpokládat, že prevalence delikvence bude u studentů gymnázií nižší.

Tyto předpoklady se pak prokazují i v našich datech o české mládeži (tabulka 15). Násilná i majetková delikvence dosahuje u žáků základních škol zhruba dvojnásobných hodnot v porovnání se studenty gymnázií, významný rozdíl je pak i u celkového ukazatele delikvence (18 % na základní škole, 12 % na gymnáziu). Obdobné difference pak nalézáme i u závažné delikvence (6 % oproti 4 %) a u indexu versatility. Lze tedy shrnout, že gymnazisté mají nižší tendenci k delikvenci, a prostředí gymnázií je tudíž i bezpečnější, čemuž ostatně nasvědčuje i nižší míra šikany, která se na gymnáziích objevuje (Podaná, Buriánek 2007: 23).

Tabulka 15. Prevalence delikvence za poslední rok podle typu školy.

	základní škola		gymnázium ^a	
	%	S.E.	%	S.E.
delikvence	18,1	(1,1)	12,2	(1,9)
majetková delikvence	9,1	(0,8)	4,4	(1,1)
násilná delikvence	17,2	(1,1)	9,1	(1,4)
závažná delikvence	5,8	(0,6)	3,9	(1,0)
versatilita (průměr)	3,6	(0,2)	2,2	(0,3)
<i>N</i>	1980		348	

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a u gymnázií bylo užito další vážení, jež redukuje nadreprezentaci studentů z osmých a devátých ročníků

Velikost místa školy (pouze pro základní školy)

Data z ISRD-2 umožňují srovnání prevalence delikvence podle velikosti obce, ve které se škola nachází, avšak pouze pro základní školy, gymnázia nebyla v některých kategoriích vůbec zastoupena.³² Celkově lze říci, že nelze vysledovat žádný jasný konzistentní vztah mezi velikostí místa školy a delikvencí mládeže (tabulka 16). V případě malých měst (do 10.000 obyvatel) je prevalence delikvence u všech ukazatelů o něco nižší, avšak s výjimkou závažné delikvence, která dosahuje hodnoty spíše průměrné. Naopak nelze říci, že bychom nejvyšší míru delikvence nacházeli vždy nutně v největším městě, tedy v Praze. Toto je platné pouze pro index versatility a majetkové činy, avšak například pro násilné činy je již trend zcela nelineární a nejvyšší hodnoty je dosaženo v menších městech (10.001-50.000 obyvatel). V těchto městech děti také přiznaly nejčastěji spáchání závažného činu v uplynulém roce (7 %), naopak nejnižší prevalenci (4 %) vykazují větší města (100.001-1.000.000 obyvatel).

Lze tedy shrnout, že velikost místa školy nemá jednoznačný vztah k páčání delikvence. Určitá tendence k nižší delikvenci se projevila pouze v případě malých měst do 10.000 obyvatel, avšak s výjimkou závažné delikvence. Rozdíly v ostatních městech již nebyly příliš výrazné a možná poněkud překvapivě vycházely v některých ukazatelích nejhorší výsledky v kategorii menších měst od 10.001 do 50.000 obyvatel. Prahu pak rozhodně nelze označit za centrum delikvence, což však odpovídá i oficiálním policejním statistikám, jež udávají trestnou činnost mladistvých v Praze jako spíše podprůměrnou.³³

³² Jak ukazuje předchozí oddíl o typu školy, prevalence delikvence je u studentů gymnázií výrazně nižší a jejich nerovné zastoupení v jednotlivých kategoriích velikosti města by mohlo vychýlit konečné výsledky.

³³ Viz policejní statistiky na <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/kriminalita.html>.

Tabulka 16. Prevalence delikvence za poslední rok podle velikosti místa školy (pro základní školy).

	do 10.000	10.001- 50.000	50.001- 100.000	100.001- 1.000.000	Praha
	% (S.E.)	% (S.E.)	% (S.E.)	% (S.E.)	% (S.E.)
delikvence	15,4 (2,2)	20,2 (2,2)	20,2 (2,9)	19,5 (2,4)	19,7 (2,1)
majetková delikvence	7,4 (1,2)	10,0 (1,5)	9,8 (1,9)	9,6 (1,9)	11,4 (1,7)
násilná delikvence	14,0 (2,4)	21,1 (1,8)	18,4 (2,3)	16,5 (1,8)	19,7 (2,4)
závažná delikvence	5,8 (0,9)	6,8 (1,3)	5,5 (1,4)	3,8 (0,9)	5,9 (1,4)
versatilita (průměr)	3,3 (0,5)	3,8 (0,4)	4,0 (0,5)	3,6 (0,5)	4,2 (0,5)
<i>N</i>	444	462	255	528	516

platná procenta; vážená data (užito vážení vyrovnávající proporce ročníků v jednotlivých skupinách); S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

V následujících kapitolách 3.2 a 3.3 budeme velikost města využívat v regresních modelech jako kontrolní proměnnou a k tomuto účelu použijeme jemnější dělení do deseti stupňů velikosti města.³⁴ V modelech bude souběžně kontrolován i typ školy, čímž eliminujeme problém s nerovnoměrným zastoupením dětí z gymnázií v různých stupních velikosti města.

Imigranti první a druhé generace

Jak již bylo zmíněno v předchozím textu (str. 53), ve výzkumu ISRD-2 bylo obtížné najít způsob identifikace příslušníků etnických menšin, který by byl vhodný pro všechny zúčastněné země. Zvoleným kompromisem bylo zkoumání imigračního statusu, neboť pro mnoho evropských zemí jsou etnické menšiny totožné s přistěhovalci (první nebo druhé generace) nebo se odlišují jazykem a obě tyto oblasti výzkum ISRD-2 dobře pokrýval. Avšak v České republice je kromě těchto imigrantských menšin (např. vietnamská nebo ukrajinská) také početné romské etnikum, které však náš výzkum identifikovat nedokázal. Obdobně problematické bylo toto pojetí etnik například také v USA, kde je zase běžné operovat s pojmem rasy, který také nebyl ve výzkumu zahrnut.

V následujícím textu rozlišujeme imigranty první generace, tedy děti, které se narodily v jiné zemi než v České republice a jejich rodič(e) nejsou Češi, a imigranty druhé generace, kteří se již narodili v ČR, ale rodič(e) pocházejí z jiné země. Respondenty, jež se narodili v ČR stejně jako jejich rodiče, považujeme pak za Čechy (majoritu). Tabulka 17 ukazuje, že pouze 2 % dětí na českých školách patří k první generaci imigrantů, zatímco 6 % spadá už do generace druhé. Z první generace bylo největší zastoupení Slováků (0,9 %), na druhém místě pak byli Ukrajinci (0,3 %). Rodiče dětí potom nejčastěji pocházeli právě ze Slovenska, Ukrajiny nebo také z Vietnamu.

³⁴ Dělení do stupňů velikosti bylo navrženo tak, aby s výjimkou kategorií obsahujících Prahu a Plzeň (tj. nadreprezentované segmenty výběru) bylo zastoupení respondentů ve stupních rovnoměrné. Hranice kategorií proto byly zvoleny následovně: 0; 6.000; 8.800; 14.000; 22.000; 32.000; 55.000; 100.000; 200.000; 500.000; 1.500.000).

Tabulka 17. Zastoupení imigrantů.

	abs.	%
Češi	2092	91,6
2. generace imigrantů	139	6,1
1. generace imigrantů	49	2,2
Nelze určit / bez odpovědi	2	0,1
<i>N</i>	2283	100,0

vážená data

Soustředíme-li se na delikvenci u imigrantů (tabulka 18), nalézáme v této skupině poměrně výrazně vyšší prevalence oproti majoritní populaci. V případě celkového ukazatele delikvence mají imigranti prevalence vyšší o 11 %, u majetkových činů o 8 % (tj. dvojnásobnou hodnotu), relativně menší – 1,5násobný – rozdíl nacházíme u násilné delikvence. Značný rozdíl se pak objevuje také u závažné delikvence, kterou přiznalo za uplynulý rok téměř 13 % imigrantů, zatímco u ostatní populace to bylo pouze 5 %. Vyšší je pak samozřejmě u imigrantů i index versatility.

Tabulka 18. Prevalence delikvence za poslední rok u imigrantů a příslušníků majority.

	imigranti		majorita	
	%	S.E.	%	S.E.
delikvence	27,9	(3,2)	16,6	(1,0)
majetková delikvence	16,1	(2,4)	8,0	(0,7)
násilná delikvence	23,0	(2,9)	15,7	(1,0)
závažná delikvence	12,6	(2,4)	5,1	(0,5)
versatilita (průměr)	5,4	(0,7)	3,3	(0,2)
<i>N</i>	189		2092	

vážená data; platná procenta; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

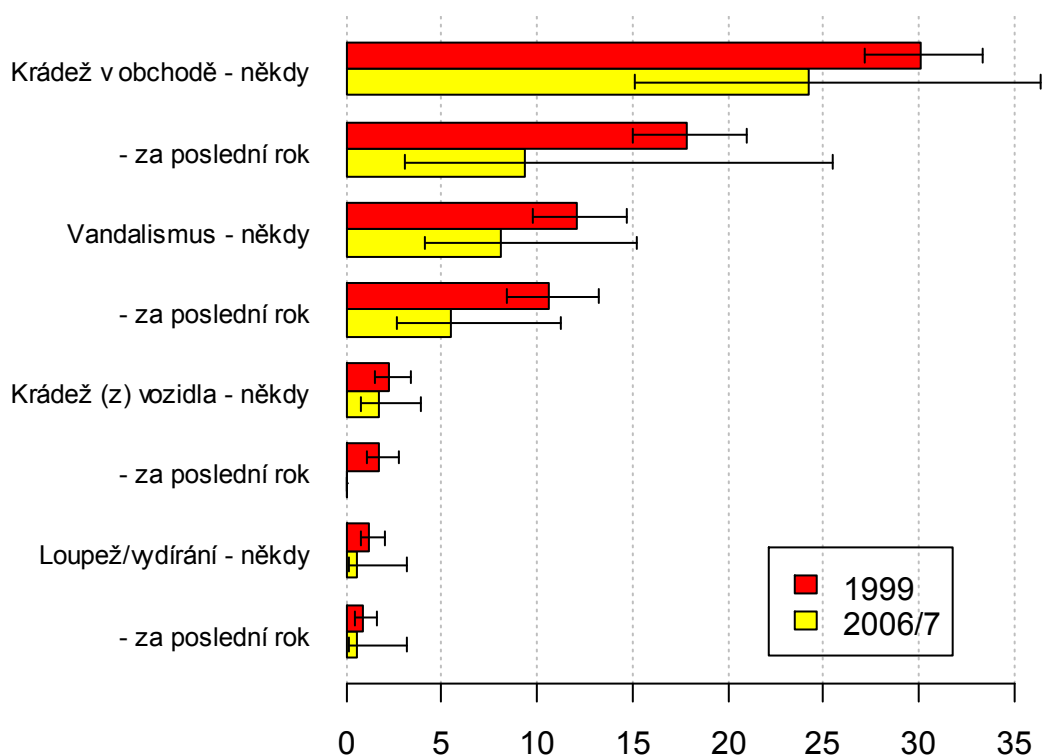
Vyšší výskyt delikvence u imigrantů může být jak důsledkem odlišných kulturních norem, tak ale rovněž špatné adaptace na nové prostředí nebo reakcí na diskriminaci a špatné zacházení ze strany majoritní společnosti. Tomu nasvědčuje i vyšší podíl dětí, jež se již někdy setkaly s diskriminací, ve skupině imigrantů (27 % oproti 6 % u majority) nebo také o něco vyšší zkušenost s viktimizací za poslední rok v této skupině (30 % oproti 26 %). Nízké zastoupení imigrantů ve výzkumu ISRD-2 nám bohužel neumožňuje tuto problematiku hlouběji analyzovat, proto nelze sledovat ani případné rozdíly mezi zástupci první a druhé generace imigrantů, ani vztah delikvence k zemi původu, genderové odlišnosti a další důležitá témata.

3.1.3 Nástin vývoje delikvence na základě selfreportových výzkumů ³⁵

Jak jsme již konstatovali v kapitole 2.1.2, výzkum ISRD-2 byl vůbec prvním celonárodním výzkumem delikvence mládeže v ČR realizovaným metodou selfreportů, proto jsou možnosti zkoumání vývoje delikvence založené na této metodě značně limitovány. Přímě srovnatelná jsou pouze data pro žáky 9. ročníků z Plzně, která zachycuje *Výzkum školní mládeže v Plzni* z roku 1999 ($N = 1270$), a z výzkumu ISRD-2 (2006/7) pokud jej omezíme právě na tuto skupinu respondentů ($N = 184$). Ačkoli by velikost souboru z ISRD-2 byla za podmínek prostého náhodného výběru respondentů pro základní komparaci postačující, design výběru, v němž se jednalo o výběr klastrů (tj. celých školních tříd), výrazně snižuje spolehlivost odhadů.

Základní srovnání prevalence čtyř forem delikvence nabízí graf 7, z něž je zřejmé, že prevalence všech činů, a to jak za celý život, tak za poslední rok, jsou v roce 2006/7 podstatně nižší. Obzvláště výrazný pokles nalézáme pak u prevalence krádeže v obchodě a vandalismu v posledním roce, které klesly zhruba na polovinu. Přestože nelze vinou malého rozsahu výběru z ISRD-2 prokázat, že je tento pokles také statisticky signifikantní, velikost rozdílů a rovněž konzistentnost trendu u všech zkoumaných činů poskytují podporu tezi o poklesu delikvence mládeže, který je zřetelný také v policejních statistikách za toto období (viz oddíl 3.1.1, str. 59-61).

Graf 7. Prevalence delikvence za celý život a za poslední rok v roce 1999 a 2006/7 (Plzeň, 9. ročníky).

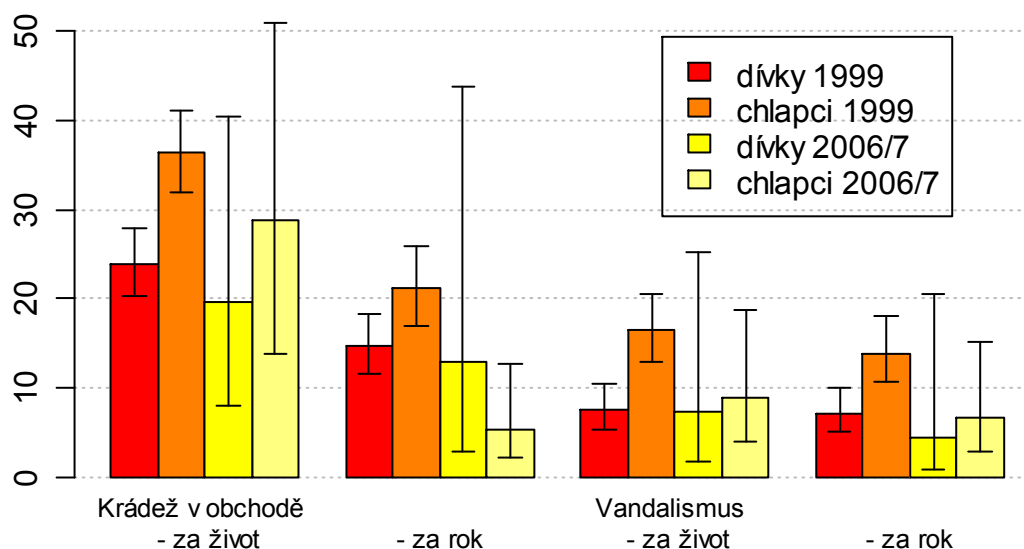

Zdroj: Výzkum školní mládeže 1999, ISRD-2; vážená data

³⁵ Tato kapitola vznikla revizí textu publikovaného v Podaná (2008b: 95-97).

Odlišnosti ve formulaci otázek a malý rozsah výběru pro rok 2006/7 bohužel značně omezují možnosti dalších analýz. Na závěr tedy ukážeme již jen posun, k němuž dochází v závislosti delikvence na pohlaví, a zaměříme se pouze na častější delikventní činy – krádež v obchodě a vandalismus (graf 8). Při pohledu na prevalence obou činů v roce 1999 vidíme jasný rozdíl mezi chlapci a dívkami, který je o něco menší v případě krádeží v obchodě. Odlišná situace však nastává v roce 2006/7. Zatímco rozdíl v celoživotní prevalenci krádeží v obchodě zůstává obdobný, u prevalence za poslední rok již dívky dosáhly dokonce vyšší relativní četnosti než chlapci a v případě vandalismu došlo k podstatnému zmenšení rozdílu mezi oběma pohlavími. Data tedy naznačují, že dochází k částečnému sblížení úrovně delikvence chlapců a dívek, minimálně tedy v případě běžné nenásilné delikvence. Tyto výsledky nelze samozřejmě kvůli malému rozsahu výběru považovat za průkazné, naznačují však určitý zajímavý trend, který se navíc podobně projevuje i u studentů z Prahy.³⁶

Graf 8. Prevalence krádeží v obchodě a vandalismu podle pohlaví (Plzeň, 9. ročníky).

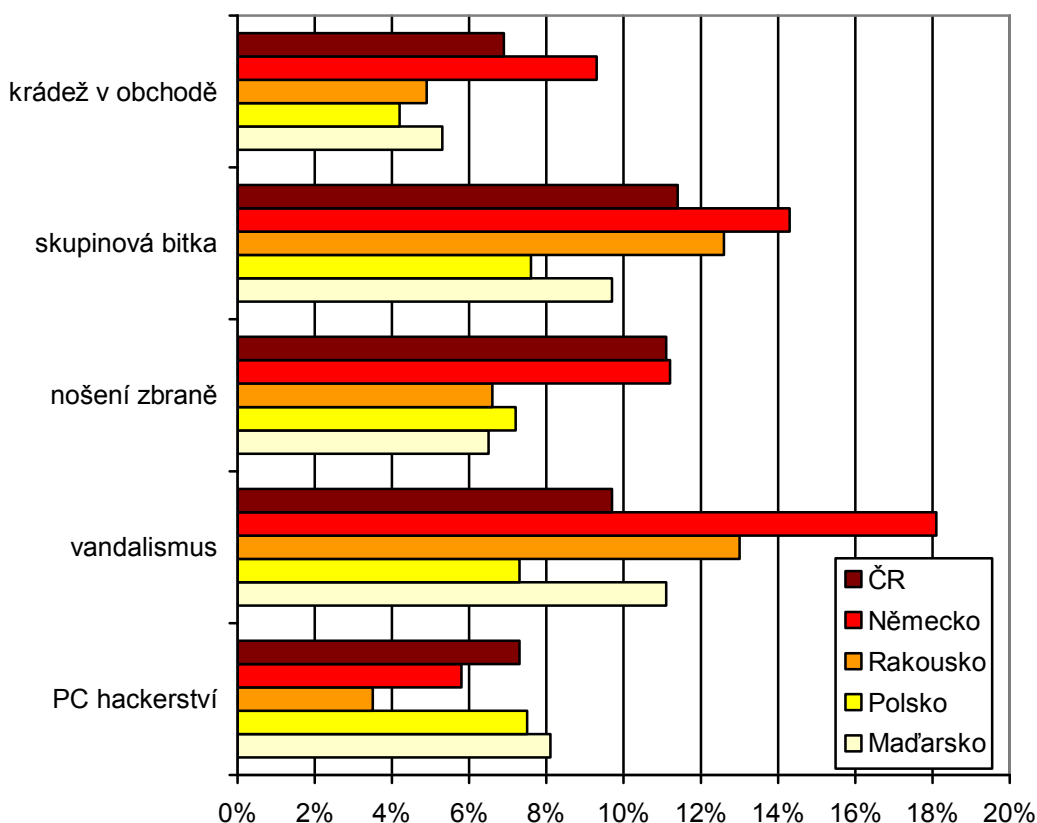
Zdroj: Výzkum školní mládeže 1999, ISRD-2; vážená data

³⁶ Analyzujeme-li data z ISRD-2 pro studenty devátých ročníků z Prahy, dospějeme částečně k podobným výsledkům jako v Plzni: krádeže v obchodě jsou v Praze častější u dívek dokonce nejen za poslední rok, ale i za celý život, a u vandalismu je rozdíl v celoživotní prevalenci minimální, pouze u výskytu za poslední rok je již výraznější.

3.1.4 Srovnání delikvence v zemích středoevropského regionu

Na závěr této kapitoly ještě nabídneme srovnání rozsahu selfreportové delikvence mládeže v České republice se situací v dalších zemích středoevropského regionu – Německu, Rakousku, Polsku a Maďarsku.³⁷ Následující graf 9 a graf 10 zachycují prevalence jednotlivých forem delikventního chování zahrnutých ve výzkumu, a to za období posledního roku. Pro připomenutí ještě upozorňujeme, že srovnáváme 14leté a 15leté děti z vybraných velkých a středních měst jednotlivých zemí. Graf 9 zachycuje rozšířenější delikventní činy méně závažné povahy, v nichž s výjimkou počítačového hackerství dosahují vždy nejvyšší hodnoty děti z Německa. České děti mají prevalence spíše nadprůměrné, pouze u vandalismu se umísťují až na předposledním místě. Nejnižších prevalencí dosahují obvykle děti v Polsku a rovněž v Maďarsku nacházíme prevalence spíše podprůměrné, určitou výjimku v tomto ohledu představuje pouze počítačový hacking, k němuž se více přiznávají děti z postkomunistických zemí, zatímco v Německu a zejména Rakousku byl jeho výskyt nižší.

Graf 9. Prevalence běžných forem delikvence za poslední rok.

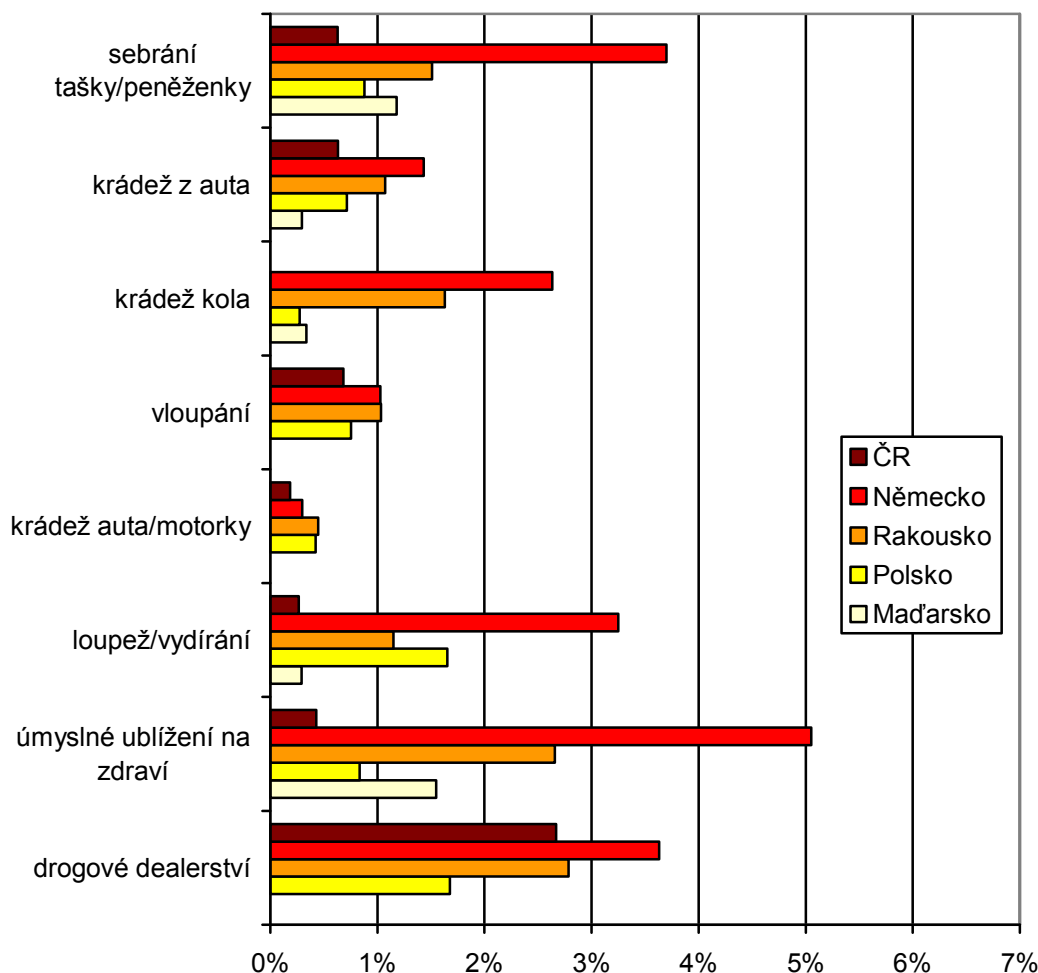
Poznámka: limitovaný soubor ISRD-2, vážená data

Přehled prevalencí závažných forem delikvence v jednotlivých zemích pak nabízí graf 10. I v tomto případě dosahují nejvyšších hodnot u většiny činů děti z Německa – nejvýraznější rozdíly nacházíme u obou forem násilné delikvence, ale i u některých majetkových činů (sebrání tašky/peněženky a krádeže kola). Vyšší výskyt závažných forem delikvence lze pak pozorovat i u dětí z Rakouska, které se u většiny činů umísťují na druhém místě za

³⁷ Pro popis limitovaného datového souboru ISRD-2, který je zde využíván, viz oddíl 2.2.3.

Německem. České děti vykazují naopak prevalence závažných deliktů spíše podprůměrné, zejména výskyt závažných násilných deliktů je velmi nízký. Jediným činem, který se u českých dětí objevuje častěji, je drogové dealerství (2,7 %). Nejnížší prevalence dosahují obvykle Maďaři, u nichž je poměrně překvapivě hned u tří deliktů prevalence dokonce nulová.³⁸

Graf 10. Prevalence závažných forem delikvence za poslední rok.

Poznámka: limitovaný soubor ISRD-2, vážená data

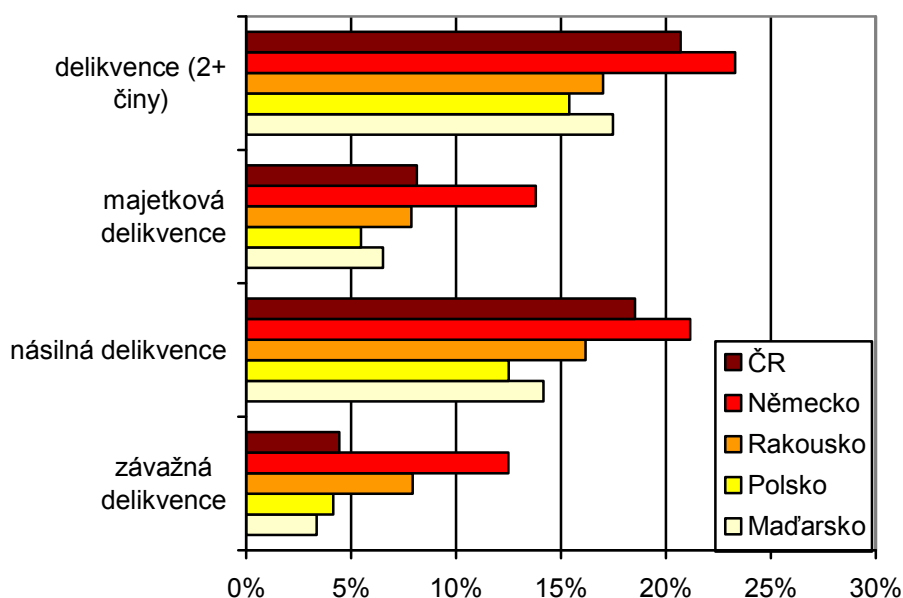
V případě prevalence konkrétních forem delikvence mohou být zjištěné údaje v jednotlivých zemích částečně ovlivněny strukturou příležitostí k delikvenci, určitou roli však mohou hrát i drobné odchylky v překladu a celkové porozumění pojmům respondenty. I z těchto důvodů jsou spolehlivějšími ukazateli delikvence souhrnné indikátory, které vždy agregují více typů deliktů (viz Graf 11 a Graf 12). I z této perspektivy dosahují nejvyšší míry delikvence děti z Německa, které oproti okolním zemím páchají více zejména majetkové a závažné činy, a jejich vyšší delikvence se odráží i ve vyšší průměrné hodnotě indexu versatility. Z našeho

³⁸ V případě krádeže auta/motorky a vloupání bude tato skutečnost nejspíše důsledkem nízkého rozsahu souboru (N = 290), u drogového dealerství je pak vina na straně nepřesného překladu dotazníku ISRD-2, kdy otázka v maďarské verzi dotazníku zjišťovala pouze prodej drog a nikoli již jejich zprostředkovatelství. Tento fakt částečně zpochybňuje i nejnížší míru závažné delikvence zjištěné v Maďarsku (viz graf 11).

srovnání tedy úroveň delikvence v Německu vystupuje jako určitý extrém, avšak pokud bychom zkoumali i další západoevropské země (např. Nizozemsko nebo Francie), dospěli bychom k závěru, že v porovnání s nimi německá mládež již tolik výrazně nevybočuje (srov. Junger-Tas et al. 2010).

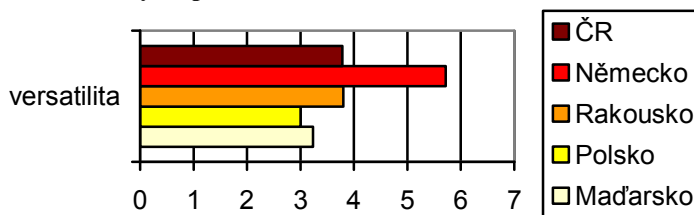
České děti se umísťují hned za Němci v celkovém ukazateli delikvence (alespoň dva činy za poslední rok) a v násilné delikvenci, v případě majetkové delikvence a indexu versatilitu sdílejí druhé místo společně s Rakušanými. U závažné delikvence je prevalence českých dětí již spíše podprůměrná a dosahuje jen o málo vyšší hodnoty nežli v Polsku a Maďarsku. Z tohoto pohledu lze konstatovat, že ačkoli české děti páchají delikvenci o něco více než děti z většiny okolních zemí (s výjimkou Německa), jedná se spíše o banálnější delikty, nežli o činy závažné povahy. Opačné tvrzení pak platí pro mládež z Rakouska, která sice u celkového ukazatele delikvence a násilných deliktů dosahuje nižších hodnot nežli Češi, avšak prevalence závažných deliktů je u ní téměř dvojnásobná. Ačkoli je tedy celková delikvence rakouských dětí oproti těm českým možná o něco málo nižší, Rakušané se častěji odhodlají k páchání závažnějších forem delikvence. Nejnížší výskyt delikvence z naší pětice středoevropských zemí nacházíme v Polsku a Maďarsku.

Graf 11. Prevalence souhrnných ukazatelů delikvence (za poslední rok).

Poznámka: limitovaný soubor ISRD-2, vážená data

Graf 12. Průměr versatilitu za poslední rok.

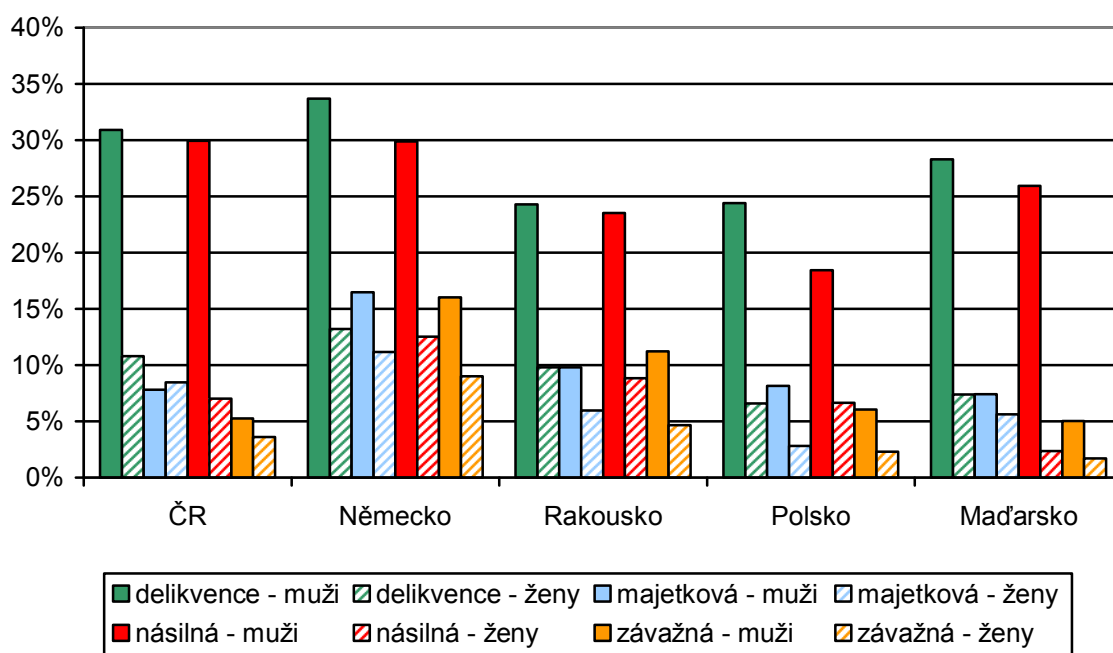

Poznámka: limitovaný soubor ISRD-2, vážená data

Nyní nabídneme ještě graf ukazující rozdíly v delikvenci v jednotlivých zemích podle pohlaví (graf 13), který poskytuje zajímavý vhled do struktury delikvence:

- Rozdíly mezi chlapci a dívkami jsou patrné u všech ukazatelů delikvence ve všech zemích. Jedinou výjimku v tomto směru nalezneme u majetkové delikvence v ČR, v níž je podíl obou pohlaví vyrovnaný.³⁹ Majetková delikvence obecně představuje oblast, kde jsou genderové rozdíly nejnižší. Naopak nejvyšší genderový nepoměr v delikvenci nacházíme nejčastěji u násilných činů, a to zejména v ČR a v Maďarsku.
- V případě chlapců ve všech zemích dosahují nejvyšší hodnoty prevalence ukazatele delikvence a násilných činů, prevalence majetkové a závažné delikvence nabývá hodnot zhruba polovičních či nižších. U dívek jsou prevalence více vyrovnané, obdobný trend nižší majetkové a závažné delikvence nacházíme pouze v Polsku (méně výrazně též v Rakousku a Německu), naopak Maďarky a Česky více páchají majetkové delikty nežli násilné.
- V Německu sice dívky dosahují vždy nižší prevalence nežli chlapci, avšak oproti dívkám z ostatních zemí jsou u nich hodnoty všech ukazatelů vyšší. Z tohoto pohledu tedy není vyšší výskyt delikvence v Německu způsoben pouze delikvencí chlapců, ale dívky na této skutečnosti mají také svůj podíl.

Graf 13. Prevalence souhrnných ukazatelů delikvence za poslední rok podle pohlaví.

Poznámka: limitovaný soubor ISRD-2, vážená data

Na závěr tohoto základního srovnání selfreportové delikvence ve střední Evropě můžeme shrnout, že české děti dosahují v průměru spíše vyšší prevalence delikvence, kdy výrazněji hůře dopadá již pouze mládež z Německa. Na druhou stranu se však ukazuje, že naprostá většina delikvence v ČR má spíše banální charakter, tradiční závažné činy násilné i majetkové

³⁹ Zde je třeba připomenout, že pro maximalizaci srovnatelnosti dat prezentujeme výsledky pouze pro 14leté a 15leté děti z velkých a středních měst, proto tyto výsledky pro ČR nejsou zcela totožné s daty z oddílu 3.1.2.

povahy jsou i ve srovnání s ostatními zeměmi méně časté a jediným více frekventovaným závažným deliktem je drogové dealerství. Určitým specifikem ČR z perspektivy genderových rozdílů v delikvenci je markantní nepoměr v násilné delikvenci – vyšší již je pouze v Maďarsku – naopak prevalence majetkových činů jsou zcela vyrovnané.

3.2 Delikvence mládeže a rodina

V této kapitole se zaměříme již na různé charakteristiky rodinného zázemí a na jejich vztah k delikvenci mládeže v České republice. V oddílu 1.3 jsme na základě zahraničních studií shrnuli dosavadní poznatky z této oblasti výzkumu a navrhli i obecný model působení rodinných faktorů na delikvenci (obrázek 1, str. 35), který se v závěru této kapitoly pokusíme rovněž otestovat na našich datech. Nejprve však postupně prezentujeme výsledky analýz pro jednotlivé aspekty rodiny, které byly zahrnuty ve výzkumu ISRD-2, konkrétně se zaměříme na složení rodiny, socio-ekonomický status rodiny, deviace v rodině, vazbu na rodinu a dohled rodičů. Z významných rodinných korelátů delikvence (viz oddíl 1.3.1) neobsahoval dotazník ISRD-2 pouze indikátory popisující převažující výchovný styl rodičů, tedy ani přístup k trestání dětí; tuto tematiku proto v našich analýzách bohužel nemůžeme zohlednit.⁴⁰ V další části kapitoly pak nabídneme přehledné shrnutí rizikových a ochranných faktorů různých forem delikvence a zhodnotíme vhodnost navrženého modelu působení rodinných faktorů na delikvenci. Speciální pozornost budeme při všech analýzách věnovat také potenciálním rozdílům v závislosti na pohlaví. Na závěr potom přistoupíme k srovnání situace v ČR s dalšími středoevropskými zeměmi.

3.2.1 Složení rodiny

Neúplné rodiny bývaly v minulosti často považovány za velmi rizikové prostředí pro výskyt delikventního chování u dětí. Ačkoli i v současnosti výzkumy poměrně konzistentně nacházejí zvýšenou míru delikvence u dětí z neúplných rodin, mnoho studií dokládá, že tento vztah je obvykle pouze nepřímý a realizuje se přes další zprostředkující faktory, a to především přes nižší rodičovský dohled a přes zhoršený vztah mezi rodiči a dětmi, které jsou častěji právě v neúplných rodinách (Sampson, Laub 1993; Kierkus, Baer 2002; Demuth, Brown 2004). Z různých variant neúplných rodin se pak někdy jako více rizikový prokazuje typ rodiny s nevlastním rodičem (Hirschi 1969/2008, Wikström, Butterworth 2006). V tomto oddílu nejprve ukážeme distribuci různých typů rodin v souboru ISRD-2, dále prozkoumáme jejich vztah k delikvenci dětí a zajímat nás bude také potenciálně odlišný efekt neúplné rodiny na delikvenci podle pohlaví (viz Kierkus, Baer 2002). V závěru oddílu se ještě zaměříme na důvod rozpadu rodiny, totiž předcházelo-li mu úmrtí některého z rodičů, nebo rozvod či odloučení rodičů.

Tabulka 19 ukazuje, že naprostá většina dětí ze sedmých až devátých ročníků v ČR žije v úplné rodině, tedy s oběma vlastními rodiči (71 %). Z rodin neúplných jednoznačně dominuje soužití společně s biologickou matkou, a to buď pouze s ní (12 %), anebo i společně s nevlastním otcem (11 %). V našem souboru se vyskytla i 3 % dětí, které uvedly střídavou péči obou rodičů. Pouze s otcem anebo s otcem a nevlastní matkou pak žije shodně pouhé 1 % dětí a konečně další 1 % uvedlo jinou alternativu (jiná rodina, pěstouni či dětský domov). Ve složení rodiny podle pohlaví dítěte můžeme pozorovat pouze mírné odchylky, a to u rekonstituovaných rodin, kde dívky významněji více uváděly variantu s nevlastním otcem a chlapci zase s nevlastní matkou. V dalších analýzách budeme pracovat již pouze s rozčleněním do čtyř kategorií na rodinu úplnou, rodinu pouze s jedním rodičem, rodinu

⁴⁰ Kromě omezených prostorových možností dotazníku ISRD-2, který byl designován na vyplňování během jedné vyučovací hodiny, byla důvodem nezahrnutí této oblasti do výzkumu zejména její vyšší spjatost s teorií sociálního učení, zatímco východiskem ISRD-2 byly především kontrolní teorie.

rekonstituovanou (s jedním rodičem vlastním a jedním nevlastním) a ostatní typy rodiny, anebo budeme rozlišovat pouze dichotomicky rodinu úplnou a neúplnou.

Tabulka 19. Složení rodiny a třídění podle pohlaví.

	n	%	dívky (%)	chlapci (%)
úplná rodina	1621	71,2	70,7	71,8
střídavá péče	73	3,2	2,6	3,9
pouze matka	262	11,5	11,3	11,6
pouze otec	24	1,0	0,8	1,3
matka a nevlastní otec	253	11,1	12,6	9,5
otec a nevlastní matka	15	0,7	0,3	1,1
jiná rodina	18	0,8	1,0	0,5
pěstounská rodina	9	0,4	0,4	0,4
jiné (dětský domov)	2	0,1	0,2	0,0
celkem	2277	100,0	100,0	100,0

platná procenta (0,2 % chybějících odpovědí); vážená data; signifikantní rozdíly podle pohlaví vyznačeny tučně (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastrů)

Významné rozdíly ve složení rodiny se projevují také podle typu navštěvované školy. Studenti víceletých gymnázií významně častěji vyrůstají v úplných rodinách (79 %) nežli žáci základních škol (70 %) a všechny tři formy neúplné rodiny zase signifikantně převažují u žáků základních škol – 13 % žije pouze s jedním rodičem (oproti 9 % gymnazistů), 12 % v rekonstituované rodině (oproti 9 %) a 5 % v jiném typu (oproti 3 %). Vyšší šance dětí z úplných rodin studovat na víceletém gymnáziu může souviset s vyšší podporou vzdělanostních aspirací v těchto rodinách, která je potřebná pro přechod ze základní školy (příprava na přijímací zkoušky, příp. nutnost dojíždět do školy). Naopak žádné rozdíly ve složení rodiny se neprokázaly ani podle studovaného ročníku, ani podle velikosti obce (u žáků základních škol).

Dle očekávání pak nalézáme rozdíly v delikvenci mezi jednotlivými typy rodiny (tabulka 20). Nejvyšší výskyt všech sledovaných ukazatelů delikvence se projevuje u dětí z rodin, v nichž se vyskytuje kromě biologického rodiče i rodič nevlastní, naopak nejnižší podíl je až na závažnou delikvenci vždy v rodinách úplných. Rozdíly mezi úplnou a rekonstituovanou rodinou jsou pro všechny ukazatele delikvence statisticky signifikantní. Delikvence dětí žijících pouze s jedním rodičem se pak pohybuje mezi těmito dvěma extrémy, přičemž její hodnota není pro žádný z ukazatelů delikvence významně odlišná od rodin úplných, od rodin s nevlastním rodičem se pak významně odlišuje pouze u majetkové delikvence a u indexu versatility. Obdobně tedy jako u výzkumu Hirschiho (1969/2008) či Wikströma a Butterwortha (2006) se zdá být více problematická rekonstituovaná rodina s nevlastním rodičem nežli rodina vedená pouze jedním rodičem. U dětí z doplňkové kategorie „jiný typ rodiny“ nacházíme delikvenci s výjimkou násilných činů spíše nízkou, s hodnotami podobnými jako u dětí z úplných rodin.

Tabulka 20. Delikvence za poslední rok podle složení rodiny.

	úplná rodina		pouze 1 rodič		1 rodič, 1 nevlastní		jiný typ rodiny		sig. ^a	míra asoc. ^b
	%	(S.E.)	%	(S.E.)	%	(S.E.)	%	(S.E.)		
delikvence	15,9	(1,2)	20,3	(2,1)	24,9	(2,6)	17,6	(3,5)	0,001	0,08
majetková delik.	7,4	(0,8)	8,8	(1,6)	15,8	(2,0)	8,7	(2,8)	0,000	0,09
násilná delikvence	14,7	(1,0)	17,5	(2,0)	22,5	(2,8)	20,2	(3,3)	0,003	0,07
závažná delikvence	5,0	(0,6)	7,3	(1,5)	10,0	(1,8)	2,6	(1,3)	0,001	0,08
versatilita (průměr)	3,0	(0,2)	3,6	(0,4)	5,3	(0,5)	4,3	(0,9)	0,000	0,10
<i>N</i>	1621		286		269		102			

platná procenta; vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

^b koeficient asociace Cramerovo V, resp. eta pro versatilitu (vážená data)

Nyní ještě otestujeme hypotézu, jestli složení rodiny má větší vliv na delikvenci u dívek, jak naznačují některé výzkumy (Wikström, Butterworth 2006). Následující tabulka 21 tuto hypotézu skutečně podporuje – dívky ze všech typů neúplné rodiny vykazují delikvenci výrazně vyšší, přibližně dvojnásobnou, nežli je tomu u děvčat žijících v úplných rodinách. Naproti tomu u chlapců se vztah mezi typem rodiny a delikvencí na 5% hladině významnosti nepotvrzuje. Při pohledu na výsledky je však zřejmé, že delikvence je zvýšená u chlapců z rekonstituovaných rodin, zatímco v ostatních typech je o dost nižší. Použijeme-li u chlapců párové srovnání, nacházíme významný rozdíl mezi rekonstituovanou rodinou a úplnou rodinou pro oba ukazatele delikvence, u indexu versatilitu navíc i významný rozdíl oproti rodině pouze s jedním rodičem.

Tentýž obrázek nám pak nabízí i binární logistické modely závislosti delikvence na složení rodiny při statistické kontrole pohlaví, studovaného ročníku, typu školy a velikosti města, jež obsahují i interakci typu rodiny a pohlaví (tabulka 22). Model 1 využívá dichotomickou proměnnou úplná vs. neúplná rodina a je z něj zřejmé, že neúplná rodina zvyšuje šanci delikvence pouze u dívek, a to téměř dvojnásobně. Pokud ale použijeme jemnější čtyřkategoriální ukazatel složení rodiny (model 2), nacházíme i při statistické kontrole dalších proměnných významný vliv rekonstituované rodiny na delikvenci pro chlapce, u nichž je šance delikvence oproti chlapcům z úplné rodiny vyšší o 45 %, u dívek je dvojnásobná šance delikvence oproti rodinám úplným jak v rodině se samostatným rodičem, tak i v rodině rekonstituované. Lze tedy shrnout, že složení rodiny prokazuje silnější vztah k delikvenci u dívek, avšak bude třeba ještě prověřit hypotézu, jestli se tento vztah nerealizuje přes další faktory z oblasti rodiny (viz oddíl 3.2.7).

Tabulka 21. Delikvence a versatilita podle složení rodiny a pohlaví.

	dívky		chlapci	
	delikvence (prevalence)	versatilita (průměr)	delikvence (prevalence)	versatilita (průměr)
Složení rodiny				
úplná rodina	7,3	1,4	24,9	4,7
1 rodič	14,0	2,5	26,6	4,6
1 rodič, 1 nevlastní rodič	16,4	3,8	35,4	7,2
jiný typ rodiny	15,8	4,1	19,2	4,5
<i>signifikance^a</i>	<i>0,000</i>	<i>0,000</i>	<i>0,065</i>	<i>0,126</i>
<i>Cramerovo V / eta</i>	<i>0,12</i>	<i>0,18</i>	–	–

vážená data

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Tabulka 22. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence (alespoň dva činy za poslední rok).

	model 1			model 2		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,41	0,13	0,24	-1,41	0,13	0,24
ročník: 8. (7. ročník)	0,39	0,17	1,48	0,40	0,17	1,49
9. (7. ročník)	0,48	0,17	1,62	0,48	0,16	1,62
základní škola (gymnázium)	0,42	0,18	1,52	0,42	0,18	1,52
velikost města	0,02	0,02	1,03	0,02	0,02	1,03
neúplná rodina (úplná)	0,10	0,13	1,10			
neúplná rodina × žena	0,57	0,21	1,77			
rodina: 1 rodič (úplná)				-0,14	0,17	0,87
rekonstituovaná (úplná)				0,37	0,18	1,45
jiný typ (úplná)				0,08	0,28	1,09
1 rodič × žena				0,83	0,28	2,29
rekonstituovaná × žena				0,32	0,26	1,37
jiný typ × žena				0,49	0,51	1,63
log pseudolikelihood	-1350			-1348		
Nagelkerke R ²	0,099			0,101		
N	3090			3090		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05)

Na závěr tohoto oddílu se ještě zaměříme na důvod rozpadu rodiny, tedy zažilo-li již dítě v minulosti úmrtí některého z rodičů nebo rozvod rodičů a mají-li tyto skutečnosti vztah k delikvenci. K úmrtí rodiče došlo pouze u 4 % dětí, přičemž tyto děti pak tvoří 11 % ze všech rodin s jedním rodičem a taktéž 11 % z rekonstituovaných rodin s nevlastním rodičem. Naproti tomu rozvod či odloučení rodičů je jev mnohem častější, došlo k němu u 24 % ze všech dětí, což činí 77 % z dětí žijících v neúplných rodinách. Tento podíl je více méně shodný ve všech typech neúplné rodiny.

Tabulka 23 pak ukazuje, že úmrtí rodiče nemá u dětí žádný vztah k delikvenci, hodnoty jak ukazatele delikvence, tak indexu versatility jsou dokonce o něco nižší než u dětí bez této traumatické zkušenosti. Rozvod či odloučení rodičů však již dle očekávání vztah k delikvenci

prokazuje a oba ukazatele jsou pro tuto skupinu významně vyšší než je jejich hodnota u ostatní populace. Naproti tomu pokud bychom analyzovali výskyt delikvence v rámci jednotlivých typů neúplných rodin, dostali bychom přibližně stejné výsledky pro děti s rozvedenými rodiči i bez nich, což spíše podporuje hypotézu, že aktuální složení rodiny je pro delikvenci relevantnější faktor nežli skutečnost rozvodu či odloučení rodičů. V dalších analýzách bude pro nás vždy primární složení rodiny, rozvod či odloučení rodičů budeme využívat pouze okrajově.

Tabulka 23. Delikvence a versatilita pro úmrtí a rozvod/odluku rodičů.

	delikvence (prevalence)	versatilita (průměr)
Úmrtí rodiče		
ano	14,8	2,8
ne	17,6	3,4
<i>signifikance^a</i>	<i>0,418</i>	<i>0,271</i>
<i>gama/eta</i>	–	–
Rozvod/odluka rodičů		
ano	22,1	4,3
ne	15,9	3,1
<i>signifikance^a</i>	<i>0,002</i>	<i>0,004</i>
<i>gama/eta</i>	<i>0,20</i>	<i>0,06</i>

vážená data

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. t-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

3.2.2 Socio-ekonomický status rodiny

Vyšší výskyt delikventního chování u dětí z nižší sociální třídy, který byl v počátcích kriminologie potvrzován daty z oficiálních statistik (Shaw, McKay 1942/1969), byl považován za nezpochybnitelný fakt, pro který se mnohé teorie snažily najít různá vysvětlení (např. původní teorie napětí nebo subkultur). Až se zavedením metodologie selfreportových výzkumů se prokázalo, že delikvence není zdaleka pouze doménou dětí z nižších tříd, nýbrž prostupuje poměrně rovnoměrně všechny sociální třídy. Vyšší zastoupení dětí z nižších tříd v oficiálních statistikách kriminality pak bývá interpretováno jako důsledek nerovného přístupu všech stupňů trestní justice k této skupině mládeže.

Výzkum ISRD-2 se pokusil měřit socio-ekonomický status (SES) rodiny prostřednictvím několika otázek na „bohatství“ rodiny (tabulka 24), za určitý indikátor SES pak můžeme považovat i zaměstnání rodičů. Obě tyto míry se však ukazují být málo diferencující obzvláště pro děti se středním a vyšším statutem, proto nakonec přistupujeme k jejich kombinaci, která umožňuje alespoň částečně postihnout děti z nižší třídy.

Škála „bohatství rodiny“, v dotazníku ISRD-2 navržená právě pro měření SES, se v České republice, stejně jako v dalších vyspělejších zemích, ukázala být málo diferencující: naprostá většina dětí uvedla, že jejich rodina vlastní auto, má doma přístup k počítači a vlastní mobilní telefon (viz tabulka 24). Vlastní pokoj pak mělo sice jen 64 % dětí, nicméně tato položka může být závislá spíše na velikosti rodiny a regionálních rozdílech v bytové situaci nežli na SES. Kladnou odpověď na všechny položky uvedlo 54 % dětí, na tři položky 35 % a na dvě

nebo méně pak již jen 10 % respondentů. Navíc je rozložení dětí do těchto „tříd“ závislé na věku, a je tedy zřejmé, že tento indikátor nepostihuje SES dobře.

Tabulka 24. „Bohatství“ rodiny.

	n	%
Má doma vlastní pokoj	1462	64,1
Smí doma používat počítač	2071	90,8
Vlastní mobilní telefon	2204	96,6
Rodina vlastní auto	2056	90,4

platná procenta; vážená data

Alternativní možností jak odhadnout SES rodiny je přes zaměstnání rodičů. Zaměstnanost rodičů je však také velmi vysoká, z otců má stále zaměstnání nebo podniká dokonce 95 %, u matek je to 85 % a celkem u 84 % dětí oba rodiče pracují (nebo jeden rodič u rodin vedených pouze jedním dospělým). Tabulka 25 pak ukazuje rozložení dětí podle těchto dvou indikátorů SES – bohatství rodiny a zaměstnání rodičů. Je zřejmé, že nám naše data neumožňují efektivně rozlišit děti v oblasti střední/vyšší sociální třídy, nicméně můžeme se pokusit vydělit nižší třídu jako respondenty s nízkým bohatstvím rodiny, případně středním bohatstvím a alespoň jedním nepracujícím rodičem (v tabulce naznačeno barevně). Do této skupiny nám pak spadá 16 % dětí.

Tabulka 25. Ukazatele socio-ekonomického statusu a rozlišení nižší a střední/vyšší třídy.

„bohatství“ rodiny	rodiče pracují počet (celková %)	alespoň 1 nepracuje počet (celková %)
2 a méně položek	150 (7 %)	71 (3 %)
3 položky	674 (30 %)	120 (5 %)
4 položky	1064 (47 %)	163 (7 %)
Celkem	1888 (84 %)	354 (16 %)

platná procenta; vážená data; světlé podbarvení ukazuje děti s nízkým SES, tmavé se středním/vysokým

Takto navržený ukazatel SES není závislý ani na pohlaví ani na ročníku a naopak se významně liší podle typu školy, kdy gymnazistů náleží k nižší třídě pouhých 9 %, zatímco u žáků základních škol činí tento podíl 16 %. Tento poznatek je konzistentní s výsledkem výzkumu vzdělanostních nerovností v ČR, který kritizuje právě sociální podmíněnost studia na víceletých gymnáziích (Matějů, Straková 2003). Dle očekávání se pak projevila i souvislost se složením rodiny, kdy k nižší třídě spadá více neúplných rodin (22 % oproti 13 % rodin úplných) a nejvyšší podíl nalézáme u rodin vedených samostatným rodičem (28 %), které jsou obecně typem rodiny nejvíce ohroženým chudobou (Český statistický úřad 2009). Navržený ukazatel SES tedy vykazuje očekávatelné vlastnosti a ačkoli není zcela ideálním indikátorem SES, můžeme jej považovat za určitou funkční aproximaci.

Zkoumáme-li, zdali se liší delikvence dětí z nižší třídy od dětí z tříd vyšších, zjišťujeme, že prakticky vůbec ne (viz tabulka 14). Rozdíly v prevalencích všech čtyř vybraných ukazatelů delikvence i v indexu versatility jsou minimální, a to i v případě násilné delikvence, která v některých zahraničních výzkumech vykazuje vyšší výskyt právě v nižší třídě (viz Farrington, Welsch 2007). Lze tedy shrnout, že i přes určité limity našeho ukazatele SES

výsledky naznačují, že v České republice není nízký socio-ekonomický status rodiny rizikovým faktorem delikvence.

Tabulka 26. Delikvence za poslední rok podle SES.

	nižší třída	střední/vyšší třída	sig. ^a
	% (S.E.)	% (S.E.)	
delikvence	17,2 (2,0)	17,7 (1,1)	0,814
majetková delikvence	9,1 (1,4)	8,6 (0,8)	0,754
násilná delikvence	17,0 (2,1)	16,2 (1,0)	0,715
závažná delikvence	6,3 (1,3)	5,7 (0,6)	0,589
versatilita (průměr)	3,3 (0,4)	3,5 (0,2)	0,665
<i>N</i>	352	1917	

platná procenta; vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

3.2.3 Deviace v rodině

Pod oblast deviací v rodině lze zahrnout celou řadu faktorů hypoteticky relevantních pro delikvenci mládeže, a to výskyt kriminality u dalších členů rodiny, projevy domácího násilí v rodině, závislostní chování u rodičů, ale také tolerantní postoj rodičů k delikvenci. Výzkum ISRD-2 byl v tomto ohledu značně limitován svým designem, kdy veškeré informace o rodině byly zjišťovány pouze od dětí samotných, proto byly otázky na tyto citlivé informace zahrnuty pouze v omezené míře. Konkrétně byl zjišťován výskyt dvou typů deviace u rodičů, totiž jestli rodiče dětí mají problém s alkoholem či drogami a jestli mezi rodiči dochází k vážným hádkám či dokonce fyzickým střetům. Zde je třeba upozornit, že závislostní chování či partnerské násilí se může v rodině vyskytovat, aniž by děti tuto skutečnost reflektovaly. Předpokládáme však, že v takovém případě by deviace rodičů neměla mít na děti až tak zásadní dopad. Česká verze dotazníku ISRD-2 pak obsahovala i doplňující otázky, z nichž dvě zachycují míru odsouzení či tolerance delikvence dítěte rodiči. V případě tohoto ukazatele je nutné upozornit, že tolerance delikvence rodiči se s velkou pravděpodobností odráží i v různě vhodném výchovném stylu rodičů (viz Gottfredson, Hirschi 1990), který nebyl v našem výzkumu zahrnut. Z tohoto důvodu tedy tolerance delikvence rodiči částečně spadá i do oblasti interakce v rodině, neboť lze považovat za nepřímý ukazatel výchovných metod uplatňovaných v rodině.⁴¹

Problém rodiče s alkoholem či drogami připustilo pouze 5 % dětí, výskyt nějaké formy násilí, ať již verbálního nebo fyzického, však přiznává již každé desáté dítě. Z těchto dvou ukazatelů byl zkonstruován dichotomický faktor „deviantní rodič(e)“, který udává výskyt alespoň jednoho z výše zmíněných deviantních projevů v rodině. Tabulka 27 ukazuje, že některou z deviací u rodiče uvedlo 13 % dětí, přičemž možná poněkud překvapivě je častěji připouštěly dívky (17 %) nežli chlapci (9 %). Jelikož není žádný důvod předpokládat, že by rodiče dívek byli ve skutečnosti více „problémoví“ nežli rodiče chlapců, lze navrhnout hypotézu, že

⁴¹ Samozřejmě pokud by výzkum ISRD-2 zjišťoval i charakter výchovných metod v rodině, pak bychom předpokládali zprostředkování velké části vlivu tolerance delikvence rodiči na delikvenci jedince právě přes tuto oblast interakce v rodině.

adolescentní dívky citlivěji vnímají problémy v rodině. Tato hypotéza je i ve shodě s tradiční představou, že dívky jsou více spjaté s rodinou, tráví v ní více času a rodina je pro ně celkově důležitější nežli pro chlapce.

Postoje rodičů k delikventnímu chování dětí byly měřeny dvěma otázkami, v nichž se děti měly vyjadřovat k výroky: „Mé rodiče by vyděsilo, kdyby se doslechli, že jsem v obchodě něco ukradl/a“ a „Rodiče považují za správné, když se násilím prosazují ve střetu s druhými.“ Opět je třeba upozornit, že se jedná o zachycení postojů rodičů, jak je odhadují jejich děti, tedy ne nutně o skutečný postoj. Z těchto dvou otázek pak byl zkonstruován ukazatel „tolerance delikvence“.⁴² Tabulka 27 ukazuje, že více než polovina rodičů (53 %) by podle dětí jednoznačně odsoudila oba projevy delikvence, u 28 % dětí by tyto projevy rodiče spíše odsoudili a u 19 % dětí pak již můžeme mluvit o (určité) toleranci delikvence rodiči. Značné rozdíly opět nacházíme v závislosti na pohlaví dítěte, kdy o větší toleranci svého delikventního chování ze strany rodičů jsou jednoznačně více přesvědčeni chlapci nežli dívky. Ať již jsou tyto rozdíly v přístupu rodičů k dcerám a synům skutečné, anebo jsou tak pouze dětmi vnímány, je zřejmé, že dívky pocítují vyšší tlak na konformitu svého jednání ze strany rodičů.

Tabulka 27. Deviace v rodině (alkohol/drogy nebo násilí mezi rodiči) a tolerance delikvence dětí rodiči (kategorizovaná škála).

	n	%	dívky (%)	chlapci (%)
Deviantní rodič(e)				
ano	294	13,1	16,5	9,4
ne	1957	86,9	83,5	90,6
Celkem	2242	100,0	100,0	100,0
Tolerance delikvence				
ano/spíše ano (2,5-5)	417	18,8	13,1	25,0
spíše ne (1,5-2)	629	28,4	26,6	30,2
rozhodně ne (1)	1173	52,9	60,4	44,8
Celkem	2219	100,0	100,0	100,0

platná procenta (1,4 %, resp. 2,8 % chybějících odpovědí); vážená data; signifikantní rozdíly podle pohlaví vyznačeny tučně (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastrů)

V případě výskytu některé deviace u rodiče nacházíme i další zajímavé souvislosti, a to zejména se strukturou rodiny a socio-ekonomickým statusem. Děti z neúplných rodin uváděly výskyt některé z deviací u rodiče významně častěji (22 %) než děti z rodin úplných (10 %) a taktéž nízký SES zvyšoval riziko deviace (21 % oproti 12 %). Ani jeden z těchto faktorů však nemá vliv na toleranci delikvence v rodině, u níž naproti tomu nacházíme souvislost s typem školy – děti z gymnázií uváděly nižší toleranci svých rodičů k delikvenci.

Následující tabulka 28 pak nabízí srovnání pěti ukazatelů delikvence podle deviace rodiče a tolerance delikvence rodiči. Výsledky prokazují vyšší výskyt delikvence u dětí, jejichž rodiče mají sklon k deviaci (alkohol/drogy nebo partnerský konflikt), a to pro všechny zjišťované ukazatele delikvence. Obdobné výsledky pak dostáváme i pro druhou proměnnou – děti, jejichž rodiče by spíše tolerovali jejich delikvenci, se taktéž častěji delikventně chovají.

⁴² Postoje k oběma výroky byly hodnoceny na pětibodové škály 1 = rozhodně nesouhlasím až 5 = rozhodně souhlasím a výsledný ukazatel tolerance byl spočten jako průměr těchto hodnocení (přičemž nejprve byla převrácena škála u otázky na násilí).

Zajímavé je také zjištění, že pro celkový ukazatel delikvence (alespoň dva činy za uplynulý rok) a pro násilné delikty se jako protektivní faktor jeví pouze jednoznačné odsouzení delikvence dětí.

Tabulka 28. Delikvence za poslední rok podle výskytu deviace v rodině a tolerance delikvence dětí rodiči (kategorizovaná škála).

	Deviantní rodič			Tolerance delikvence			
	ano % (S.E.)	ne % (S.E.)	sig. ^a	(spíše) ano % (S.E.)	spíše ne % (S.E.)	rozhodně ne % (S.E.)	sig. ^a
delikvence	23,8 (2,4)	16,5 (1,0)	0,001 (0,23)	23,9 (2,1)	21,1 (1,9)	13,6 (1,1)	0,000 (0,25)
majetková delikvence	13,9 (1,9)	7,8 (0,7)	0,000 (0,31)	13,9 (1,8)	9,9 (1,2)	6,1 (0,8)	0,000 (0,30)
násilná delikvence	20,8 (2,3)	15,4 (1,0)	0,011 (0,19)	19,8 (2,0)	19,6 (1,6)	13,4 (1,1)	0,000 (0,18)
závažná delikvence	9,7 (1,7)	5,2 (0,6)	0,002 (0,32)	10,6 (1,6)	6,0 (0,9)	4,0 (0,5)	0,000 (0,33)
versatilita (průměr)	4,6 (0,5)	3,2 (0,2)	0,003 (0,07)	5,1 (0,5)	3,9 (0,3)	2,5 (0,2)	0,000 (0,10)
<i>N</i>	294	1957		417	629	1173	

platná procenta; vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. t-test/F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů), v závorce koeficient asociace gama, resp. eta pro versatilitu (vážená data)

Tabulka 29 pak obsahuje model ukazující závislost delikvence na výskytu deviace u rodiče a toleranci delikvence v rodině při statistické kontrole pohlaví, ročníku, typu školy a velikosti města. Obě proměnné prokazují signifikantní přínos modelu. Výskyt deviace u rodiče zvyšuje šanci delikvence dvakrát a taktéž s každým stupněm rostoucí tolerance se zvyšuje šance delikvence o 36 %. Testovány byly i interakce obou ukazatelů deviace v rodině mezi sebou a s kontrolními proměnnými, avšak žádná se neprokázala být statisticky signifikantní.

Tabulka 29. Binární logistický model, závislá proměnná: delikvence.

	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,17	0,12	0,31
ročník: 8. (7. ročník)	0,39	0,17	1,47
9. (7. ročník)	0,45	0,16	1,57
základní škola (gymnázium)	0,41	0,19	1,51
velikost města	0,02	0,02	1,02
deviantní rodič	0,74	0,14	2,09
tolerance delikvence	0,31	0,06	1,36
log pseudolikelihood	-1280		
Nagelkerke R ²	0,114		
<i>N</i>	2976		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05)

3.2.4 Vazba na rodinu

První oblast interakce v rodině, na kterou se soustředíme, můžeme ve shodě s Wikströmem a Butterworthem (2006) nazvat vazba na rodinu (family bonding). V literatuře se lze v podobném kontextu často setkat také s pojmem pouto (attachment), avšak ten zde nebudeme využívat, neboť naše operacionalizace bude odlišná od původní Hirschiho koncepce (1969/2008). Vazba na rodinu je faktor vycházející z tradice teorií sociální kontroly, které předpokládají, že děti s dobrou vazbou na své rodiče spíše nepřistoupí k delikventnímu chování, neboť si jsou vědomi toho, že by takové chování jejich rodiče neschvalovali, a tato skutečnost je pro jejich rozhodování také podstatná. Vazba na rodiče a příbuzné konstrukty bývají v kriminologické literatuře operacionalizovány různými způsoby, zatímco Hirschi pod svůj koncept pouta zahrnoval virtuální supervizi, intimitu komunikace a míru identifikace s rodiči (Hirschi 1969/2008), Wikström a Butterworth (2006) koncept vazby na rodinu operacionalizovali jako vztah k rodičům, trávení času s rodiči a řešení problémů s rodiči, ale setkat se lze i s mnoha dalšími přístupy (např. Cernkovich, Giordano 1987; Rankin, Kern 1994; Nelson, Rubin 1997).

V našem výzkumu byly zahrnuty celkem tři oblasti, které mohou být považovány za ukazatele vazby na rodiče, a to vztah k rodičům zjišťovaný samostatně pro matku a pro otce, dále čas trávený společně s rodiči, kde byla zkoumána frekvence společných aktivit a společných večerů během týdne, a konečně český dotazník obsahoval navíc i otázky, které lze zahrnout pod pojem virtuální supervize – skutečnost, jestli dětem záleží na tom, co si o nich rodiče myslí, a jestli považují jejich názory za relevantní pro své jednání. Náš konstrukt vazby na rodinu není tedy zcela totožný ani s pojetím Hirschiho (1969/2008), ani Wikströma a Butterwortha (2006), nýbrž se jedná o určitou kombinaci obou přístupů.

Vztah k rodičům

Vztah k rodičům byl zjišťován samostatně pro matku či ženu, s níž žije dítě v domácnosti, a pro otce či jiného muže v domácnosti (tabulka 30). Děti v naprosté většině hodnotily svůj vztah k rodičům pozitivně, a to obzvláště v případě matky (resp. jiné ženy v domácnosti), kdy jej čtyři pětiny označily jako dobrý, 16 % jako poměrně dobrý a horší hodnocení se vyskytlo pouze u 3 % dětí. U osoby otce (jiného muže) bylo hodnocení o něco málo horší, ale i zde sedm z deseti dětí uvedlo, že s otcem vycházejí dobře, další pětina pak poměrně dobře a pouze 5 % zvolilo možnost ne moc dobře či vůbec ne. V případě otce pak 6 % dětí uvedlo, že žádný muž v domácnosti nežije.⁴³

⁴³ Tento fakt se na první pohled může zdát v rozporu s výpověďmi o složení rodiny, kde 12 % dětí uvedlo soužití pouze s matkou (viz tabulka 19). Zde je však třeba upozornit, že nabídka variant složení rodiny byla omezená a děti nejspíše volily odpověď „pouze s matkou“ i v případě, kdy v domácnosti žil také např. člen širší rodiny, anebo matka žila v nesezdaném soužití s novým partnerem.

Tabulka 30. „Jak dobře vycházíš s mužem (resp. ženou), se kterým (kterou) žiješ v domácnosti (otec, nevlastní otec... / matka, nevlastní matka...)?”

	otec (muž)		matka (žena)	
	n	%	n	%
dobře	1547	68,2	1833	80,7
poměrně dobře	454	20,0	362	15,9
ne moc dobře	100	4,4	52	2,3
vůbec ne	22	1,0	9	0,4
<i>žádná žena/muž v domácnosti nežije</i>	<i>145</i>	<i>6,4</i>	<i>15</i>	<i>0,7</i>
celkem	2268	100,0	2273	100,0

platná procenta (0,7 % chybějících odpovědí u otce, 0,4 % u matky); vážená data

V další analýze již nebudeme nerozlišovat samostatně vztah k matce a vztah k otci, nýbrž budeme měřit průměrný vztah k oběma rodičům.⁴⁴ Tabulka 31 ukazuje, že dvě třetiny dětí mají vztah k rodičům velmi dobrý, u 16 % jej lze označit za dobrý, u 13 % za poměrně dobrý a u 4 % se jedná o ne moc dobrý či špatný vztah. Na první pohled překvapivě mohou působit výsledky třídění podle pohlaví, kde se ukazuje, že dívky hodnotí svůj vztah k rodičům o něco hůře než chlapci, což však není v rozporu se zahraničními daty (srov. Markina 2008) a odpovídá i hypotéze, že vztahy v rodině a vůbec rodinné prostředí jsou pro dívky důležitější, proto citlivěji reagují i na jejich drobnější narušení.

Tabulka 31. Vztah k rodičům a třídění podle pohlaví.

Vychází s rodiči...	n	%	dívky (%)	chlapci (%)
velmi dobře (s oběma dobře)	1528	67,1	64,5	69,9
dobře (s jedním dobře, s druhým poměrně dobře)	370	16,2	17,9	14,5
poměrně dobře (v průměru poměrně dobře)	284	12,5	13,2	11,7
ne moc dobře / špatně	95	4,2	4,4	4,0
celkem	2277	100,0	100,0	100,0

platná procenta (0,2 % chybějících odpovědí); vážená data; signifikantní rozdíly podle pohlaví vyznačeny tučně (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastřů)

Lze očekávat, že vztah k rodičům (či dalším osobám v domácnosti) bude ovlivněn složením rodiny, a tento předpoklad se také naplňuje. Zatímco děti z rodin vedených pouze jedním rodičem s ním vycházejí téměř stejně dobře jako děti z rodin úplných, děti z rekonstituovaných rodin již hodnotí svůj vztah k rodičům o něco hůře: hodnocení velmi dobře uvedlo jen 50 % dětí, zatímco v rodinách úplných 70 %. Zhoršený vztah se tedy prokazuje zejména v rodinách s nevlastním rodičem, který patrně, coby určitý „cizorodý“ element původní rodiny, hůře navazuje pozitivní vztah s dítětem.

⁴⁴ Proměnná „vztah k rodičům“ byla sestrojena jako průměr hodnot pro matku a pro otce. Pokud student na některou z otázek neodpověděl či uvedl, že matka/otec v domácnosti nežije, byla brána v úvahu pouze hodnota pro druhého rodiče. Výsledná škála: průměr 4 – velmi dobře; průměr 3,5 – dobře; průměr 3 – poměrně dobře; průměr < 3 – ne moc dobře / špatně.

U vztahu k rodičům se pak prokazuje i jednoznačná souvislost s delikvencí, která se zhoršujícím se vztahem k rodičům postupně narůstá (tabulka 32). Zatímco tedy ve skupině dětí s velmi dobrým vztahem k rodičům spáchalo alespoň dva delikventní činy za poslední rok 13 % dětí, u dětí s ne moc dobrým či špatným vztahem k rodičům je to již téměř třetina. Obdobný vztah se pak ukazuje i pro index versatility, jenž udává rozsah zapojení do delikvence.

Tabulka 32. Delikvence a versatility pro kategorie vztahu k rodičům.

	delikvence (prevalence)	versatility (průměr)
Vychází s rodiči...		
(3) velmi dobře	13,2	2,6
(2) dobře	23,6	4,5
(1) poměrně dobře	28,8	5,7
(0) ne moc dobře / špatně	32,4	6,3
<i>signifikance^a</i>	0,000	0,000
<i>gamma/eta</i>	-0,37	0,18

vážená data

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatility (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Čas trávený s rodiči

Význam rozsahu času, který tráví rodiče společně se svými dětmi, lze považovat za ochranný faktor delikvence ze dvou základních perspektiv. V prvním pohledu se jedná o aspekt přímé kontroly, kdy rodiče mají děti bezprostředně pod dohledem, a v případě společných večerí mohou navíc získat přehled o večerním programu dítěte. Trávení času s rodiči však v sobě zahrnuje i aspekt kontroly nepřímé, kdy společnými aktivitami s dětmi projevují rodiče o děti zájem a dochází k posilování jejich vzájemné vazby.

Následující tabulka 33 ukazuje, že většina rodičů se dětem věnuje poměrně často, alespoň jednou týdně společně něco podniká téměř polovina rodin, další čtvrtina pak asi jednou měsíčně, nicméně zbylá čtvrtina dětí se svými rodiči netráví čas prakticky vůbec. Společné večere s rodiči jsou pak na denním pořádku ve třetině rodin, téměř polovina dětí pak s rodiči večerí alespoň pětkrát týdně, naopak každé páté dítě s rodiči nevečeří nikdy či jen jednou týdně.

Tabulka 33. „Jak často podnikáte ty a tví rodiče (nebo jiní dospělí, s nimiž žiješ) nějaké společné akce jako návštěvy kina, procházky nebo výlety, návštěvy příbuzných, sportovních akcí apod.?“; „Kolikrát v průběhu týdne večeříte společně alespoň s jedním z rodičů (nebo z dospělých, se kterými žiješ)?“

	n	%		n	%
Volný čas s rodiči			Společné večeře týdně		
více než 1x týdně	311	13,7	denně	763	33,5
asi 1x týdně	768	33,8	6x týdně	99	4,4
asi 1x měsíčně	575	25,3	5x týdně	227	10,0
několikrát do roka	434	19,1	4x týdně	228	10,0
asi 1x ročně	65	2,9	3x týdně	245	10,8
téměř nikdy	119	5,3	2x týdně	242	10,6
			1x týdně	204	8,9
			nikdy	269	11,8
Celkem	2273	100,0	Celkem	2277	100,0

platná procenta (podíl chybějících odpovědí: 0,4 %, resp. 0,3 %); vážená data

Také u trávení času s rodiči nalézáme souvislost s delikvencí dítěte, i když v případě podnikání společných akcí s rodiči se jedná o vztah pouze velmi slabý, který se navíc projevuje jen u indexu versatility (tabulka 34). O něco silnější vztah se pak prokázal u společných večeří s rodiči, avšak i zde dosahují míry asociace gama a eta nízkých hodnot. V tabulce jsou již jednotlivé kategorie sloučeny a kódovány pro potřebu následné konstrukce souhrnného ukazatele vazby na rodinu (viz níže).

Tabulka 34. Delikvence a versatility podle intenzity trávení času s rodiči a frekvence společných večeří.

	delikvence (prevalence)	versatility (průměr)
Volný čas s rodiči		
(3) více než 1x týdně	14,8	2,7
(2) asi 1x týdně	16,4	3,2
(1) asi 1x měsíčně	17,6	3,8
(0) několikrát do roka či méně	20,6	3,9
<i>signifikance^a</i>	<i>0,102</i>	<i>0,032</i>
<i>gama/eta</i>	<i>—</i>	<i>0,06</i>
Společné večeře týdně		
(3) denně	13,8	2,6
(2) často (4-6x týdně)	16,3	3,2
(1) občas (2-3x týdně)	19,1	3,8
(0) téměř nikdy (0-1x týdně)	23,6	4,7
<i>signifikance^a</i>	<i>0,000</i>	<i>0,000</i>
<i>gama/eta</i>	<i>-0,18</i>	<i>0,11</i>

vážená data

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatility (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Virtuální supervize

Česká verze dotazníku ISRD-2 obsahovala navíc také dvě otázky týkající se významu rodičů pro sebepojetí a chování respondenta („Jak je pro tebe důležité, co si o tobě myslí tví rodiče?“; „Jak důležité jsou pro tebe, pro tvé chování nebo rozhodování názory tvých rodičů?“). Obě tyto otázky by se daly zařadit pod Hirschiho pojem „virtuální supervize“ (Hirschi 1969/2008), neboť s rostoucím souhlasem na ně lze předpokládat, že dítě bude jednat v souladu s očekáváním svých rodičů.

Jak ukazuje tabulka 35, pro naprostou většinu dětí představují jejich rodiče významné osoby, na jejichž hodnocení jim záleží. Pouze čtvrtina dětí nepovažuje za příliš důležité, co si o nich jejich rodiče myslí, přičemž ale pouze 5 % zvolilo variantu spíše nedůležité (či negativnější) a zbylých 20 % využilo střední variantu „jak kdy“. Názory rodičů pro své rozhodování či chování nepokládalo za příliš důležité již o něco více dětí, a to 30 %. Z nich však opět většina (24 %) zvolila středovou variantu „jak kdy“, pouze 6 % uvedlo hodnocení negativní.

Tabulka 35. „Jak je pro tebe důležité, co si o tobě myslí tví rodiče?“ (důležitost hodnocení rodičů); „Jak důležité jsou pro tebe, pro tvé chování nebo rozhodování názory tvých rodičů?“ (relevance názorů rodičů).

	n	%		n	%
Důležitost hodnocení rodičů			Relevance názorů rodičů		
mimořádně důležité	603	26,8	mimořádně důležité	459	20,7
důležité	832	37,0	důležité	744	33,5
spíše důležité	249	11,1	spíše důležité	342	15,4
jak kdy	445	19,8	jak kdy	534	24,0
spíše nedůležité	42	1,9	spíše nedůležité	74	3,3
nedůležité	33	1,5	nedůležité	39	1,8
úplně nedůležité	46	2,0	úplně nedůležité	30	1,3
Celkem	2248	100,0	Celkem	2222	100,0

platná procenta (podíl chybějících odpovědí: 1,5 %, resp. 2,7 %); vážená data

V případě obou ukazatelů virtuální supervize nalézáme jednoznačný středně silný vztah k delikvenci (viz tabulka 36). Z dětí, pro něž je hodnocení rodičů nedůležité, lze označit za delikventní celou třetinu a taktéž index versatility dosahuje významně vyšší hodnoty (7,4). Ve skupině dětí, jež považují hodnocení rodičů za spíše nedůležité či jak kdy důležité, pak delikvence zasahuje čtvrtinu dětí. Obdobná situace se ukazuje i v případě relevance názorů rodičů, kde se však vztah projevuje o něco málo slaběji.

Tabulka 36. Delikvence a versatilita podle důležitosti hodnocení rodičů a relevance názorů rodičů.

	delikvence (prevalence)	versatilita (průměr)
Důležitost hodnocení rodičů		
(3) mimořádně důležité	12,9	2,5
(2) důležité	13,4	2,7
(1) spíše důležité/jak kdy	24,3	4,4
(0) (spíše/úplně) nedůležité	33,4	7,4
<i>signifikance^a</i>	<i>0,000</i>	<i>0,000</i>
<i>gama/eta</i>	<i>-0,30</i>	<i>0,17</i>
Relevance názorů rodičů		
(3) mimořádně důležité	13,3	2,6
(2) důležité	14,3	2,9
(1) spíše důležité/jak kdy	20,4	3,7
(0) (spíše/úplně) nedůležité	30,6	6,8
<i>signifikance^a</i>	<i>0,000</i>	<i>0,000</i>
<i>gama/eta</i>	<i>-0,23</i>	<i>0,14</i>

vážená data

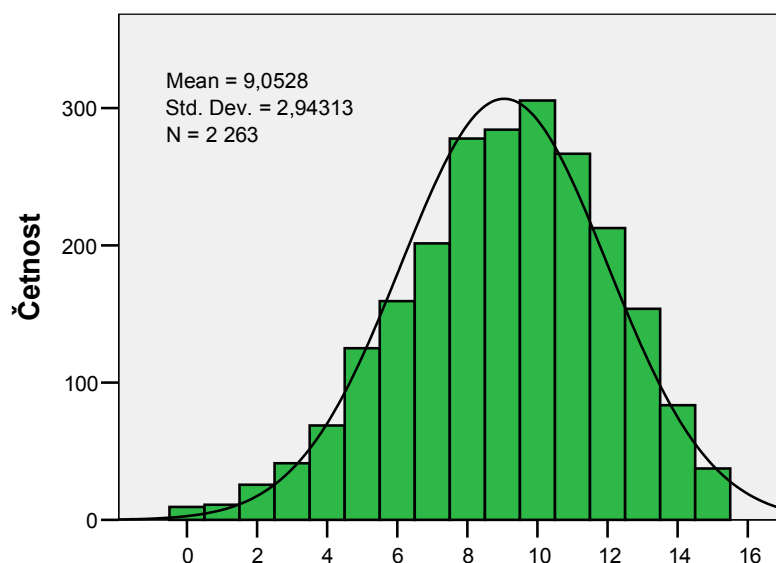
^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Souhrnný ukazatel vazby na rodinu

Nyní zkonstruujeme z jednotlivých faktorů vazby na rodinu souhrnný indikátor, a to jako prostý součet pěti položek: vztah k rodičům, volný čas s rodiči, večere s rodiči, důležitost hodnocení rodičů a relevance názorů rodičů (pro bodové ohodnocení položek viz tabulka 32, tabulka 34 a tabulka 36).⁴⁵ Cronbachovo alfa škály není sice příliš vysoké – dosahuje hodnoty 0,6 – nicméně faktorová analýza potvrzuje příslušnost všech pěti položek k jedinému faktoru. Následující graf 14 ukazuje rozložení dětí podle vazby na rodinu. Distribuce je mírně šikmá – děti jsou více zastoupeny ve vyšších pásmech škály, které indikují silnější vazbu na rodinu – avšak tvarem je poměrně blízká normálnímu rozložení. Škála může nabývat hodnot od 0 (= žádná vazba) do 16 (= maximální vazba) a průměrné hodnocení v našem souboru dosahuje 9 bodů.

⁴⁵ Pokud respondent odpověděl pouze na čtyři otázky, byl index spočten jako průměr těchto otázek násobený pěti. V případě dvou a více chybějících odpovědí index spočten nebyl (0,9 % případů).

Graf 14. Rozložení ukazatele vazby na rodinu.

Pozn.: vážená data

Tabulka 37 naznačuje, že vazba na rodinu je o něco málo silnější u chlapců než u dívek, nicméně rozdíl v průměrném hodnocení dosahuje pouhých 0,3 bodu. Vztah nalézáme i vzhledem k studovanému ročníku školy – mezi ročníky klesá průměrné hodnocení vždy 0,5 bodu a potvrzuje se tak hypotéza, že vazba na rodinu s věkem postupně klesá. Mezi studenty gymnázií a žáky základních škol se pak významný rozdíl v síle vazby na rodinu neproказuje, nicméně je vhodné upozornit, že o něco málo vyšší průměrné hodnoty dosahují žáci ze základních škol.

Tabulka 37. Průměrná vazba na rodinu podle základních třídících znaků.

	Průměr škály (S.E.)	sig. ^a	eta
Pohlaví			
žena	8,9 (0,09)	0,007	0,06
muž	9,2 (0,09)		
Ročník			
7. ročník	9,6 (0,09)	0,000	0,14
8. ročník	9,1 (0,13)		
9. ročník	8,6 (0,09)		
Typ školy			
základní škola	9,1 (0,08)	0,441	–
gymnázium	8,9 (0,19)		
Celkem	9,1 (0,07)		

vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro t-test/F-test (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Ve shodě s navrženým modelem působení faktorů z oblasti rodiny na delikvenci (obrázek 1, str. 35) očekáváme, že vztah charakteru rodiny (její složení, SES a deviance rodičů) k delikvenci probíhá částečně přes výchovu a vztahy v rodině, tedy také právě přes vazbu na rodinu. Jinými slovy, vyšší míra delikvence dětí z neúplných rodin a z rodin zatížených

deviací u rodičů je částečně důsledkem nižší vazby na rodinu u těchto dětí. Proto než přistoupíme k analýze delikvence, soustředíme se nejprve ještě na souvislost vazby na rodinu a charakteru rodiny. Tabulka 38 ukazuje, že vazba na rodinu je skutečně signifikantně nižší jak v rodinách neúplných oproti rodinám úplným, tak v rodinách s nižším socio-ekonomickým statusem oproti rodinám s vyšším SES. Rozdíl ve vazbě je však v obou případech spíše malý, dosahuje pouze 0,5-0,6 bodu škály. Naproti tomu výskyt deviace u rodiče (alkohol/drogy, násilí mezi rodiči) ovlivňuje vazbu na rodinu již podstatně silněji, v takto zasažených rodinách je vazba nižší téměř o dva body škály. Souvislost pak nacházíme i u tolerance delikvence dítěte rodiči, kde však za protektivní faktor může být považováno pouze jednoznačné odmítnutí delikvence.

Tabulka 38. Průměrná vazba na rodinu podle některých jejích charakteristik.

	Průměr škály (S.E.)	sig. ^a	eta
Složení rodiny			
úplná rodina	9,2 (0,08)		
neúplná rodina	8,6 (0,11)	0,000	0,09
SES			
střední/vyšší	9,1 (0,08)		
nižší	8,6 (0,14)	0,001	0,07
Deviantní rodič			
ano	9,3 (0,08)		
ne	7,4 (0,16)	0,000	0,22
Tolerance delikvence			
ano/spíše ano	8,7 (0,17)		
spíše ne	8,7 (0,10)		
rozhodně ne	9,4 (0,10)	0,000	0,11
Celkem	9,1 (0,07)		

vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro t-test/F-test (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Otestujeme-li ještě vztah těchto charakteristik rodiny a kontrolních proměnných k vazbě na rodinu (tabulka 39), nacházíme u všech proměnných zahrnutých v modelu s výjimkou velikosti města signifikantní vliv na vazbu na rodinu. Všechny charakteristiky rodiny, u nichž se v dřívějších analýzách prokázal pozitivní vztah k delikvenci, skutečně vazbu na rodinu snižují, a můžeme tedy očekávat, že část jejich vlivu může být opravdu přes vazbu přenášena (viz níže). Model však vysvětluje pouze 9 % variability závislé proměnné, proto nelze říci, že by vazba na rodinu byla vnějším charakterem rodiny příliš silně ovlivňována. Zajímavý vztah se pak objevuje pro pohlaví a typ školy, které vykazují při statistické kontrole ostatních proměnných opačný efekt na vazbu na rodinu než na delikvenci – dívky mají nižší vazbu na rodinu než chlapci a děti ze základní školy naopak silnější než gymnazisté. Je tedy zřejmé, že vyšší delikvence chlapců a žáků základních škol nemůže být důsledkem jejich nižší vazby na rodinu.

Tabulka 39. Regresní model, závislá proměnná: vazba na rodinu.

	b	S.E.
konstanta	10,03	0,28
žena (muž)	-0,37	0,10
ročník: 8. (7. ročník)	-0,66	0,14
9. (7. ročník)	-1,02	0,13
základní škola (gymnázium)	0,33	0,17
velikost města	0,01	0,02
neúplná rodina (úplná)	-0,40	0,11
SES: střední/vyšší (nižší)	0,49	0,14
deviantní rodič (ne)	-1,68	0,16
tolerance delikvence	-0,41	0,07
Adjustované R ²	0,087	
N	3069	

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05)

Nyní již přistupme k samotné analýze delikvence (viz tabulka 40). Vazba na rodinu prokazuje jednoznačný vztah k delikvenci – čím je vazba silnější, tím je výskyt delikvence nižší. Již poměrně silný vztah (gama = -0,47) nacházíme v případě ukazatele závažné delikvence, jejíž prevalence u dětí se slabou vazbou je téměř pětinasobná oproti dětem se silnou vazbou, v případě delikvence (alespoň dva činy za uplynulý rok), majetkové delikvence a versatility se pak jedná zhruba o trojnásobný nárůst. O něco slabší vztah (gama = -0,28) vykazuje násilná delikvence, ale i zde pozorujeme nárůst prevalence z 11 % u dětí se silnou vazbou až na 24 % u dětí s vazbou slabou.

Tabulka 40. Delikvence za poslední rok podle stupně vazby na rodinu.

	slabá vazba (0-6)		střední vazba (7-10)		silná vazba (11-16)		sig. ^a	míra asoc. ^b
	%	(S.E.)	%	(S.E.)	%	(S.E.)		
delikvence	30,8	(2,6)	17,3	(1,3)	10,5	(1,1)	0,000	-0,38
majetková delikvence	14,6	(1,6)	8,7	(0,8)	5,1	(0,9)	0,000	-0,33
násilná delikvence	24,3	(2,3)	16,9	(1,3)	10,8	(1,1)	0,000	-0,28
závažná delikvence	11,6	(1,4)	5,8	(0,7)	2,4	(0,5)	0,000	-0,47
versatilita (průměr)	6,0	(0,5)	3,4	(0,2)	2,1	(0,2)	0,000	0,19
N	434		1075		754			

platná procenta; vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

^b koeficient asociace gama, resp. eta pro versatilitu (vážená data)

Na závěr ještě prezentujeme výsledky celkového modelu ukazujícího vliv vazby na rodinu na delikvenci při kontrole vlivu pohlaví, ročníku, typu školy a velikosti města (model 1, tabulka 41) a také při kontrole vlivu charakteristik rodiny včetně interakce jejího složení s pohlavím (model 2). Vazba na rodinu prokazuje v obou modelech poměrně silný vztah k delikvenci, kdy s každým nárůstem vazby o jeden stupeň škály klesá šance delikvence o 15 %, resp.

13 %. Oproti předchozím modelům (tabulka 22 a tabulka 29) došlo zařazením vazby na rodinu do modelu také k poklesu vlivu ročníku, který již nemá signifikantní vliv, a nárůst delikvence u starších dětí je tedy částečně přenášen právě přes vazbu na rodinu, která se s věkem snižuje (srov. Wright, Cullen 2001). Na druhou stranu v modelu 2 zůstává významný vliv neúplné rodiny, avšak pouze pro dívky, a také oba ukazatele deviace v rodině vykazují signifikantní vliv, i když došlo k mírnému poklesu hodnot jejich koeficientů oproti modelu bez vazby na rodinu (viz tabulka 29). Testován byl také model obsahující navíc dvojné interakce vazby na rodinu s ostatními proměnnými a trojnou interakci se složením rodiny a pohlavím (zde neuvádíme), avšak žádný z efektů nebyl statisticky významný.

Tabulka 41. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence.

	model 1			model 2		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,29	0,12	0,28	-1,46	0,14	0,23
ročník: 8. (7. ročník)	0,31	0,17	1,37	0,28	0,17	1,33
9. (7. ročník)	0,32	0,17	1,37	0,29	0,17	1,34
základní škola (gymnázium)	0,50	0,18	1,64	0,45	0,20	1,57
velikost města	0,03	0,02	1,03	0,02	0,02	1,02
neúplná rodina (úplná)				-0,02	0,15	0,98
neúplná rodina × žena				0,55	0,21	1,73
SES: střední/vyšší (nižší)				0,18	0,15	1,19
deviantní rodič (ne)				0,48	0,15	1,62
tolerance delikvence				0,26	0,07	1,30
vazba na rodinu	-0,16	0,02	0,85	-0,14	0,02	0,87
log pseudolikelihood	-1309			-1233		
Nagelkerke R ²	0,136			0,153		
N	3083			2948		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05)

3.2.5 Dohled rodičů

Dohled rodičů nad dětmi, tedy skutečnost, vědí-li rodiče s kým a kde dítě tráví svůj čas a regulace tohoto času, se prokazuje být jedním z nejsilnějších prediktorů delikvence z oblasti rodiny (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986; Krohn, Thornberry 2003: 317; Hoeve et al. 2009). Dotazník ISRD-2 obsahoval dvě otázky zaměřené na dohled rodičů, a to konkrétně na míru znalosti, s kým tráví dítě svůj volný čas, a na to, stanovují-li rodiče obvykle dítěti čas večerního návratu domů doplněný také otázkou, zdali dítě tento čas dodržuje.

Celkově lze shrnout, že rodiče mají tendenci dohlížet na své děti poměrně intenzivně (viz tabulka 42), u čtyř z deseti dětí rodiče vždy vědí, s kým se ve svém volném čase stýkají, u pěti z deseti to vědí někdy a pouze u 8 % zřídka či dokonce nikdy. Pokud děti chodí večer ven, což se však netýká celých 20 % dětí (převážně mladšího věku), rodiče u naprosté většiny dětí obvykle stanoví čas návratu (pouze u 6 % ne). Tento stanovený čas pak i většina dětí skutečně vždy dodrží – 53 %, zatímco pouze někdy 22 %. U obou indikátorů dohledu se projevuje poměrně silný vliv pohlaví dítěte, kdy na dívky je dohlíženo mnohem více nežli na chlapce, což je fenomén konzistentně nacházený i v zahraničních výzkumech (srov. Cernkovich, Giordano 1987; Wikström, Butterworth 2006).

Tabulka 42. Ukazatele dohledu rodičů a třídění podle pohlaví.

	n	%	dívky (%)	chlapci (%)
Rodiče vědí, s kým dítě tráví čas				
vždy ^a	972	42,8	47,1	38,2
někdy	1115	49,1	47,3	51,2
zřídka/nikdy	182	8,0	5,5	10,6
Celkem	2270	100,0	100,0	100,0
Rodiče stanoví čas návratu a dítě jej dodrží				
nechodí večer ven	440	19,8	18,8	20,8
vždy dodrží čas návratu	997	45,0	52,8	36,7
ne vždy dodrží čas návratu	566	25,6	22,1	29,4
rodiče nestanoví čas návratu	212	9,6	6,4	13,1
Celkem	2209	100,0	100,0	100,0

platná procenta (0,6 %, resp. 3,2 % chybějících odpovědí); vážená data; signifikantní rozdíly podle pohlaví vyznačeny tučně (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastrů)

^a Kategorie „vždy“ zahrnuje i odpověď „nikam nechodím“ (celkem 0,9 % dětí).

Tabulka 43 pak dokládá poměrně silný vztah obou indikátorů rodičovské kontroly k delikvenci. Jako ochranný faktor jednoznačně působí, vědí-li rodiče vždy, s kým se jejich potomek stýká – u této skupiny dosahuje delikvence pouhých 9 %. Naopak mezi těmi dětmi, jejichž rodiče nejsou o tomto informováni téměř nikdy, činí prevalence delikvence dokonce 41 %. Z pohledu kontroly večerního programu dětí nacházíme nejnížší míru delikvence u dětí, které večery tráví doma (7 %), ale i skupina, jež dodržuje rodiči stanovený čas návratu, vykazuje nižší míru delikvence (14 %). Pokud rodiče čas návratu vůbec nestanovují, nebo jej děti ne vždy respektují, výskyt delikvence stoupá (na 27 %, resp. 29 %). Ačkoli by nestanovování času návratu mohlo být hypoteticky chápáno – zejména u starších dětí – jako projev důvěry rodičů vůči svým potomkům, vysoký podíl delikvence v této skupině naznačuje, že se ve větší míře jedná spíše o výraz nezájmu.

Tabulka 43. Delikvence a versatilita podle ukazatelů dohledu rodičů.

	delikvence (prevalence)	versatilita (průměr)
Rodiče vědí, s kým dítě tráví čas		
vždy ^a	9,2	1,9
někdy	21,3	4,1
zřídka/nikdy	40,7	7,7
<i>signifikance</i> ^b	0,000	0,000
<i>gama/eta</i>	-0,50	0,23
Rodiče stanoví čas návratu a dítě jej dodrží		
nechodí večer ven	7,2	1,4
vždy poslechne	13,9	2,8
ne vždy poslechne	28,7	5,6
rodiče nestanoví čas	26,6	4,9
<i>signifikance</i> ^b	0,000	0,000
<i>Cramerovo V/eta</i>	0,22	0,22

vážená data

^a kategorie „vždy“ zahrnuje i odpověď „nikam nechodím“ (celkem 0,9 % dětí)

^b hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Souhrnný ukazatel dohledu rodičů

Nyní sestojíme souhrnný ukazatel dohledu rodičů následovně:

- intenzita dohledu bude považována za vysokou, pokud rodiče vždy vědí, s kým dítě je, a děti buď nechodí večer ven, anebo vždy dodržují stanovený čas návratu,
- intenzita dohledu bude považována za střední, pokud buď a) rodiče sice vědí pouze někdy, s kým dítě je, ale zároveň dítě vždy dodrží čas návratu, anebo večer ven vůbec nechodí, anebo b) rodiče sice vždy vědí, s kým dítě je, ale to ne vždy dodrží čas návratu, anebo mu není čas návratu obvykle vůbec stanovován,
- intenzita dohledu bude považována za nízkou, pokud buď a) rodiče nevědí (téměř) nikdy, s kým se dítě stýká, anebo b) to vědí pouze někdy a zároveň dítě ne vždy dodrží čas návratu, anebo mu není čas návratu obvykle vůbec stanovován.

Rozložení takto zkonstruované míry dohledu je téměř rovnoměrné, u 35 % dětí nacházíme vysoký stupeň dohledu, u dalších 35 % střední a u zbylých 30 % je dohled nízký (tabulka 44). Stejně jako i u jednotlivých ukazatelů dohledu, nalézáme i u souhrnné míry silnou závislost na pohlaví dítěte, kdy dívky podléhají o dost přísnějšímu dohledu rodičů nežli chlapci. Dále nacházíme závislost také na ročníku školy, kdy obdobně jako u vazby na rodinu klesá s rostoucím věkem také rodičovský dohled. Na druhou stranu míra rodičovského dohledu se významně neliší mezi žáky víceletých gymnázií a základních škol.

Tabulka 44. Úroveň dohledu, třídění podle pohlaví, ročníku a typu školy.

	Úroveň dohledu			sig. ^a	gama
	nížká	střední	vysoká		
Pohlaví					
žena (%)	23,1 %	37,3 %	39,6 %	0,000	-0,25
muž (%)	38,2 %	32,0 %	29,8 %		
Ročník					
7. ročník (%)	27,8 %	31,4 %	40,8 %	0,005	-0,12
8. ročník (%)	28,2 %	37,4 %	34,4 %		
9. ročník (%)	34,8 %	34,8 %	30,4 %		
Typ školy					
základní škola (%)	30,1 %	34,8 %	35,1 %	0,778	–
gymnázium (%)	32,1 %	33,9 %	34,1 %		
Celkem	30,4 %	34,7 %	35,0 %		

platná procenta (3,2 % chybějících odpovědí); vážená data

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Opět před přistoupením k analýze delikvence prověříme nejprve vztah rodičovského dohledu a dalších charakteristik rodiny, u nichž předpokládáme, že část jejich vlivu na delikvenci dítěte přechází právě přes nižší úroveň dohledu (tabulka 45). Poměrně překvapivě se neproказuje rozdíl v úrovni dohledu mezi úplnými a neúplnými rodinami a podobný výsledek nacházíme i pro SES. Naopak výskyt deviace u rodiče i tolerance delikvence dětí rodiči snižují signifikantně dohled rodičů. Tyto dva faktory taktéž významně snižují vazbu na rodinu (viz tabulka 38), tedy lze shrnout, že deviace v rodině, ať již v podobě problému rodiče s alkoholem či drogami, násilí mezi rodiči nebo jejich prodelikventní postoje podstatně narušují jak jejich vztah s dětmi, tak i jejich schopnost na ně efektivně dohlížet.

Tabulka 45. Úroveň dohledu podle některých charakteristik rodiny.

	Úroveň dohledu			sig. ^a	gama
	nízká	střední	vysoká		
Složení rodiny					
úplná rodina (%)	30,0 %	34,4 %	35,6 %	0,533	–
neúplná rodina (%)	31,3 %	35,4 %	33,3 %		
SES					
střední/vyšší	30,3 %	35,1 %	34,6 %	0,412	–
nižší	31,1 %	32,7 %	36,2 %		
Deviantní rodič					
ano (%)	42,5 %	32,3 %	25,1 %	0,000	-0,25
ne (%)	28,7 %	35,0 %	36,3 %		
Tolerance delikvence					
ano/spíše ano (%)	41,6 %	34,7 %	23,7 %	0,000	-0,25
spíše ne (%)	35,2 %	34,8 %	30,0 %		
rozhodně ne (%)	24,2 %	34,7 %	41,1 %		

platná procenta; vážená data

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

K žádné zásadní změně nedojde, zkoumáme-li společný vliv charakteristik rodiny a kontrolních proměnných na rodičovský dohled (tabulka 46). Z ordinálního logistického modelu je patrné, že kromě již očekávaného vlivu pohlaví, ročníku a deviací v rodině, nacházíme významný vliv také u velikosti města, kdy s rostoucím počtem obyvatel stoupá i rodičovský dohled.

Tabulka 46. Ordinální logistický model, závislá proměnná: dohled rodičů.

	B	S.E.
žena (muž)	0,48	0,07
ročník: 8. (7. ročník)	-0,18	0,11
9. (7. ročník)	-0,41	0,11
základní škola (gymnázium)	0,05	0,11
velikost města	0,06	0,01
neúplná rodina (úplná)	-0,12	0,08
SES: střední/vyšší (nižší)	-0,04	0,10
deviantní rodič (ne)	-0,67	0,10
tolerance delikvence	-0,35	0,05
log pseudolikelihood	-3155	
Nagelkerke R ²	0,076	
N	2976	

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

Rodičovský dohled a vazba na rodinu představují v našich analýzách dva zásadní konstrukty popisující interakci dětí a rodičů v rodině a očekáváme, že oba ukazatele by měly spolu souviset (viz např. Cernkovich, Giordano 1987; Wikström, Butterworth 2006). Tento předpoklad potvrzuje následující tabulka 47, která ukazuje středně silný vztah těchto ukazatelů ($\eta = 0,31$), kdy průměrná vazba na rodinu stoupá s každým nárůstem stupně dohledu přibližně o jednotku.

Tabulka 47. Průměrná vazba na rodinu podle úrovně dohledu.

	Průměrná vazba (S.E.)	sig. ^a	eta
Dohled rodičů			
nízký	7,8 (0,13)		
střední	9,1 (0,10)		
vysoký	10,1 (0,10)	0,000	0,31
Celkem	9,1 (0,07)		

vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro F-test (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

Dále již přistoupíme k analýze delikvence, kde dle očekávání nalézáme poměrně silný vztah v závislosti na úrovni dohledu (tabulka 48). Vysoká míra dohledu působí jako jednoznačný ochranný faktor pro všech pět ukazatelů delikvence a míra delikvence ve skupině s nízkým dohledem je 2,5 až 5násobná. Měřeno koeficientem asociace gama je vztah nejsilnější pro delikvenci (alespoň dva činy za poslední rok) a pro závažnou delikvenci (-0,52 a -0,53), následují majetkové činy (-0,47) a o něco slabší vztah pak vykazují násilné delikty (-0,38).

Tabulka 48. Prevalence delikvence a versatilita podle úrovně dohledu rodičů.

	vysoký dohled		střední dohled		nízký dohled		sig. ^a	míra asoc. ^b
	%	(S.E)	%	(S.E)	%	(S.E)		
delikvence	7,3	0,9	16,4	1,3	31,4	2,2	0,000	-0,52
majetková delikvence	3,5	0,6	8,0	1,0	15,3	1,5	0,000	-0,47
násilná delikvence	9,3	1,1	15,3	1,4	25,8	2,1	0,000	-0,38
závažná delikvence	1,9	0,4	5,0	0,8	11,2	1,3	0,000	-0,53
versatilita (průměr)	1,5	0,2	3,2	0,2	6,0	0,4	0,000	0,25
<i>N</i>	772		766		671			

platná procenta; vážená data; S.E. adjustované na vážení a výběr klastrů

^a hladina významnosti pro chí-kvadrát test, resp. F-test pro versatilitu (adjustováno na vážení a výběr klastrů)

^b koeficient asociace gama, resp. eta pro versatilitu (vážená data)

Vysokou relevanci rodičovského dohledu dokládají i výsledky regresní analýzy (tabulka 49), kdy snížení dohledu z vysokého stupně na střední zvyšuje šanci delikvence zhruba dvakrát a jeho snížení z vysokého stupně na nízký pak dokonce více jak čtyřikrát, a to jak pro model pouze s kontrolními proměnnými (model 1), tak i po zahrnutí charakteristik rodiny (model 2). Obdobně jako u modelu pro vazbu na rodinu (tabulka 41) zůstává i po zahrnutí rodičovského dohledu do modelu významný vliv neúplné rodiny (pouze pro dívky) a obou ukazatelů deviance v rodině. Srovnáme-li přínos rodičovské kontroly a vazby na rodinu pro vysvětlení delikvence, lze na základě hodnot Nagelkerkeova R^2 (0,18 oproti 0,15) považovat rodičovský dohled za o něco lepší prediktor delikvence.

Tabulka 49. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence.

	model 1			model 2		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,06	0,11	0,35	-1,26	0,14	0,28
ročník: 8. (7. ročník)	0,32	0,16	1,38	0,28	0,17	1,33
9. (7. ročník)	0,33	0,16	1,39	0,29	0,16	1,33
základní škola (gymnázium)	0,48	0,18	1,62	0,42	0,20	1,52
velikost města	0,04	0,02	1,04	0,03	0,02	1,03
neúplná rodina (úplná)				0,04	0,15	1,04
neúplná rodina × žena				0,58	0,21	1,79
SES: střední/vyšší (nižší)				0,13	0,15	1,14
deviantní rodič (ne)				0,54	0,15	1,71
tolerance delikvence				0,25	0,07	1,29
dohled: střední (vysoký)	0,80	0,14	2,23	0,72	0,15	2,05
nízký (vysoký)	1,54	0,15	4,65	1,40	0,16	4,04
log pseudolikelihood	-1253			-1176		
Nagelkerke R^2	0,161			0,179		
<i>N</i>	2996			2861		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

3.2.6 Shrnutí rizikových a ochranných rodinných faktorů

V předešlých oddílech jsme zevrubně analyzovali vztah rodinných faktorů a delikvence mládeže vždy jen z perspektivy jednoho konkrétního aspektu rodiny. Nyní uplatníme trochu odlišný přístup k problematice a využijeme metodu identifikace rizikových a ochranných faktorů delikvence (viz str. 28). Analýzu provedeme pro čtyři různé formy delikvence – pro základní ukazatel indikující spáchání alespoň dvou činů za uplynulý rok, dále pro násilné, majetkové a závažné delikty. Některé studie nacházejí rozdíly v příčinách různých forem delikvence (např. Cretacci 2008), proto bude zajímavé prozkoumat, jsou-li tyto čtyři formy v našem výzkumu asociovány s odlišnými rizikovými a ochrannými faktory. Po přehledu základních výsledků pro celý soubor se podrobněji zaměříme i na analýzu podle pohlaví.

Přehledová tabulka 50 uvádí všechny dříve analyzované rodinné charakteristiky,⁴⁶ které lze na základě poměru šancí delikvence označit jako důležité rizikové, resp. ochranné faktory. Používáme zde obvyklou hranici, kdy za relativně silný vztah označujeme poměr šancí větší než 2 (Farrington, Welsh 2007: 18). Z tabulky je zřejmé, že jednotlivé formy delikvence jsou skutečně spojeny s různými rizikovými a ochrannými faktory, jako univerzální rizikové faktory vystupují pouze oba ukazatele interakce v rodině – vazba na rodinu a zejména intenzita dohledu rodičů (výjimku představuje absence slabé vazby coby rizikového faktoru násilné delikvence). Žádný ukazatel popisující vnější charakter rodiny pak není identifikován jako rizikový, resp. ochranný pro delikvenci a násilnou delikvenci, u majetkové a závažné delikvence pak lze z této oblasti označit za rizikovou rekonstituovanou rodinu a alkohol či drogy u rodičů, v případě závažné delikvence pak navíc také toleranci delikvence rodiči. Tyto výsledky tedy opětovně dokládají vyšší význam interakce v rodině nežli vnějšího charakteru rodiny, jehož vliv se projevuje pouze u některých faktorů a pouze pro některé formy delikvence.

⁴⁶ Konkrétně se jedná o následující rizikové faktory: rekonstituovaná rodina, rodina pouze s jedním rodičem, rozvod rodičů, úmrtí některého z rodičů, zneužívání alkoholu či drog rodičem, výskyt domácího násilí mezi rodiči (včetně verbálního), tolerance delikvence rodiči, slabá vazba na rodinu a nízký dohled rodičů. Jako ochranné faktory mohou působit: úplná rodina, žádná tolerance delikvence rodiči, silná vazba na rodinu a vysoký dohled rodičů. Slabá a silná vazba na rodinu byla pro tuto analýzu vymezena jako pásmo přibližně 20 % extrémních hodnot škály.

Tabulka 50. Rizikové a ochranné faktory delikvence z oblasti rodiny.

	rizikové faktory	ochranné faktory
delikvence (2+ činy za poslední rok)	slabá vazba na rodinu nízký dohled *	silná vazba na rodinu vysoký dohled *
majetková delikvence	<i>rekonstituovaná rodina</i> <i>alkohol/drogy u rodiče</i> slabá vazba na rodinu nízký dohled	silná vazba na rodinu vysoký dohled *
násilná delikvence	nízký dohled	silná vazba na rodinu vysoký dohled
závažná delikvence	<i>rekonstituovaná rodina</i> <i>alkohol/drogy u rodiče</i> <i>tolerance delikvence rodiči</i> slabá vazba na rodinu nízký dohled *	silná vazba na rodinu * vysoký dohled *

Poznámka: Faktory udávající charakter rodiny vyznačeny kurzívou.

* faktory s poměrem šancí > 3

Zajímavý problém pak představuje otázka, jsou-li rizikové a ochranné faktory totožné pro chlapce i pro dívky. Studie Moffitt a kol. (2001) dospívá k závěru, že rizikové faktory jsou relativně stabilní pro obě pohlaví a vyšší výskyt delikvence u chlapců je důsledkem jejich vyšší expozice těmto faktorům, naproti tomu však z obsáhlého přehledu výsledků evropských studií vystupuje celá řada faktorů jako genderově specifických (Wong, Slotboom, Bijlevend 2010).

Tabulka 51 shrnuje rizikové a ochranné faktory jednotlivých forem delikvence pro chlapce a pro dívky, jak vycházejí z našeho výzkumu ISRD-2. Na první pohled je zřejmé vyšší zastoupení rizikových i ochranných faktorů ve skupině dívek, kde se na rozdíl od chlapců u všech forem delikvence prokazuje důležitost složení rodiny – úplná rodina je pro dívky univerzální ochranný faktor a naopak rodina s nevlastním rodičem představuje téměř vždy faktor rizikový. Naproti tomu rekonstituovaná rodina je u chlapců riziková pouze pro majetkovou a závažnou delikvenci. V tabulce lze však identifikovat i celou řadu rizikových a ochranných faktorů společných chlapcům i dívkám (s výjimkou násilné delikvence chlapců). Jako relativně univerzální se jeví kvalita interakce v rodině měřená vazbou na rodiče a zejména dohledem rodičů, z charakteru rodiny představuje vždy riziko zneužívání alkoholu nebo drog rodičem, pro majetkovou delikvenci pak také výskyt násilí mezi rodiči. Naše výsledky sice dokládají existenci společných rizikových a ochranných faktorů pro obě pohlaví, avšak tyto mají v případě dívek často silnější vliv a existují i faktory specifické pro některé formy delikvence pouze pro dívky, a to zejména zachycující charakter rodiny (např. její složení, násilí mezi rodiči).

Zajímavým zjištěním je pak bezesporu naprostá absence rizikových faktorů pro násilnou delikvenci chlapců, kde figuruje pouze jediný ochranný faktor silné vazby na rodinu. Tento výsledek dokládá specifické postavení násilné delikvence u chlapců. Většinu deliktů spadajících v našem výzkumu pod násilnou delikvenci tvoří zejména nošení zbraně nebo účast na skupinové bitce (viz tabulka 9, str. 63), tedy činy méně závažné a typicky spojované právě s chlapci. Jak upozorňují Heimer a De Coster (1999), s genderovou definicí maskulinity

je určitá míra agresivity dobře slučitelná a násilí může být chlapci i vyžíváno k manifestaci vlastního genderu. Zatímco u chlapců jsou tedy méně závažné projevy násilí považovány za něco běžného, takřka nedelikventního, u dívek se jedná o delikt jako každý jiný, čemuž odpovídá obdobná struktura rizikových a ochranných faktorů jako u ostatních forem delikvence.

Celkově lze tedy shrnout, že s výjimkou násilné delikvence jsou rizikové a ochranné faktory u obou pohlaví podobné a nacházíme je zejména v oblasti interakce v rodině. Na druhou stranu určité podpory se dostává i hypotéze, že dívky rodinné prostředí ovlivňuje o něco více, což se odráží i v síle působení rizikových a ochranných faktorů, ale také v častějším vlivu dalších proměnných zachycujících vnější charakter rodiny, především její složení. U chlapců lze předpokládat, že delikvenci budou více ovlivňovat rizikové faktory nevztahující se k rodině, a to zejména z oblasti vrstevnických skupin a životního stylu (viz oddíl 3.3.1). V neposlední řadě naše analýzy rovněž naznačily specifický charakter násilné delikvence pro chlapce, která je jen málo ovlivněna rodinným prostředím, a pokud je platný náš předpoklad relativní „normality“ méně závažných projevů násilí u chlapců, nelze očekávat podstatný ochranný vliv ani u ostatních mechanismů vazby na konvenční společnost.

Tabulka 51. Rizikové a ochranné faktory delikvence z oblasti rodiny podle pohlaví.

	DÍVKY		CHLAPCI	
	rizikové faktory	ochranné faktory	rizikové faktory	ochranné faktory
delikvence (2+ činy za poslední rok)	<i>rekonstituovaná rodina alkohol/drogy u rodiče slabá vazba na rodinu * nízký dohled *</i>	<i>úplná rodina silná vazba na rodinu * vysoký dohled *</i>	<i>alkohol/drogy u rodiče silná vazba na rodinu vysoký dohled</i>	<i>silná vazba na rodinu vysoký dohled *</i>
majetková delikvence	<i>násilí mezi rodiči alkohol/drogy u rodiče tolerance delikvence rodiči slabá vazba na rodinu nízký dohled *</i>	<i>úplná rodina žádná tolerance del. rodiči vysoký dohled *</i>	<i>rekonstituovaná rodina násilí mezi rodiči alkohol/drogy u rodiče silná vazba na rodinu vysoký dohled</i>	<i>silná vazba na rodinu vysoký dohled *</i>
násilná delikvence	<i>rekonstituovaná rodina násilí mezi rodiči alkohol/drogy u rodiče slabá vazba na rodinu * nízký dohled *</i>	<i>úplná rodina silná vazba na rodinu * vysoký dohled *</i>		<i>silná vazba na rodinu</i>
závažná delikvence	<i>rekonstituovaná rodina pouze 1 rodič rozvod rodičů násilí mezi rodiči alkohol/drogy u rodiče tolerance delikv. rodiči * slabá vazba na rodinu * nízký dohled *</i>	<i>úplná rodina silná vazba na rodinu * vysoký dohled *</i>	<i>rekonstituovaná rodina alkohol/drogy u rodiče slabá vazba na rodinu nízký dohled</i>	<i>žádná tolerance del. rodiči silná vazba na rodinu *</i>

Poznámka: Faktory udávající charakter rodiny vyznačeny kurzívou.

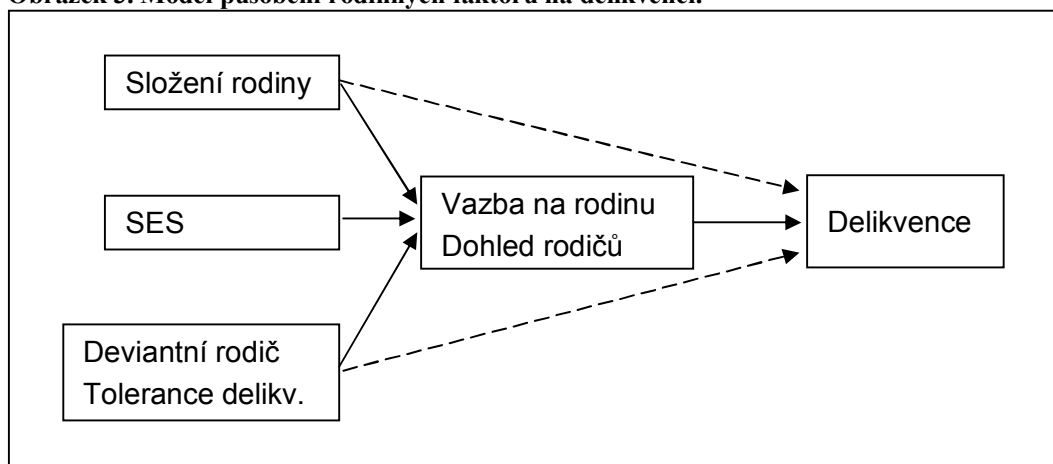
* faktory s poměrem šancí > 3

3.2.7 Celkový model působení rodinných faktorů

Nyní již přistoupíme k prozkoumání společného působení všech rodinných faktorů na delikvenci a pokusíme se zhodnotit adekvátnost navrženého modelu (obrázek 3), který představuje konkretizaci teoretického modelu z oddílu 1.3.2. Dosavadní výsledky dílčích analýz zatím naznačují, že by navržený model mohl poměrně dobře odpovídat datům:

- složení rodiny i oba ukazatele deviace v rodině mají vztah k delikvenci,
- složení rodiny, SES i oba ukazatele deviace v rodině mají vztah k vazbě na rodinu,
- oba ukazatele deviace v rodině mají vztah k dohledu rodičů,
- vazba na rodinu i dohled rodičů prokazují vztah k delikvenci, a to i při kontrole vnějšího charakteru rodiny,
- složení rodiny i oba ukazatele deviace v rodině mají přímý efekt na delikvenci i při kontrole vazby na rodinu, respektive dohledu rodičů; v případě obou ukazatelů deviace v rodině je tímto jejich vliv vždy podstatně zeslaben.

Obrázek 3. Model působení rodinných faktorů na delikvenci.

Pozn.: Prerušovaná čára značí předpokládaný nízký (či nulový) efekt.

Naše dosavadní výsledky však nastolují také poměrně zásadní otázku, zdali různé rodinné faktory mají stejný efekt na delikvenci u chlapců jako u dívek a jestli tedy jeden univerzální model může být dobře funkční pro obě pohlaví. Určité pochybnosti v tomto směru mohou vzbuzovat již některá dosavadní zjištění, konkrétně se ukazuje, že neúplná rodina prokazuje vztah k delikvenci téměř výhradně v případě dívek a ty jsou také terčem intenzivnějšího rodičovského dohledu. I některé další výsledky poskytují určitou podporu hypotéze, že rodinné prostředí může mít vyšší vliv na chování dívek nežli chlapců. Těmito otázkami se budeme v tomto oddílu samozřejmě ještě zabývat.

Další hypotézou, na kterou se v následujících analýzách zaměříme, je možné oslabení působení faktoru věku (resp. studovaného ročníku) a typu školy na delikvenci, poté co zohledníme rodinné faktory. V případě ročníku již předchozí analýzy naznačují, že nárůst delikvence s věkem může skutečně souviset s poklesem úrovně vazby na rodiče a s klesající intenzitou dohledu u starších dětí. Výzkum delikvence často ukazuje, že vliv rodiny na dítě s věkem slábne a vyššího významu nabývají faktory spojené s životním stylem jedince, zejména pak charakter vrstevnických skupin, v nichž se angažuje (LaGrange, White 1985; Thornberry et al. 2003). Naopak vyšší výskyt delikvence na základních školách se zatím

nezdá být v souvislosti s více adverzním rodinným zázemím u těchto dětí – na jednu stranu sice děti navštěvující základní školy mají vyšší šanci žít v neúplné rodině s nižším socio-ekonomickým statusem, na druhou stranu však vykazují vyšší vazbu na rodiče (viz tabulka 38 a tabulka 39), která je naopak ochranným faktorem delikvence.

Navržený model (obrázek 3) otestujeme nejen pro základní ukazatel delikvence (alespoň dva činy za poslední rok), ale rovněž pro majetkové, násilné a závažné delikty, což nám umožní zhodnotit adekvátnost modelu i pro různé formy delikvence (tabulka 52). Model 1 (delikvence) potvrzuje předchozí výsledky dílčích analýz – vazba na rodinu i rodičovský dohled vykazují přímý efekt na delikvenci, přímý vliv se pak prokazuje i u obou ukazatelů deviance v rodině, jejichž vliv je nicméně zeslaben (srov. tabulka 29), tedy je částečně mediován přes interakci v rodině. Významný efekt pak nacházíme opět u složení rodiny v případě dívek, na jehož velikost však nemá interakce v rodině prakticky žádný vliv (srov. tabulka 22). Negativní působení rozpadu rodiny na dívky tedy není redukovatelné na zhoršenou vazbu na rodiče či nižší dohled v neúplných rodinách. Z kontrolních proměnných zůstává v modelu významný vliv pohlaví a typu školy, naopak vliv ročníku je skutečně zahrnutím rodinných faktorů zeslaben a není již statisticky signifikantní.

Velmi podobné výsledky dostáváme i pro majetkovou a násilnou delikvenci (model 2 a 3), avšak pro majetkové činy již není významný efekt neúplné rodiny u dívek⁴⁷ a pro násilné činy zase nemá signifikantní vliv tolerance delikvence rodiči. Rozdíl mezi těmito dvěma formami delikvence je markantní obzvláště ve vlivu pohlaví – zatímco šance majetkové delikvence při statistické kontrole ostatních faktorů není u chlapců ani dvojnásobná oproti dívkám, v případě násilné delikvence je jejich šance pětinasobná. V návaznosti na výsledky oddílu 3.2.6 lze předpokládat genderově diferenciované působení rodinných faktorů především právě v oblasti násilné delikvence, které budeme dále v tomto oddílu podrobněji analyzovat.

Model pro závažnou delikvenci (model 4) již neobsahuje žádný významný přímý efekt ukazatelů vnějšího charakteru rodiny s výjimkou tolerance delikvence rodiči.⁴⁸ Obdobně jako v předchozích modelech nacházíme signifikantní vliv obou ukazatelů interakce v rodině a oproti ostatním modelům nabývá vyšší absolutní hodnoty koeficient vazby na rodinu. Závažná delikvence je pak jediný ukazatel delikvence, u něž při kontrole ostatních proměnných mizí efekt typu školy. Naproti tomu vliv studovaného ročníku je zeslaben ve všech modelech a již přestává být statisticky signifikantní.

Z pohledu přínosu rodinných proměnných pro vysvětlení delikvence – ať již na základě hodnot regresních koeficientů nebo změny velikosti Nagelkerkeova R^2 oproti modelům bez rodinných proměnných – dostáváme nejlepší výsledky pro základní ukazatel delikvence a pro závažné činy. Oba tyto ukazatele zachycují vážnější projevy delikvence, buď přímo svým charakterem anebo frekvencí, na rozdíl od majetkových a násilných deliktů, které sestávají v naprosté většině případů pouze z lehčích forem delikvence (krádeže v obchodě, resp. skupinové bitky či nošení zbraně). Rodina tedy spíše dokáže regulovat vážnější projevy delikvence nežli drobné delikty. Pokud bychom měli zhodnotit adekvátnost navrženého modelu (viz obrázek 3), můžeme shrnout, že ačkoli výsledky našich analýz mírně varíují, celkově jsou poměrně dobře v souladu s postulovaným modelem, a to pro všechny čtyři ukazatele delikvence. Nyní se zaměříme ještě na otázku možnosti uplatnit tento model jako genderově univerzální.

⁴⁷ Tento efekt však pouze těsně nedosahuje stanovené hladiny statistické významnosti.

⁴⁸ Je však třeba upozornit, že velikost regresních koeficientů je podobná jako v modelu pro základní ukazatel delikvence, nicméně v tomto případě již překračují stanovenou hladinu statistické významnosti.

Tabulka 52. Binární logistické modely, závislé proměnné: delikvence, majetková delikvence, násilná delikvence a závažná delikvence.

	delikvence (model 1)			majetková del. (model 2)			násilná del. (model 3)			závažná del. (model 4)		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,35	0,14	0,26	-0,57	0,23	0,56	-1,62	0,15	0,20	-0,94	0,24	0,39
ročník: 8. (7. ročník)	0,23	0,16	1,26	0,35	0,19	1,42	0,16	0,16	1,17	0,13	0,25	1,14
9. (7. ročník)	0,21	0,16	1,23	0,18	0,23	1,19	0,13	0,17	1,12	0,12	0,26	1,13
základní škola (gymnázium)	0,46	0,20	1,58	0,75	0,28	2,12	0,77	0,19	2,15	0,24	0,27	1,27
velikost města	0,03	0,02	1,03	0,04	0,03	1,04	0,02	0,02	1,02	-0,04	0,03	0,96
neúplná rodina (úplná)	0,00	0,15	1,00	-0,01	0,21	0,99	0,09	0,14	1,09	0,04	0,23	1,04
neúplná rodina × žena	0,59	0,21	1,80	0,56	0,29	1,74	0,58	0,24	1,78	0,65	0,37	1,92
SES: střední/vyšší (nižší)	0,18	0,15	1,19	0,12	0,20	1,13	0,11	0,15	1,11	0,08	0,23	1,09
deviantní rodič (ne)	0,41	0,15	1,51	0,40	0,20	1,49	0,37	0,15	1,45	0,37	0,24	1,50
tolerance delikvence	0,23	0,07	1,26	0,36	0,08	1,43	0,10	0,07	1,10	0,40	0,09	1,62
vazba na rodinu	-0,10	0,02	0,91	-0,06	0,02	0,94	-0,07	0,02	0,93	-0,14	0,03	0,87
dohled rodičů: střední (vysoký)	0,64	0,15	1,90	0,68	0,20	1,97	0,33	0,15	1,40	0,68	0,26	1,97
nízký (vysoký)	1,21	0,17	3,35	1,14	0,21	3,13	0,73	0,17	2,08	1,06	0,28	2,90
log pseudolikelihood	-1163			-798			-1170			-557		
Nagelkerke R ²	0,192	(0,086) ^a		0,110	(0,029) ^a		0,164	(0,112) ^a		0,140	(0,028) ^a	
N	2859			2967			2965			2967		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

^a Hodnota Nagelkerkeova R² pro model bez rodinných proměnných.

Jak jsme již zmínili, analýzy z předchozích oddílů naznačují, že rizikové rodinné faktory nejsou zastoupeny u obou pohlaví rovnoměrně a ani jejich vztah k delikvenci se nezdá být zcela jednotný. Otázkou zůstává, jsou-li tyto rozdíly natolik zásadní, že skutečně nelze postulovat genderově univerzální model působení rodinných faktorů na delikvenci. Tabulka 53 obsahuje modely pro základní ukazatel delikvence (alespoň dva činy za poslední rok) samostatně pro dívky a pro chlapce. U obou skupin nacházíme vliv obou indikátorů interakce v rodině (vazba na rodiče a dohled) a rovněž tolerance delikvence rodiči, tedy také určitého nepřímého ukazatele rodičovské kontroly, resp. její pravděpodobné absence. Rodina tedy plní svoji roli agenta sociální kontroly dětí pro obě pohlaví, nicméně v případě dívek nacházíme u všech třech proměnných o něco silnější vztah k delikvenci.

Z vnějších charakteristik rodiny se pak ve shodě s předchozími výsledky prokazuje vliv neúplné rodiny na delikvenci dívek a v případě chlapců má signifikantní vliv zase výskyt deviace u rodiče.⁴⁹ Ačkoli se tedy výsledky podle pohlaví částečně liší, v principu vyhovují našemu obecnému modelu, neboť se potvrzuje přímý vliv interakce v rodině, přes níž je přenášena část vlivu vnějších charakteristik rodiny.⁵⁰ Jak jsme již podotkli, ukazatele rodičovské kontroly prokazují silnější vztah v případě dívek, a též na základě hodnot Nagelkerkeova R^2 lze usoudit, že model pro dívky lépe vyhovuje datům ($R^2 = 0,17$ pro dívky oproti 0,12 pro chlapce). Naše výsledky jsou tedy ve shodě s obecně rozšířenou představou, že charakter rodinného prostředí je o něco důležitější pro dívky nežli pro chlapce.

Tabulka 53. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence.

	dívky			chlapci		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
ročník: 8. (7. ročník)	-0,32	0,26	0,73	0,51	0,19	1,67
9. (7. ročník)	0,10	0,24	1,10	0,27	0,19	1,31
základní škola (gymnázium)	0,50	0,31	1,64	0,42	0,20	1,52
velikost města	0,04	0,03	1,04	0,03	0,02	1,03
typ rodiny: 1 rodič (úplná)	0,66	0,25	1,93	-0,18	0,20	0,83
rekonstituovaná (úplná)	0,66	0,22	1,94	0,25	0,19	1,28
jiný typ rodiny (úplná)	0,18	0,44	1,20	-0,10	0,31	0,90
SES: střední/vyšší (nižší)	0,36	0,27	1,43	0,10	0,18	1,11
deviantní rodič (ne)	0,40	0,23	1,49	0,44	0,19	1,56
tolerance delikvence	0,38	0,12	1,47	0,17	0,09	1,19
vazba na rodinu	-0,13	0,04	0,88	-0,08	0,02	0,93
dohled: střední (vysoký)	0,67	0,23	1,95	0,64	0,19	1,90
nízký (vysoký)	1,38	0,26	3,96	1,15	0,19	3,16
log pseudolikelihood	-414			-739		
Nagelkerke R^2	0,169	(0,018) ^a		0,122	(0,019) ^a	
N	1469			1390		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

^a Hodnota Nagelkerkeova R^2 pro model bez rodinných proměnných.

⁴⁹ U dívek je v případě deviantního rodiče regresní koeficient pouze nepatrně nižší, nicméně již statisticky nesignifikantní.

⁵⁰ Jediným výsledkem, který není ve shodě s předpokládaným modelem, je absence oslabení přímého efektu neúplné rodiny u dívek, který není mediován přes interakci v rodině.

Testování separátních modelů pro obě pohlaví jsme uskutečnili i pro ukazatele majetkové, násilné a závažné delikvence (Příloha 1, tabulka 74) a i u nich nacházíme relativní podporu navrženého modelu, zejména v téměř univerzálním významu rodičovského dohledu a vazby na rodinu,⁵¹ zatímco vliv vnějšího charakteru rodiny slábne či zcela mizí – opět však s výjimkou efektu neúplné rodiny u dívek. Poměrně překvapivě může působit výsledek, že v případě majetkové delikvence představuje pro chlapce rodina vedená pouze jedním rodičem menší riziko delikvence nežli ostatní typy rodiny. Podrobnější analýza tohoto jevu však ukázala, že je důsledkem rozdílného působení vazby na rodinu v jednotlivých typech rodiny, která nejvíce redukuje šanci delikvence právě v rodinách vedených pouze jedním rodičem. Silná vazba na rodiče je tedy pro tyto chlapce silnějším protektivním faktorem majetkové delikvence, nežli je tomu v ostatních typech rodiny. Tento efekt je specifický výhradně pro majetkové delikty chlapců (tj. zejména krádeže v obchodě) a zůstal by signifikantní i při kontrole dalších sociálních faktorů zkoumaných v kapitole 3.3.

Naproti tomu odlišnou situaci nacházíme pro dívky, pro něž jsou rodiny vedené pouze jedním rodičem, tedy nejčastěji matkou (viz oddíl 3.2.1), obvykle rizikovější pro delikvenci, nežli je tomu u ostatních typů rodiny. Možné vysvětlení nabízí perspektiva power-control theory (Hagan, Gillis, Simpson 1985), podle níž by výchova v těchto rodinách měla být méně genderově diferencovaná, a vést tedy k přirozenému sblížení úrovně delikvence dívek a chlapců, tudíž i k určitému nárůstu delikvence dívek. Této hypotéze poměrně přesně odpovídají i výsledky studie Heimer (1996), která dokládá, že dívky z rodin vedených samostatnou matkou méně zastávají tradiční genderové stereotypy, které u dívek snižují riziko páchaní delikvence. Specifickým případem deliktů, u nichž je šance spáchání nejvyšší naopak pro dívky z rekonstituovaných rodin, jsou násilné činy. Zde může do hry vstupovat potenciální vyšší míra konfliktu daná přítomností nevlastního rodiče; tento faktor jsme však bohužel ve výzkumu ISRD-2 nesledovali, nicméně mu částečně nasvědčuje skutečnost, že vztah s rodiči je u těchto dívek horší nežli v ostatních typech rodin.

Konečně zaměříme se ještě specificky na násilnou delikvenci chlapců, u níž bychom ve shodě s analýzou rizikových a ochranných faktorů očekávali nízkou míru vlivu rodinných proměnných (viz oddíl 3.2.6). Statisticky signifikantní efekty nacházíme pouze u obou ukazatelů interakce v rodině, avšak oproti ostatním modelům jsou téměř vždy slabší, a i hodnota Nagelkerkeova R^2 modelu je suverénně nejnižší (pouze 0,07 oproti minimálně 0,12 u ostatních modelů), rodinné proměnné tedy mají v tomto případě nejslabší explanační potenciál. V kapitole 3.3.2 dále ověříme, budou-li ve shodě se studií Heimer a De Coster (1999), u násilné delikvence důležitější delikventní přátelé pro chlapce nežli pro dívky, nicméně již současné výsledky naznačují, že přímý dohled rodičů nejspíše nebude pro chlapce významnější, jako tomu bylo v jejich studii.

Náš model působení rodinných faktorů na delikvenci je navržen poměrně obecně, proto můžeme konstatovat, že prezentované výsledky, i přes určitá specifika zjištěná v některých dílčích modelech, s ním nejsou v žádném zásadním rozporu – vždy se potvrzuje klíčové postavení interakce v rodině, přes níž se přenáší část vlivu daného vnějšími charakteristikami rodiny (pro obdobný výsledek, viz Sampson, Laub 1993). Tento princip je funkční rovněž pro obě pohlaví, nicméně u dívek se zdá být efekt rodiny na delikvenci o něco silnější (pro opačný výsledek, viz Svensson 2004). Jediným výsledkem, jenž není v souladu s navrženým modelem, je zjištěný negativní vliv neúplné rodiny na delikvenci dívek, který není redukovatelný na zhoršenou vazbu či nižší dohled v těchto rodinách. V následující kapitole

⁵¹ Dohled rodičů již není statisticky signifikantní pouze v modelu pro závažnou delikvenci chlapců a naopak vazba na rodinu zase u majetkové delikvence dívek.

nás proto bude mimo jiné i zajímat, může-li být vliv neúplné rodiny na delikvenci dívek důsledkem například vyšší tendence k asociaci s delikventními vrstevníky (Rebellon 2002), nižší sebekontroly či slabší vazby na školu (viz Wikström, Butterworth 2006).

3.2.8 Srovnání zemí středoevropského regionu

V závěrečné části této kapitoly zopakujeme některé z dosud prezentovaných analýz i na datech z dalších zemí středoevropského regionu, což nám pomůže zhodnotit, nakolik jsou vztahy mezi rodinným zázemím a delikvencí zjištěné v České republice platné i v okolních státech. Německo, Rakousko, Polsko i Maďarsko jsou země nám velmi kulturně blízké, avšak i přesto lze očekávat určité odlišnosti jak například ve složení rodiny, tak v přístupu k rodičovství, které se mohou, ale také nemusejí, odrážet i v rozdílném vlivu rodinných faktorů na delikvenci dětí.

Srovnání charakteru rodiny

Dříve než přistoupíme přímo k analýze rodinného zázemí a delikvence v zemích střední Evropy, je nejprve vhodné prezentovat srovnání základních ukazatelů popisujících rodinné zázemí, z nichž dobře vynikne variabilita charakteru rodiny v jednotlivých zemích. Pro tuto komparaci využíváme limitovaný soubor ISRD-2, který zahrnuje 14leté a 15leté děti z velkých měst (viz oddíl 2.2.3). Tabulka 54 ukazuje dvě základní vnější charakteristiky rodiny, totiž její složení a výskyt deviace u rodičů (alkohol/drogy, domácí násilí). Socio-ekonomický status rodiny již v mezinárodním srovnání kvůli jeho metodologickým nedostatkům využívat nebudeme⁵² a tolerance delikvence rodiči nám rovněž vypadává, neboť byla zjišťována pouze v českém rozšíření dotazníku. Podíl neúplných rodin se ve všech zemích pohybuje kolem jedné třetiny (31-36 %), s výjimkou Polska, kde je výrazněji nižší (22 %). Tato skutečnost je jednoznačně důsledkem nižšího výskytu rozvodů v převážně katolické polské společnosti, a následkem toho i nižší proporce rekonstituovaných rodin. Naopak podíl domácností vedených pouze jedním rodičem je zde srovnatelný s ostatními zeměmi (viz Příloha 1, tabulka 75).

Výskyt deviace u rodiče uvedla zhruba jedna pětina dětí, přičemž nejnižší podíl se ukázal být v ČR (16 %), nejvyšší naopak v Maďarsku (22 %). Při podrobnějším pohledu na výskyt zkoumaných dvou forem deviace – problému rodičů s alkoholem či drogami a verbálního nebo fyzického násilí mezi rodiči – nacházíme další rozdíly mezi zeměmi (viz Příloha 1, tabulka 75). České děti udávaly nízký výskyt u obou deviací (6 %, resp. 13 %), maďarské děti zase u obou vyšší zastoupení (10 %, resp. 18 %), naproti tomu v Polsku nalezneme vysoký podíl rodičů s problémem s návykovými látkami (12 %), nikoli však s domácím násilím (12 %) a naopak v Rakousku nacházíme vyšší procento domácího násilí (17 %), nikoli však již problémů s alkoholem či drogami (7 %). V Německu je výskyt obou forem deviace zhruba průměrný.

⁵² Jak jsme již upozornili při konstrukci ukazatele socio-ekonomického statusu (oddíl 3.2.2), tento indikátor má určité slabiny, nicméně na českých datech vykazuje předpokládané vlastnosti ve vztahu k dalším proměnným, a proto byl do analýz zahrnut. V kontextu střední Evropy však již není příliš udržitelné považovat nezaměstnanost jednoho z rodičů za možný ukazatel nízkého příjmu, neboť zejména v Rakousku a Německu může jít častěji v případě bohatých domácností o nezaměstnanost dobrovolnou. Škála „bohatství rodiny“ sice může nejspíše určité rozdíly mezi zeměmi dobře zachycovat (viz Příloha 1, tabulka 75), avšak kvůli její závislosti na věku není její samostatné využití v dalších analýzách vhodné.

Tabulka 54. Vnější charakteristiky rodiny v pěti středoevropských zemích (%).

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Složení rodiny					
úplná rodina	66,9	67,8	69,1	77,7	63,7
neúplná rodina	33,1	32,2	30,9	22,3	36,3
Deviantní rodič(e)					
ano	15,6	18,6	19,2	18,3	21,9
ne	84,4	81,4	80,8	81,7	78,1
<i>N</i>	621	1330	1214	777	290

limitovaný soubor ISRD-2, vážená data; platná procenta

V oblasti interakce v rodině budeme i zde zkoumat sílu vazby na rodinu a intenzitu dohledu rodičů. Vazba na rodinu však již nemůže být konstruována shodně jako v oddílu 3.2.4, neboť otázky zaměřené na virtuální supervizi nebyly součástí základní společné verze dotazníku ISRD-2, a zde užívaný indikátor vazby proto sestává pouze ze zbylých třech položek zachycujících vztah k rodičům a společné trávení času, což bohužel snižuje jeho reliabilitu (viz tabulka 55). I přes tento nedostatek budeme ukazatel vazby na rodinu v dalších analýzách využívat, neboť se jedná o důležitý koncept teorie sociální kontroly; musíme však počítat s tím, že zjištěné vztahy mohou být slabší než při využití vhodnějšího indikátoru. Nejnížší průměrnou hodnotu vazby na rodinu nacházíme tentokrát u dětí z ČR (5,2), nízkou hodnotu vykazují i maďarské děti (5,4), naopak v Polsku, Německu a Rakousku se průměr pohybuje v rozmezí 5,8-6,0. Při pohledu na rozložení třech ukazatelů, z nichž vazba na rodinu sestává, zjišťujeme, že důvodem nízké vazby u českých dětí je jejich nižší míra trávení času s rodiči (Příloha 1, tabulka 76). Tato skutečnost, zejména nižší četnost společných večerů, nemusí být nutně projevem zanedbávání českých dětí rodiči, nýbrž může souviset spíše s vysokou zaměstnaností rodičů v ČR (viz Příloha 1, tabulka 75).⁵³ V oblasti společného trávení volného času se však již skutečně zdá, že se čeští rodiče věnují svým dětem o něco méně intenzivně nežli naši sousedé.⁵⁴ Na druhou stranu vztah českých dětí ke svým rodičům je ve srovnání s okolními zeměmi spíše pozitivnější, 63 % uvádí, že s rodiči vychází velmi dobře, což je druhý nejlepší výsledek po Rakousku (67 %).

⁵³ Tato hypotéza je rovněž podporována i zjištěním, že 42 % dětí s alespoň jedním nepracujícím rodičem večeri denně s rodiči, zatímco u plně zaměstnaných rodičů je tento podíl pouze 32 % (data pro celou ČR, vážený soubor).

⁵⁴ Určitou roli zde hraje i skutečnost, že v tomto případě zkoumáme pouze děti z Prahy a Plzně, tedy z velkých měst. Nicméně vezmeme-li data reprezentativní pro celou zemi (tabulka 33, str. 93), dostaneme míru trávení volného času s rodiči sice o něco vyšší, nicméně v porovnání s okolními zeměmi stále jednoznačně nejnížší.

Tabulka 55. Vazba na rodinu v pěti středoevropských zemích (%).

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Vazba na rodinu					
slabá (0-4)	35,8	28,3	24,6	28,5	35,6
střední (5-7)	49,4	42,7	46,4	42,3	44,2
silná (8-9)	14,8	29,1	28,9	29,2	20,2
<i>průměr</i>	<i>5,2</i>	<i>5,9</i>	<i>6,0</i>	<i>5,8</i>	<i>5,4</i>
Cronbachovo α	0,46	0,56	0,50	0,61	0,51
<i>N</i>	621	1324	1214	777	290

limitovaný soubor ISRD-2, vážená data; platná procenta

Konečně značné rozdíly nacházíme i v intenzitě dohledu rodičů (tabulka 56). Znalost, s kým dítě tráví svůj volný čas, je opět nejnižší v České republice, kde pouze čtyři z deseti rodičů tuto skutečnost vědí vždy, v ostatních zemích je tento podíl o 12-14 % vyšší. Na druhou stranu podíl českých rodičů, kteří se o program svých dětí nezajímají vůbec (9 %), je zcela srovnatelný s okolními zeměmi, s výjimkou Maďarska, kde je velmi nízký (4 %). Naopak v dohledu nad večerním programem dítěte patří čeští rodiče k nejvíce striktním – pětina dětí ve věku 14-15 let ještě večer ven nechodí, pouze 8 % dávají rodiče volnost a nestanovují jim dobu návratu a většina dětí stanovený čas návratu dodržuje (44 %). Určitým protipólem je pak polská mládež, z níž pouze desetina večer vůbec ven nechodí, mnoha dětem je poskytována maximální volnost a není jim určován čas návratu (15 %) a pokud již stanoven je, velká část jej ne vždy dodrží (43 %). V souhrnném ukazateli dohledu pak sice české děti nejméně často podléhají nejvyšší intenzitě dohledu (32 %), nicméně velký podíl spadá do střední kategorie (37 %) a podíl dětí s nízkým dohledem je ze všech zemí nejnižší (30 %). V celkovém pohledu tak nejnižší dohled nacházíme v Polsku a Maďarsku, naopak nejvyšší úroveň je v Rakousku.

Tabulka 56. Dohled rodičů v pěti středoevropských zemích (%).

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Rodiče vědí, s kým dítě tráví čas					
vždy ^a	40,9	53,0	53,8	55,4	51,8
někdy	50,4	35,9	35,3	35,3	43,2
zřídka/nikdy	8,6	9,5	8,6	8,6	4,4
Rodiče stanoví čas návratu, dítě jej dodrží					
nechodí večer ven	19,6	15,0	13,0	9,9	25,2
vždy poslechně	44,3	40,5	43,4	32,2	21,6
ne vždy poslechně	28,1	35,3	30,0	42,8	38,0
rodiče nestanoví čas	8,0	9,2	13,5	15,1	15,2
Úroveň dohledu					
nízká	30,4	32,4	30,6	37,3	36,3
střední	37,2	29,4	30,4	28,3	29,1
vysoká	32,4	38,2	39,0	34,4	34,5
<i>N</i>	621	1330	1214	777	290

limitovaný soubor ISRD-2, vážená data; platná procenta

^a kategorie „vždy“ zahrnuje i odpověď „nikam nechodím“

Pokud bychom dále analyzovali vazbu na rodinu a rodičovský dohled podle pohlaví, dostali bychom výsledky obdobné situaci v ČR popsané v oddílech 3.2.4 a 3.2.5. Úroveň dohledu rodičů je ve všech zemích jednoznačně silnější pro dívky, kterých do nejvyššího stupně spadá vždy nejméně o 10 % více nežli chlapců. Naopak vazba na rodiče je v průměru o něco málo vyšší nejen pro české chlapce, ale rovněž pro německé a polské. V Maďarsku a Rakousku je pak úroveň vazby na rodiče pro obě pohlaví relativně vyrovnaná.

Shrneme-li tedy základní údaje o charakteru rodiny v námi zkoumaných pěti středoevropských zemích, vidíme, že situace v každé z nich vykazuje určitá specifika:

- Pro Českou republiku je charakteristická vyšší rozvodovost a s ní spojený vyšší podíl neúplných rodin, naopak výskyt deviací u rodičů je oproti ostatním zemím nižší. Vazba na rodinu je v ČR nejslabší, což je způsobeno zejména menším objemem času, který rodiče tráví společně s dětmi. Dohled rodičů je v průměru střední – rodiče sice méně často vědí, s kým se dítě stýká, na druhou stranu však více kontrolují jeho večerní aktivity. Popsané jevy mohou být částečně důsledkem vyšší zaměstnanosti českých rodičů.
- Pro Německo je rovněž typické vyšší zastoupení neúplných rodin, naopak zaměstnanost rodičů dosahuje výrazně nižšího podílu. Vazba na rodinu je nadprůměrná a taktéž rodičovský dohled patří mezi nejvíce intenzivní.
- Rakousko se v mnoha směrech podobá Německu, jen zastoupení neúplných rodin je o něco nižší a vazba na rodinu i dohled nad dětmi ještě o něco silnější. Jediný negativní jev častější v rakouských rodinách představuje vyšší výskyt verbálního či fyzického násilí mezi rodiči.

- Polsko je samozřejmě charakteristické nízkou rozvodovostí, a tudíž i malým podílem rekonstituovaných rodin. Častěji se zde však objevují problémy rodičů s alkoholem nebo drogami. Vazba na rodinu je u dětí nadprůměrná, nicméně míra dohledu již patří k nejnižší – rodiče sice často vědí, s kým se dítě stýká, málo již však dbají o kontrolu jeho večerních aktivit.
- Charakter maďarské rodiny se v některých směrech blíží té české. Nacházíme zde nejvyšší podíl neúplných rodin, zaměstnanost rodičů je rovněž vysoká a vazba na rodinu podprůměrná (daná nicméně horšími vztahy s rodiči). Mezi maďarskými rodiči častěji dochází k projevům násilí a rodičovský dohled je ambivalentní – nejvyšší podíl dětí sice ještě netráví večery mimo domov, ale pokud již tak činí, nebývá jim příliš stanovován čas návratu, nebo jej ne vždy respektují.

Nyní se již podíváme, jak rodinné zázemí souvisí s delikvencí v jednotlivých zemích a je-li možno vysledovat nějaký vztah k výše naznačeným rodinným specifikům – například již teď je zřejmé, že vyšší úroveň delikvence v Německu (viz oddíl 3.1.4) není rozhodně důsledkem nepříznivějších rodinných podmínek v této zemi. Konečně zajímat nás také bude, nakolik je náš teoretický model využitelný i v dalších zemích středoevropského regionu.

Rodina a delikvence

Vztah delikvence a charakteru rodiny budeme analyzovat již na datech pro 8. a 9. ročníky (tzv. primární soubor, viz oddíl 2.2.3). Nejprve se podíváme na sílu vztahů jednotlivých rodinných proměnných a základního ukazatele delikvence (alespoň dva činy za poslední rok) měřeného Kendallovým korelačním koeficientem (tabulka 57). Nejsilnější vztah nacházíme ve všech zemích pro ukazatel dohledu rodičů nad dítětem ($|\text{tau-b}| > 0,2$) a i druhý indikátor kvality interakce v rodině – vazba na rodinu – vykazuje středně silný vztah k delikvenci, a to zejména v Rakousku. Z dalších dvou charakteristik rodiny lze identifikovat významný vztah k delikvenci s výjimkou Maďarska ještě v případě deviance u rodičů, u složení rodiny pak rovněž v Polsku, Německu a Rakousku.

Pokud bychom chtěli vztah delikvence a charakteristik rodiny nahlížet z perspektivy rizikových a ochranných faktorů, dospějeme samozřejmě k velmi podobným výsledkům (tabulka 58). Jako nejsilnější jak rizikový, tak ochranný faktor se prokazuje být dohled rodičů, u nějž se poměr šancí delikvence pohybuje ve všech zemích v rozpětí cca 3-6, což prokazuje silný efekt. Vazba na rodinu vystupuje jako důležitý ochranný faktor (poměr šancí > 2) pouze v Německu a Rakousku, v němž je zároveň i významným faktorem rizikovým. V Polsku pak ještě poměr šancí překročil hodnotu 2 v případě výskytu deviance u rodiče.

Tabulka 57. Korelace delikvence (alespoň dva činy za poslední rok) a rodinných proměnných.

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Složení rodiny	-0,03	-0,09*	-0,07*	-0,09*	-0,00
Deviantní rodič(e)	0,08*	0,10*	0,08*	0,11*	0,05
Vazba na rodinu	-0,13*	-0,14*	-0,17*	-0,08*	-0,08*
Úroveň dohledu	-0,21*	-0,27*	-0,24*	-0,25*	-0,25*

primární soubor ISRD-2; uvedeny hodnoty Kendallova tau-b

* $p < 0,05$

Tabulka 58. Poměr šancí delikvence pro rizikové a ochranné faktory z oblasti rodiny.

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Rizikové faktory					
neúplná rodina	1,2	1,6	1,5	1,8	1,0
deviantní rodič(e)	1,7	1,8	1,6	2,1	1,3
slabá vazba	2,0	1,8	2,7	1,6	1,8
nízký dohled	2,9	3,3	3,0	4,9	3,8
Ochranné faktory					
silná vazba	1,3	2,1	2,5	1,4	1,4
vysoký dohled	3,0	4,3	4,3	4,0	6,1

primární soubor ISRD-2

Poznámka: Hodnoty poměru šancí vyšší než 2 jsou zvýrazněny tučně.

Nyní již prozkoumáme celkový vliv rodinných faktorů na delikvenci při statistické kontrole základních třídících proměnných – pohlaví, ročníku, typu školy a velikosti města (tabulka 59) – a částečně tak otestujeme náš teoretický model (obrázek 3, str. 109).⁵⁵ Prezentované logistické modely pro základní ukazatel delikvence (alespoň dva činy za poslední rok) prokazují ve všech pěti zemích přímý efekt některých charakteristik rodiny na delikvenci, zejména dohledu rodičů, který je vždy statisticky významný. V České republice, Německu a Rakousku nacházíme signifikantní vliv také u druhého indikátoru kvality interakce v rodině, totiž vazby na rodinu. V ČR, Německu a Polsku zůstává v modelu i přímý efekt deviance u rodiče, v Německu pak rovněž i efekt neúplné rodiny.⁵⁶ Z kontrolních proměnných se ve všech modelech prokazuje signifikantní vliv pohlaví, tedy genderové rozdíly v delikvenci nejsou nikde zcela vysvětlitelné rozdílným rodinným zázemím.

Výsledky modelů pro Českou republiku, Německo a Rakousko můžeme považovat být zcela ve shodě s navrženým teoretickým modelem, neboť se prokazuje význam obou ukazatelů interakce v rodině, přes něž je (částečně) přenášen vliv neúplné rodiny a deviance rodičů. Teoretickému modelu relativně odpovídá i situace v Polsku, kde z interakce v rodině nacházíme sice významný efekt pouze pro rodičovský dohled, nicméně dochází k částečnému oslabení vlivu neúplné rodiny a deviance rodičů – tento vliv i přesto zůstává stále silný. Výskyt deviance u rodičů, ať již v podobě domácího násilí či zneužívání návykových látek, by dle našeho teoretického modelu měl delikvenci ovlivňovat hlavně nepřímo prostřednictvím zejména zhoršení vazby dítěte na rodiče; zde se však nabízí otázka, nemůže-li být nízký vliv vazby na rodinu na delikvenci v Polsku (viz též tabulka 57) částečně důsledkem výše popsaných nedostatků v konstrukci tohoto ukazatele. Poměrně specifické jsou pak výsledky pro Maďarsko, kde rovněž není významný koeficient pro vazbu na rodinu, naproti tomu však dohled rodičů vykazuje velmi silný efekt. Nemůžeme zde ale mluvit o možné mediaci vlivu neúplné rodiny ani deviance rodičů přes interakci v rodině, protože tyto faktory neprokazovaly

⁵⁵ Samozřejmě oproti modelu testovanému v oddílu 3.2.7 nám vypadávají proměnné zahrnuté pouze v české verzi dotazníku ISRD-2, tedy tolerance delikvence rodiči, a vazba na rodinu nyní sestává pouze ze třech proměnných. Rovněž ukazatel socio-ekonomického statusu již není zahrnut v modelu. Určité rozdíly mezi zeměmi jsou pak ve využívaných kontrolních proměnných měřících 1) úroveň vzdělání, kde difference vyplývají z rozdílných vzdělávacích systémů, a 2) velikost města, kde jsou rozdíly důsledkem odlišností v designu výzkumu (viz oddíl 2.2.3).

⁵⁶ V Polsku je sice hodnota koeficientu pro neúplnou rodinu vyšší nežli v Německu, z důvodu menšího rozsahu souboru však již není statisticky signifikantní.

vztah k delikvenci již ani v korelační analýze (viz tabulka 57). Explanační síla našich modelů měřena Nagelkerkeovým R^2 je ve všech případech spíše slabší (0,18-0,25), nicméně jiný výsledek by ani nebylo realistické očekávat vzhledem ke skutečnosti, že rodina je pouze jednou z oblastí působících na delikvenci dítěte.

Provedeme-li analýzu základního ukazatele delikvence odděleně podle pohlaví (modely zde již neuvádíme), výsledky se příliš nezmění, pouze vliv některých proměnných je v určitých zemích o něco vyšší pro jedno pohlaví, většinou pro dívky. Téměř univerzálním se jeví silnější přímý efekt neúplné rodiny na delikvenci dívek, který se obdobně jako v ČR (viz oddíl 3.2.7) projevuje i v Německu a Polsku a naznačen je i v Rakousku; u chlapců je pak vliv neúplné rodiny vždy nesignifikantní (srov. Dornfeld, Kruttschnitt 1992). Zajímavé výsledky z perspektivy genderových rozdílů nacházíme v Maďarsku, kde se u dívek, na rozdíl od chlapců, prokazuje signifikantní vliv vazby na rodinu a také intenzita rodičovského dohledu prokazuje u dívek vyšší účinek na delikvenci. Maďarsko je rovněž jedinou zemí, kde nacházíme výraznější genderové rozdíly v síle vlivu rodinných proměnných (v tomto případě pouze interakce v rodině) na delikvenci, které více působí na děvčata (Nagelkerkeovo R^2 dosahuje hodnoty 0,18 pro dívky a jen 0,13 pro chlapce).

Pokud bychom u dívek dále zkoumali i vliv různých typů neúplné rodiny na jednotlivé formy delikvence, dostáváme velmi podobné výsledky jako v ČR (viz oddíl 3.2.7) také v Německu a Rakousku, kde rovněž rodina vedená pouze jedním rodičem je nejvíce riziková pro většinu forem delikvence a pouze v případě násilných deliktů nacházíme taktéž vyšší riziko u rodin s nevlastním rodičem.⁵⁷ Specifickou situaci pak lze nalézt v Polsku, kde je pro dívky více riziková vždy pouze rodina s nevlastním rodičem, která je zde však velmi netypická (4 %). Konečně v Maďarsku není žádná rodinná konstelace spjata s vyšší delikvencí dívek. V případě chlapců jsme se pokusili otestovat, je-li shodně jako v ČR vazba na rodinu důležitějším ochranným faktorem majetkové delikvence v rodinách vedených pouze jedním rodičem. Tento efekt se prokázal také v Rakousku a v náznaku (nesignifikantně) i v Maďarsku, a to – opět ve shodě s českými výsledky – výlučně jen pro majetkové delikty chlapců.

I když se charakteristiky rodiny v jednotlivých zemích částečně liší, zdá se, že mechanismy jejich vlivu na delikvenci jsou podobné a poměrně dobře odpovídají našemu teoretickému modelu. Jako klíčový faktor vystupuje zejména rodičovský dohled nad dítětem, u vazby na rodinu již výsledky nejsou zcela jednotné, zde je však třeba připomenout určité limity tohoto ukazatele dané jeho konstrukcí (zejména nízká reliabilita). Ukazuje se také, že vyšší relevance neúplné rodiny pro dívky není pouze české specifikum, ale projevuje se i v okolních zemích, a konkrétně v Německu a Rakousku pak pro dívky zjišťujeme rovněž vyšší riziko většiny forem delikvence v rodinách vedených pouze jedním rodičem. Hypotézu o možné souvislosti tohoto fenoménu s vyšší emancipací dívek v těchto rodinách (viz Hagan, Gillis, Simpson 1985; Heimer 1996) však naše data již testovat nedovolují. Částečné podpory se rovněž dostává tradiční představě o vyšším významu rodinného prostředí pro dívky, i když výraznější genderové rozdíly nacházíme pouze v Maďarsku. Konečně nelze říci, že by bylo možno identifikovat nějaký jednoznačný vzorec, na základě něhož by se specifika jednotlivých zemí ať z oblasti rodinných charakteristik, nebo úrovně delikvence, promítala do výsledných modelů působení rodinných faktorů na delikvenci. Pokud bychom měli na závěr zhodnotit podobnost České republiky k ostatním zemím, můžeme říci, že mechanismy, jež se u nás uplatňují, se nejvíce blíží těm identifikovaným v Německu a v Rakousku.

⁵⁷ Vyšší efekt rekonstituované rodiny na delikvenci dívek se projevuje pouze v Německu, v Rakousku v tomto případě nenacházíme žádné signifikantní rozdíly podle typu rodiny.

Tabulka 59. Binární logistické modely pro 5 zemí, závislá proměnná: delikvence (alespoň 2 činy za poslední rok).

	ČR			Německo			Rakousko			Polsko			Maďarsko		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,32	0,14	0,27	-1,16	0,12	0,31	-0,93	0,13	0,39	-1,61	0,22	0,20	-0,96	0,17	0,38
ročník: 9. (8. ročník)	-0,08	0,15	0,92	-0,04	0,13	0,96	0,17	0,22	1,19	0,33	0,21	1,39	-0,14	0,20	0,87
úroveň vzdělání: nižší (vyšší)	0,39 ⁺	0,23	1,47	0,28 ⁺	0,16	1,32	0,38 ⁺	0,23	1,46	–	–	–	0,20	0,20	1,23
střední (vyšší)	–	–	–	0,48	0,15	1,62	0,23	0,24	1,26	–	–	–	-0,20	0,19	0,82
velikost města: střední (malé) ^a	–	–	–	-0,44	0,14	0,64	-0,49	0,22	0,61	-0,21	0,22	0,81	0,29	0,20	1,34
velké (malé)	–	–	–	-0,19	0,16	0,83	-0,01	0,19	0,99	0,08	0,25	1,08	–	–	–
velikost města (ČR)	-0,01	0,02	0,99	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
neúplná rodina (úplná)	0,14	0,15	1,15	0,34	0,12	1,41	0,16	0,14	1,18	0,40 ⁺	0,23	1,50	-0,13	0,18	0,87
deviantní rodič (ne)	0,44	0,17	1,55	0,29	0,14	1,34	0,28	0,17	1,32	0,72	0,21	2,06	0,14	0,21	1,15
vazba na rodinu	-0,14	0,03	0,87	-0,11	0,03	0,89	-0,19	0,03	0,83	-0,02	0,04	0,98	-0,07	0,05	0,93
dohled rodičů: střední (vysoký)	0,58	0,17	1,78	0,97	0,15	2,65	0,98	0,18	2,66	0,46	0,28	1,58	1,25	0,26	3,47
nízký (vysoký)	1,09	0,18	2,98	1,41	0,14	4,08	1,39	0,19	4,02	1,60	0,24	4,98	2,04	0,25	7,67
log pseudolikelihood	-860			-978			-883			-458			-528		
Nagelkerke R ²	0,178 (0,096) ^b			0,224 (0,110) ^b			0,198 (0,069) ^b			0,247 (0,134) ^b			0,180 (0,071) ^b		
N	1997			2086			2155			1346			1315		

Poznámka: primární soubor ISRD-2; adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$); ⁺ označuje koeficienty s $p < 0,10$ & $p \geq 0,05$

^a V případě Maďarska je rozlišení velikosti města pouze velké město (Budapešť) × ostatní.

^b Hodnota Nagelkerkeova R² pro model obsahující pouze kontrolní proměnné (tj. pohlaví, ročník, úroveň vzdělání a velikost města).

3.3 Zhodnocení pozice rodiny mezi dalšími sociálními faktory a individuálními dispozicemi

V této závěrečné kapitole analytické části studie již přestane být naším jediným východiskem rodinné zázemí, ale zasadíme jej do širšího kontextu, především se zaměříme na vliv vrstevníků a působení dalších důležitých mechanismů sociální kontroly. V našich analýzách budeme vycházet z teoretického modelu navrženého v oddílu 1.3.3, který propojuje dosud využívanou perspektivu sociální kontroly s teorií sociálního učení a zohledňuje i hledisko kriminálních příležitostí. V prvním oddílu se zaměříme na problematiku vrstevnických skupin a životního stylu mládeže a pokusíme se prozkoumat vztah těchto faktorů k delikvenci, zejména i z pohledu potenciální redukce či substituce vlivu rodiny. V následujícím oddílu pak již zohledníme i všechny zbývající faktory relevantní pro náš model, který otestujeme, a využijeme jej i k zhodnocení platnosti obecné teorie kriminality. Závěrečný oddíl opět věnujeme komparaci zemí středoevropského regionu, na základě níž budeme moci posoudit míru specifčnosti či univerzálnosti výsledků zjištěných pro Českou republiku.

3.3.1 Vrstevnické skupiny a životní styl

Adolescence bývá tradičně pokládána za období, v němž dochází ke střetu vlivů dvou primárních skupin – rodiny a přátel z řad vrstevníků. Zatímco rodina může představovat důležitý zdroj neformální sociální kontroly, a tudíž protektivní faktor delikvence, vrstevnické skupiny, a to nejen ty delikventní, obvykle riziko delikvence zvyšují (viz např. Warr 2009; Osgood et al. 1996). Rodinným faktorům jsme se podrobně věnovali v předchozí kapitole, v tomto oddílu se proto více zaměříme na asociaci s vrstevníky a volnočasové aktivity dětí a pokusíme se zhodnotit jejich působení na delikvenci, posoudit jejich relevanci právě oproti rodinným faktorům a otestovat část modelu popsaného v oddílu 1.3.3. Z faktorů z oblasti vrstevnických skupin a životního stylu obsažených v dotazníku ISRD-2 nás budou zajímat především delikventní přátelé, trávení času při nestrukturovaných aktivitách s vrstevníky, množství času věnovaného konvenčním aktivitám a čas strávený přípravou do školy.

Vztah delikventních přátel k vlastní delikvenci bývá v kriminologickém výzkumu poměrně stabilně prokazován jako jeden z nejsilnějších (Warr 2009). Současné studie se přiklánějí spíše k tzv. socializačnímu vysvětlení tohoto vztahu, tedy k pozici teorie diferenciální asociace, která postuluje přebírání kriminálních hodnot a norem od těchto vrstevníků a učení se delikventnímu chování (Sutherland, Cressey 1978). Většina studií zkoumajících tento fenomén využívá metodologicky problematický přístup zjišťování delikvence přátel od respondentů samotných, který se prokazuje být částečně vychýlený a následný vztah k vlastní delikvenci je obvykle nadhodnocený (Haynie, Osgood 2005; De Kemp et al. 2006; Meldrum, Young, Weerman 2009). Výzkum ISRD-2 získával veškerá data taktéž pouze od respondentů samotných, tudíž i v naší studii musíme určité umělé navýšení síly vztahu předpokládat.

Dotazník ISRD-2 konkrétně zjišťoval, kolik má respondent kamarádů, o nichž ví, že: zkusili drogy; ukradli něco v obchodě; vloupali se do budovy; někomu vyhrožovali za účelem zisku peněz či předmětu; někoho zbili nebo těžce zranili (viz otázka č. 48, Příloha 2). Pro účely další analýzy jsme tyto činy dále rozdělili na běžné delikty (drogy a krádeže v obchodě) a závažné činy, přičemž u kamarádů páchajících běžnou delikvenci jsme ukazatel dále kategorizovali a u závažné delikvence kvůli nízkému výskytu pouze dichotomizovali (viz

tabulka 60).⁵⁸ Z následující tabulky je patrné, že šest z deseti dětí má minimálně jednoho kamaráda, který již spáchal alespoň jeden ze zkoumaných běžných deliktů, přičemž téměř čtvrtina jich uvedla pět a více. U závažné delikvence je tento podíl již výrazně nižší, pouze 11 % dětí má alespoň jednoho takového kamaráda. Poměrně zajímavým zjištěním je pak skutečnost, že v tomto ohledu nenacházíme významné rozdíly mezi děvčaty a chlapci. Dále jsme zkoumali i vztah ke studovanému ročníku, kde se již nárůst počtu delikventních přátel u starších dětí projevilo, a k typu školy, kde byl zjištěn významný rozdíl pouze u existence kamarádů páchajících závažnou delikvencí, které má 11 % žáků základních škol a jen 7 % gymnazistů.

Tabulka 60. Delikventní přátelé a třídění podle pohlaví.

Počet delikventních přátel:	n	%	dívky (%)	chlapci (%)
závažná delikvence				
(0) žádný	2010	89,0	90,4	87,5
(1) alespoň jeden	248	11,0	9,6	12,5
běžná delikvence				
(0) žádný	904	40,3	41,8	38,6
(1) 1	217	9,7	8,9	10,5
(2) 2	276	12,3	13,0	11,6
(3) 3-4	319	14,3	12,8	15,8
(4) 5-7	252	11,3	11,8	10,7
(5) 8-10	153	6,8	5,8	7,9
(6) 11-20	85	3,8	4,6	3,0
(7) 21+	34	1,5	1,2	1,9
<i>průměr</i>	<i>1,90</i>		<i>1,86</i>	<i>1,95</i>

platná procenta (1,9 %, resp. 1,1 % chybějících odpovědí); vážená data; žádné signifikantní rozdíly podle pohlaví (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastrů)

Další oblastí prokazující silný vztah k delikvenci mládeže je míra sdružování a trávení času s vrstevníky, a to zejména na veřejnosti, ve večerních či nočních hodinách při absenci dozoru dospělých. Vycházíme zde z přístupu Osgooda et al. (1996), kteří aplikují na mládež perspektivu teorie rutinních aktivit (Cohen, Felson 1979) a za obzvláště rizikovou potenciálně kriminogenní situaci považují právě čas trávený s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách. Dotazník ISRD-2 obsahoval hned několik otázek vztahujících se k této oblasti, které popisují asociaci s vrstevníky a orientaci na trávení večerů mimo domov (viz tabulka 61). Z těchto pěti proměnných jsme zkonstruovali celkový ukazatel zapojení se do nestrukturovaných aktivit s vrstevníky, který nabývá hodnot od 0 do 10 (nejvyšší míra).⁵⁹ Distribuci tohoto indikátoru zachycuje graf 15, z něž je patrná relativní blízkost normálnímu rozložení avšak s mírnou šikmostí směrem k nižším hodnotám, průměr škály je pak 3,9. Významné rozdíly v míře nestrukturovaných aktivit nacházíme jak podle pohlaví, kde dívky dosahují vyšších hodnot (v průměru 4,1 oproti 3,7 u chlapců), tak i u studentů 9. ročníků, jejichž průměr činí 4,2 oproti

⁵⁸ Počet přátel páchajících běžnou delikvencí jsme určili jako maximum z počtu uvedeného u drogové delikvence a u krádeží v obchodě.

⁵⁹ Celkový indikátor byl spočten jako průměr nejméně čtyř položek, přičemž jejich skóry (viz tabulka 61) byly nejprve lineárně transformovány na škálu 0-10. Cronbachovo alfa škály nabývá hodnoty 0,65, což je sice již o něco málo nižší než běžně doporučovaná hladina dobré reliability (0,7), nicméně faktorová analýza jednoznačně ukazuje příslušnost položek k jedinému společnému faktoru.

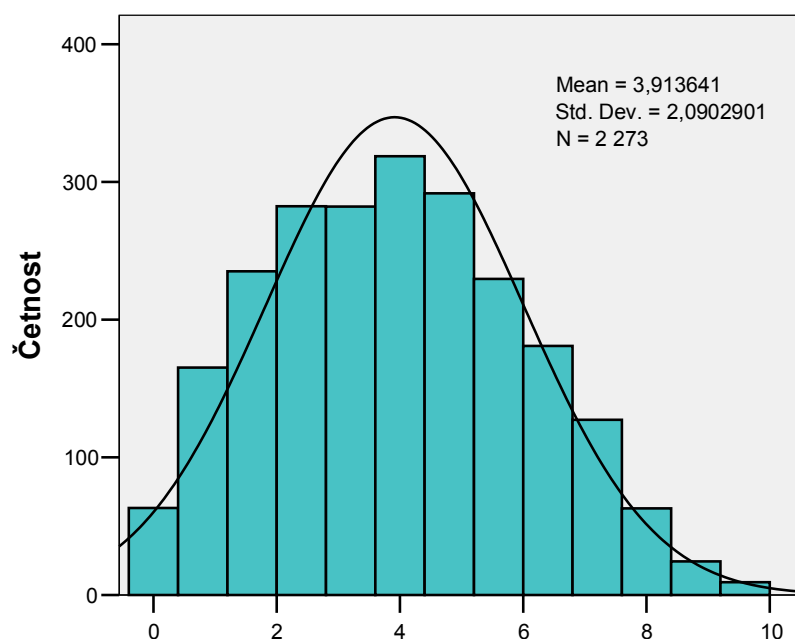
průměru 3,8 v nižších ročnících, a dále též u žáků základních škol, kteří rovněž tráví více času při nestrukturovaných aktivitách s vrstevníky (průměr 4,0 oproti 3,2 u gymnazistů).

Tabulka 61. Ukazatele nestrukturovaných aktivit s vrstevníky.

	n	%		n	%
Má skupinu přátel			Večery mimo domov		
(0) ne	568	25,1	(0) nikdy	1156	50,9
(1) ano, bez orientace na veřej.	539	23,8	(1) 1x týdně	537	23,7
(2) ano, orientace na veřejnost	1156	51,1	(2) 2x týdně	259	11,4
Většinu volného času tráví			(3) 3x týdně	149	6,5
(0) sám/a	236	10,4	(4) 4x týdně	58	2,5
(0) s rodinou	858	37,7	(5) 5x týdně	37	1,6
(1) s několika přáteli (max. 3)	711	31,2	(6) 6x týdně	20	0,9
(2) s více přáteli (4+)	470	20,7	(7) denně	56	2,5
Setkávání s přáteli (hodin denně)			<i>průměr</i>	<i>1,09</i>	
(0) žádná	135	6,0	Koncerty, diskotéky		
(1) 1/2 hodiny	198	8,8	(0) nikdy	1289	57,0
(2) 1 hodina	366	16,3	(1) občas	839	37,0
(3) 2 hodiny	494	22,0	(2) často	113	5,0
(4) 3 hodiny	416	18,6	(3) vždy	23	1,0
(5) 4 hodiny a více	634	28,3			

platná procenta (podíl chybějících pozorování: levý sloupec: 0,9 %, resp. 0,3 %, resp. 1,8 %; pravý sloupec: 0,5 %, resp. 0,8 %); vážená data; otázky dotazníku č. 27 & 29, 26, 24.5, 23, 37.1 (viz Příloha 2)

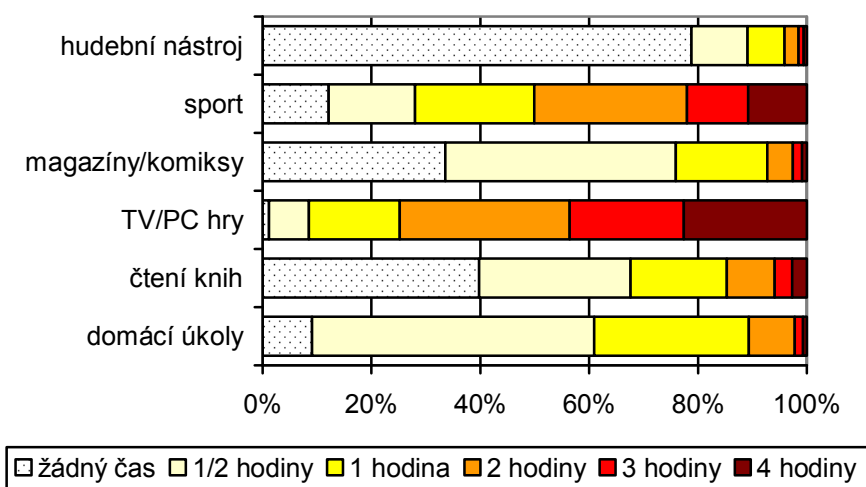
Graf 15. Rozložení ukazatele nestrukturovaných aktivit s vrstevníky.

Poznámka: vážená data

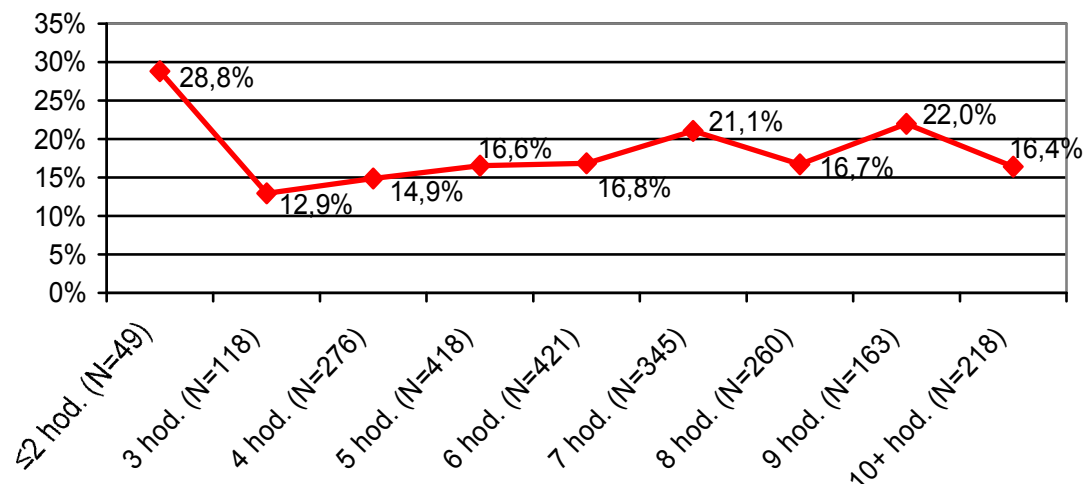
Ve výzkumu ISRD-2 nás zajímaly i další obvyklé volnočasové aktivity mládeže a doba, jimž jim děti věnují v průběhu jednoho běžného školního dne mimo vyučování (graf 16; otázka č. 24.1-4, 24.6-7, Příloha 2). Naším záměrem bylo využít tyto informace k sestrojení škály, jež by udávala míru zapojení do konvenčních aktivit, která by podle Hirschiho teorie sociálních vazeb měla být jedním z elementů vazby na společnost zabraňující delikvenci (Hirschi 1969/2008, viz též oddíl 1.2.2). Jak však ukazuje graf 17, vztah tohoto souhrnného ukazatele k delikvenci není konzistentní a i kdybychom vynechali problematickou nejnižší kategorii, naznačený lineární trend by byl naopak v rozporu s teorií předpokládající snižování delikvence s rostoucí mírou konvenčních aktivit. Avšak ani Hirschi v testu své teorie význam této dimenze nepotvrdil a dospěl k závěru, že mylně předpokládal, že delikvence vyžaduje značné množství volného času, zatímco běžné drobné delikty nejsou ve skutečnosti vůbec časově náročné (Hirschi 1969/2008: 189-191).

Graf 16. Čas věnovaný různým volnočasovým aktivitám v rámci jednoho školního dne.

Poznámka: vážená data; platná procenta

Graf 17. Prevalence delikvence podle počtu hodin denně strávených konvenčními aktivitami.

Poznámka: vážená data; platná procenta

Zatímco tedy Hirschiho dimenzi vazby „zapojení do konvenčních aktivit“ (involvement) v dalších analýzách využívat nebudeme, dimenzi „oddanost společensky uznávaným cílům“ (commitment) můžeme alespoň částečně zachytit ukazatelem množství času věnovaného domácím úkolům během jednoho školního dne (tabulka 62). Z tabulky je patrné, že naprostá většina dětí věnuje přípravě úkolů půl až jednu hodinu denně, přičemž dívky jsou v tomto směru jednoznačně aktivnější. Mírný pokles domácí přípravy do školy je pozorovatelný u starších dětí, naproti tomu však poměrně překvapivě nenacházíme významný rozdíl mezi žáky základních škol a gymnázií.

Tabulka 62. Čas věnovaný domácím úkolům v rámci jednoho školního dne.

Domácí úkoly (počet hodin):	n	%	dívky (%)	chlapci (%)
(1) žádná	206	9,1	5,7	12,6
(2) 1/2 hodiny	1177	51,9	48,6	56,2
(3) 1 hodina	644	28,4	33,2	23,5
(4) 2 hodiny	193	8,5	10,9	6,0
(5) 3 hodiny	34	1,5	1,6	1,3
(6) 4 hodiny a více	15	0,7	0,9	0,4

platná procenta (0,6 % chybějících odpovědí); vážená data; signifikantní rozdíly podle pohlaví vyznačeny tučně (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastrů)

Dále se zaměříme již na vztah delikvence a sledovaných ukazatelů z oblasti vrstevnických skupin a životního stylu, totiž delikventních přátel (běžná a závažná delikvence), participace v nestrukturovaných aktivitách s vrstevníky a orientace na vzdělání (měřenou časem věnovaným domácím úkolům). Tabulka 63 dokládá, že všechny zmíněné faktory korelují jak se základním indikátorem delikvence (alespoň dva činy za poslední rok), tak i s ostatními ukazateli. Pokud bychom porovnávali sílu korelací pro chlapce a pro dívky, jediný výraznější rozdíl bychom našli u přátel páchajících závažné činy, kteří mají silnější vztah k delikvenci chlapců nežli dívek (např. pro základní ukazatel delikvence je tau 0,31 pro chlapce a jen 0,19 pro dívky).

Tabulka 63. Korelace ukazatelů delikvence a faktorů z oblasti asociace s vrstevníky a životního stylu.

	delikv.	majetková	násilná	závažná	versatil.
delikventní přátelé – běžná d.	0,29	0,21	0,22	0,19	0,30
delikventní přátelé – závažná d.	0,27	0,16	0,22	0,17	0,24
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,20	0,14	0,15	0,13	0,21
orientace na vzdělání	-0,17	-0,10	-0,13	-0,11	-0,17

vážená data; uvedeny hodnoty Kendallova tau-b (všechny koeficienty jsou statisticky signifikantní)

V tomto oddílu je pro nás klíčové zodpovědět otázku, jsou-li faktory z oblasti vrstevnických skupin a životního stylu schopné přispět k vysvětlení delikvence, nakolik je přes ně mediován vliv rodiny a modifikují-li případně rodinné proměnné nějakým způsobem vztah delikventních přátel k delikvenci jedince. Než budeme prezentovat výsledky regresních modelů, podívejme se nejprve ještě na vztah těchto proměnných k vazbě na rodinu a dohledu rodičů (tabulka 64). Korelační koeficienty jsou ve všech případech statisticky signifikantní a nejsilnější vztah se prokazuje pro dohled rodičů k nestrukturovaným aktivitám a k delikventním přátelům (běžné činy).

Tabulka 64. Korelace ukazatelů interakce v rodině a faktorů z oblasti asociace s vrstevníky a životního stylu.

	vazba na rodinu		dohled rodičů	
	r	tau-b	r	tau-b
delikventní přátelé – běžná d.	-0,20	-0,13	-0,24	-0,20
delikventní přátelé – závažná d.	-0,09	-0,07	-0,14	-0,13
nestrukturované aktivity s vrstevníky	-0,17	-0,11	-0,33	-0,25
orientace na vzdělání	0,19	0,15	0,20	0,19

vážená data

Poznámka: všechny koeficienty jsou statisticky signifikantní.

Následující tabulka 65 již prezentuje jak základní model 1 popisující vliv vrstevníků a životního stylu na delikvenci při kontrole pohlaví, ročníku, typu školy a velikosti města, tak i model 2 zahrnující navíc rodinné faktory.⁶⁰ Z modelu 1 je zřejmé, že všechny naše ukazatele asociace s delikventními vrstevníky a životního stylu mají signifikantní vliv v předpokládaném směru i při zahrnutí kontrolních proměnných a značný význam těchto faktorů dokládá také hodnota Nagelkerkeova R^2 , která dosahuje 0,34.⁶¹ Přidáme-li do modelu ještě rodinné faktory (model 2), tato hodnota se již příliš nezvýší, nicméně zařazení tohoto bloku proměnných má signifikantní přínos pro model. U rodinných faktorů je patrné oslabení jejich přímého efektu na delikvenci (srov. model 1, tabulka 52), jenž je nyní částečně přenášen přes asociaci s vrstevníky, nicméně statisticky významné zůstávají stále oba ukazatele interakce v rodině i tolerance delikvence rodiči, která částečně také zachycuje interakci v rodině (konkrétně výchovné metody, viz oddíl 3.2.3).

Nyní ještě ověříme hypotézu, zdali rodinné faktory mohou mít i moderující efekt na vztah volnočasových aktivit a delikventních přátel k delikvenci jedince, konkrétně mají-li schopnost jejich účinek oslabovat. Při testování interakcí vazby na rodinu a dohledu rodičů s těmito proměnnými však nebyl zjištěn žádný signifikantní koeficient, a rodinné faktory tedy moderující efekt neprokazují. Naproti tomu byla nalezena signifikantní interakce mezi závažně delikventními přáteli a dobou strávenou s domácími úkoly – pokud jedinec má přátele páchající závažnou delikvencí, pak vyšší množství času věnovaného přípravě do školy výrazně snižuje jeho šanci delikvence ($OR = 0,5$), v opačném případě je tento efekt prakticky nulový. Vzhledem k tomu, že čas věnovaný domácím úkolům slouží v naší analýze jako ukazatel orientace na vzdělání, která spadá pod jednu z Hirschiho základních dimenzí sociální vazby (commitment), jedná se tedy reálně o interakci proměnné z teorie diferenciální asociace a z domény sociální kontroly, i když ne přímo z prostředí rodiny. Testována byla rovněž interakce delikventních přátel a nestrukturovaných aktivit s vrstevníky, která se neprokázala být signifikantní, a tudíž efekt těchto dvou faktorů je na sobě nezávislý. Jinými slovy, trávení času s vrstevníky na veřejnosti při neorganizovaných aktivitách je pro děti rizikovým faktorem bez ohledu na to, jsou-li jejich přátelé delikventní či nikoli (srov. Haynie, Osgood 2005).

⁶⁰ Z rodinných proměnných již dále do modelů nezahrmujeme indikátor socio-ekonomického statusu, který v předešlých analýzách neprokazoval prakticky žádný vliv. V tomto případě pak neuvažujeme ani interakci pohlaví a složení rodiny, která by již nebyla statisticky signifikantní. Zhodnocení genderově diferencovaného působení složení rodiny na delikvenci je pak patrné z následující analýzy podle pohlaví (tabulka 66).

⁶¹ Model pouze pro rodinné faktory se zahrnutím kontrolních proměnných dosáhl pouze hodnoty 0,19 (viz model 1, tabulka 52).

Tabulka 65. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence.

	model 1			model 2		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,52	0,13	0,22	-1,50	0,14	0,22
ročník: 8. (7. ročník)	0,00	0,15	1,00	-0,06	0,15	0,94
9. (7. ročník)	-0,28	0,17	0,76	-0,37	0,17	0,69
základní škola (gymnázium)	0,27	0,21	1,31	0,28	0,21	1,32
velikost města	0,03	0,02	1,03	0,03	0,02	1,03
del. přátelé – běžná d.	0,40	0,03	1,49	0,37	0,03	1,44
del. přátelé – závažná d. (ne)	0,80	0,15	2,23	0,79	0,15	2,20
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,24	0,03	1,28	0,21	0,03	1,23
orientace na vzdělání	-0,21	0,08	0,81	-0,14	0,08	0,87
neúplná rodina (úplná)				0,17	0,12	1,19
deviantní rodič (ne)				0,20	0,16	1,22
tolerance delikvence				0,16	0,08	1,17
vazba na rodinu				-0,06	0,02	0,95
dohled: střední (vysoký)				0,28	0,16	1,33
nízký (vysoký)				0,59	0,18	1,81
log pseudolikelihood	-1059			-967		
Nagelkerke R ²	0,335	(0,090) ^a		0,354		
N	3011			2805		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05)

^a Hodnota Nagelkerkeova R² pro model pouze s kontrolními proměnnými.

Kromě modelu pro základní ukazatel delikvence jsme rovněž zkoumali modely pro indikátory majetkové, násilné a závažné delikvence (Příloha 1, tabulka 52). Vliv obou kategorií delikventních přátel i nestrukturovaných aktivit s vrstevníky byl prokázán ve všech třech modelech, přičemž nejsilnější vztahy byly nalezeny v modelu pro závažnou delikvenci. Přímý efekt faktorů popisujících interakci v rodině byl vždy oslaben, signifikantní zůstal pouze vliv rodičovského dohledu u majetkových činů a naopak vazby na rodinu u násilné a závažné delikvence. Z vnějších charakteristik rodiny zůstala významná rovněž tolerance delikvence u rodičů v modelu pro majetkovou a závažnou delikvenci a její vliv se oproti modelům bez faktorů zachycujících životní styl téměř nezměnil. V těchto dvou modelech se taktéž projevuje protektivní vliv času stráveného přípravou do školy u jedinců se závažně delikventními kamarády (modely s interakcemi již neuvádíme).

Obdobně jako v předchozí kapitole, bude i zde vhodné ověřit, nakolik jsou modely stabilní pro obě pohlaví a není-li působení některých faktorů genderově specifické. Výsledky analýz odděleně pro dívky a pro chlapce ukazuje tabulka 66 a prezentované modely již obsahují i statisticky významné interakce proměnných. Obecný princip mediace vlivu rodiny na delikvenci přes působení na asociaci s vrstevníky se prokazuje pro obě pohlaví, nacházíme však opět určité odchylky zejména v síle vlivu jednotlivých faktorů. Z rodinných proměnných zůstává významný přímý efekt pouze u tolerance delikvence rodiči pro dívky, v případě chlapců pak pouze efekt rodičovského dohledu. Vazba na rodinu u dívek se sice již dostala těsně nad 5% hranici statistické signifikance, nicméně i tak je částečně naznačen mírný trend k vyšší relevanci přímé rodičovské kontroly pro chlapce a nepřímé kontroly – dané vazbou na rodinu a tolerancí delikvence rodiči – pro dívky (srov. Heimer, De Coster 1999). Efekt různých typů neúplné rodiny na delikvenci dívek již není statisticky významný a v dalších

modelech budeme využívat pouze binární ukazatel úplná × neúplná rodina, jako to již nyní činíme v případě chlapců.

Pro dívky se zdá být o něco více rizikové trávení času při nestrukturovaných aktivitách s vrstevníky a vliv běžně a závažně delikventních přátel u nich nelze považovat za čistě aditivní. Závažná delikvence kamarádů zvyšuje šanci vlastní delikvence téměř šestkrát, běžná ji pak dále zvyšuje již méně, nežli je tomu u dívek bez závažně delikventních přátel (OR = 1,2 oproti 1,7). Pro chlapce je sice efekt běžně a závažně delikventních přátel aditivní, nacházíme u nich však interakci mezi orientací na vzdělání a závažnou delikvencí kamarádů, která již byla popsána v modelu bez rozlišení podle pohlaví (viz výše). U dívek se nicméně tato interakce neprojevuje, a orientace na vzdělání tudíž dokáže redukovat riziko plynoucí z asociace se závažně delikventními vrstevníky pouze u chlapců.

Obecně nelze říci, že by byl efekt delikventních vrstevníků silnější pro dívky či pro chlapce – na jednu stranu přátelé páchající pouze běžnou delikvencí jsou rizikovější pro dívky, naopak v případě kombinace i se závažně delikventními kamarády je šance delikvence vyšší pro chlapce. Tento výsledek dokládá, že je vhodné rozlišovat závažnost deliktů, jež jedinci přátelé páchají, a obvykle nacházený vyšší vliv delikventních vrstevníků na delikvenci chlapců nemusí být nutně reálný (srov. Crosnoe, Erickson, Dornbusch 2002).

Tabulka 66. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence.

	dívky			chlapci		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
ročník: 8. (7. ročník)	-0,67	0,27	0,51	0,22	0,19	1,25
9. (7. ročník)	-0,66	0,28	0,51	-0,24	0,21	0,78
základní škola (gymnázium)	0,18	0,34	1,19	0,29	0,23	1,34
velikost města	0,00	0,03	1,00	0,04	0,02	1,04
del. přátelé – běžná d.	0,53	0,06	1,71	0,31	0,04	1,36
del. přátelé – závažná d. (ne)	1,76	0,58	5,61	2,54	0,60	12,70
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,26	0,06	1,29	0,19	0,04	1,20
orientace na vzdělání	-0,13	0,15	0,88	-0,06	0,11	0,95
typ rodiny: 1 rodič (úplná)	0,49 ⁺	0,25	1,63	–	–	–
rekonstituovaná (úplná)	0,46 ⁺	0,25	1,59	–	–	–
jiný typ rodiny (úplná)	-0,09	0,48	0,92	–	–	–
neúplná rodina (úplná)	–	–	–	0,02	0,15	1,02
deviantní rodič (ne)	0,18	0,25	1,20	0,33	0,21	1,39
tolerance delikvence	0,31	0,14	1,37	0,08	0,10	1,08
vazba na rodinu	-0,07 ⁺	0,04	0,93	-0,04 ⁺	0,03	0,96
dohled: střední (vysoký)	0,25	0,26	1,29	0,28	0,21	1,32
nízký (vysoký)	0,56 ⁺	0,29	1,75	0,62	0,21	1,86
del. přátelé – běžní×závažní	-0,34	0,13	0,71	–	–	–
del. přátelé – závažná d. × orientace na vzdělání	–	–	–	-0,69	0,27	0,50
log pseudolikelihood	-333			-615		
Nagelkerke R ²	0,353			0,309		
N	1454			1351		

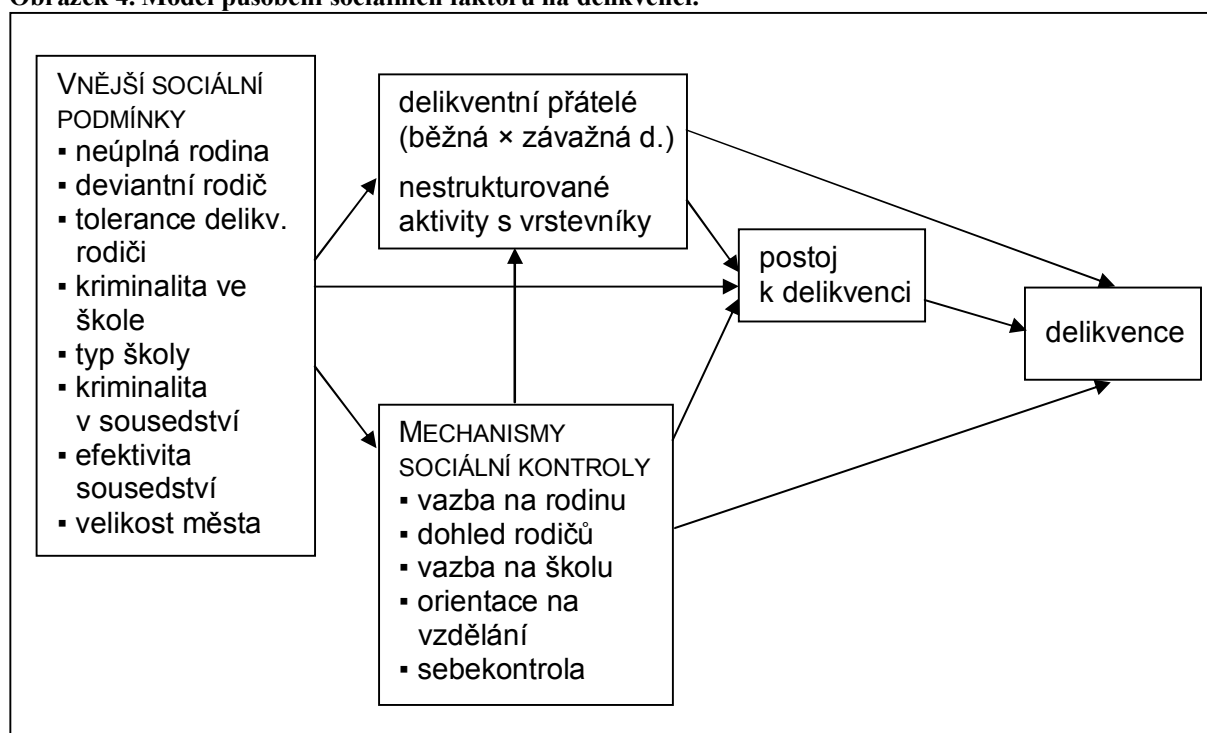
Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05); ⁺ označuje koeficienty s p < 0,10 & p ≥ 0,05.

Shrneme-li na závěr výsledky tohoto oddílu, můžeme říci, že se dle očekávání prokázal vliv delikventních přátel i nestrukturovaných aktivit s vrstevníky na delikvenci a tyto faktory mediují i část vlivu rodinných charakteristik, nikoli však všechny. Rodina tedy nejen částečně ovlivňuje, jak dítě tráví svůj volný čas a jaké kamarády si vybírá, ale má stále i určitý přímý efekt na delikvenci. Srovnáme-li však přínos rodinných faktorů a proměnných z oblasti asociace s vrstevníky pro vysvětlení delikvence mládeže, vychází druhá oblast jako výrazně úspěšnější. Zde je nicméně třeba upozornit, že vliv delikventních vrstevníků je nejspíše v naší studii nadhodnocený, neboť byl zjišťován pouze na základě výpovědí našich respondentů, nikoli přímo od dotyčných osob (srov. Haynie, Osgood 2005). Oddělené modely pro chlapce a dívky prokázaly fungování podobných mechanismů u obou pohlaví, i když určité drobné difference se také objevily, a to především v rozdílném principu působení delikventních přátel na vlastní delikvenci, ve vyšším významu spíše přímé rodičovské kontroly u chlapců a naopak nepřímé u dívek a konečně protektivní vliv orientace na vzdělání byl prokázán pouze u chlapců se závažně delikventními přáteli. Trávení volného času při konvenčních aktivitách, tedy jedna ze čtyř dimenzí Hirschiho (1969/2008) vazby na společnost, neprokázala anticipovaný vztah k delikvenci, což je však velmi častý výsledek, zjištěný ostatně již samotným Hirschim hned při prvním testu teorie sociálních vazeb.

3.3.2 Celkový model působení sociálních a individuálních faktorů

V tomto oddílu se již zaměříme na otestování celkového modelu působení klíčových sociálních faktorů a individuálních dispozic na delikvenci, jak jsme jej navrhli v oddílu 1.3.3. Obrázek 4 představuje konkretizaci tohoto modelu, v němž vycházíme z proměnných obsažených ve výzkumu ISRD-2. Z faktorů, kterým jsme dosud nevěnovali pozornost, nyní zohledníme i další aspekty školy, charakter sousedství, ukazatel sebekontroly a postoj k delikvenci. Následně model otestujeme s využitím prostředků hierarchické logistické regrese, posoudíme, nakolik odpovídá našim datům a které jeho elementy jsou s ním ve shodě, a na závěr i zhodnotíme, do jaké míry je v souladu s principy obecné teorie kriminality.

Obrázek 4. Model působení sociálních faktorů na delikvenci.

Ze sekce dotazníku ISRD-2 týkající se školy a sousedství jsou pro nás důležité otázky zachycující vztah ke škole, kriminalitu ve škole, efektivitu sousedství a kriminalitu v sousedství. Na základě výsledků faktorové analýzy a analýzy reliability konstruujeme škálu pozitivního vztahu ke škole z otázek č. 41, 45.1 a 45.3, škálu kriminality ve škole z otázek č. 45.5-45.8, škálu efektivity sousedství z č. 47.10-47.12 a škálu kriminality v sousedství z č. 47.5-47.9 (viz Příloha 2).⁶² Cronbachovo alfa obou škál týkajících se školy dosahuje shodně hodnoty 0,74 a u obou škál popisujících charakter sousedství pak dokonce 0,82, reliabilita těchto čtyř škál je tedy velmi dobrá. Z oblasti sousedství bylo do dotazníku zařazeno i několik otázek, které měly postihnout vazbu dítěte na své sousedství, reliabilita této škály je však velmi nízká (alfa < 0,4) a ani faktorová analýza nepotvrzuje příslušnost těchto

⁶² Všechny škály v této sekci byly konstruovány jako průměr příslušných položek, jejichž původní hodnoty byly nejprve lineárně transformovány na škálu 0-10. Jedinci byla přiřazena hodnota na škále, pokud odpověděl na nadpoloviční počet položek. Výsledné škály mají vždy rozpětí 0-10.

položek ke společnému latentnímu faktoru, proto vazbu na sousedství v dalších analýzách nevyužíváme.⁶³

Dotazník ISRD-2 dále obsahoval také zkrácenou 12položkovou verzi postojové škály pro měření sebekontroly (Příloha 2, č. 72; viz Grasmick et al. 1993) a do analýz rovněž zahrneme škálu postoje k delikvenci, jež vznikla kombinací šesti položek měřících postoj k násilí (č. 38.1-38.5, č. 71.6) a postoje ke krádeži v obchodě (č. 71.5); poslední dvě položky byly součástí pouze českého rozšíření dotazníku. Těžištěm této škály je tedy především postoj k násilí, což může být do jisté míry problematické, neboť kladný postoj k násilí nemusí ještě nutně implikovat přijetí kriminálních norem jedincem. Nicméně operacionalizace tohoto konceptu se v předchozích studiích značně rozchází a někdy bývá jejím základem právě i postoj k násilí (např. Heimer, De Coster 1999; Unnever, Cullen, Agnew 2006, nikoli však Heimer 1996; Evans et al. 1997). Konečně i tyto dvě škály vykazují dostatečnou reliabilitu (alfa = 0,81 pro sebekontrolu a 0,74 pro postoj k delikvenci).

Průměry všech šesti škál prezentuje tabulka 37. Možná poněkud překvapivě děti z hlediska kriminality hůře hodnotí prostředí vlastní školy nežli svého sousedství, což může souviset s větším množstvím času tráveného ve škole. S výjimkou efektivity sousedství nacházíme u všech ukazatelů signifikantní rozdíly podle pohlaví, kdy dívky mají zejména vyšší vazbu na školu a negativnější postoj k delikvenci, ale rovněž vnímání kriminality školy i sousedství je u nich méně kritické a vykazují též o něco vyšší sebekontrolu.

Tabulka 67. Průměr jednotlivých škál pro celý soubor a podle pohlaví.

	průměr škály (S.E.)	dívky	chlapci
vazba na školu	6,3 (0,08)	6,7	5,8
kriminalita ve škole	3,7 (0,11)	3,6	3,9
efektivita sousedství	5,4 (0,07)	5,3	5,4
kriminalita v sousedství	2,7 (0,08)	2,4	2,9
sebekontrola	5,8 (0,05)	6,0	5,6
postoj k delikvenci	3,3 (0,06)	2,8	3,8

vážená data; signifikantní rozdíly podle pohlaví vyznačeny tučně (hladina významnosti testu adjustována na vážení a výběr klastrů)

Korelace těchto faktorů k různým indikátorům delikvence nabízí tabulka 68. Z ní jako nejsilnější prediktor delikvence vystupuje postoj k delikvenci, což není příliš překvapivé a možná bychom spíše očekávali i silnější vztah, zejména k násilným činům. Na druhém místě je pak sebekontrola a vyšší hodnoty koeficientů pak ještě nalézáme u ukazatelů kriminality ve škole a v sousedství. Naopak u vazby na školu a efektivity sousedství nacházíme vztahy k delikvenci spíše slabší. Zkoumány byly i korelace těchto proměnných mezi sebou a poměrně silně spolu souvisí vnímání kriminality v sousedství a ve škole ($r = 0,43$) a nejsilnější vztah se prokazuje mezi sebekontrolou a postojem k delikvenci ($r = -0,56$).⁶⁴

⁶³ Obdobné výsledky byly zjištěny i pro ostatní čtyři zkoumané země, tudíž se nejedná o specifikum ČR, nýbrž o celkově nevhodně operacionalizovaný koncept.

⁶⁴ Dokonce ještě silnější korelaci mezi nízkou sebekontrolou a pozitivním postojem k násilí ($r = 0,71$) našli Unnever, Cullen a Agnew (2006), kteří jejich značnou souvislost spojují s vysokou impulsivitou, jež je společná oběma konceptům.

Tabulka 68. Korelace škál a jednotlivých ukazatelů delikvence.

	delikvence	majetková	násilná	závažná	versatilita
vazba na školu	-0,09	-0,08	-0,08	-0,09	-0,12
kriminalita ve škole	0,16	0,11	0,16	0,11	0,19
efektivita sousedství	-0,06	-0,05	-0,03 ^{ns}	-0,05	-0,08
kriminalita v sousedství	0,18	0,12	0,14	0,10	0,20
sebekontrola	-0,24	-0,17	-0,19	-0,17	-0,26
postoj k delikvenci	0,27	0,20	0,23	0,18	0,30

vážená data; uvedeny hodnoty Kendallova tau-b (všechny koeficienty jsou statisticky signifikantní, s výjimkou jediného označeného ^{ns})

Navržený model (obrázek 4) otestujeme metodou hierarchické logistické regrese, kdy do modelu budeme postupně přidávat bloky proměnných, jež jsou „blíže“ delikvenci, tj. předpokládáme, že budou mediovat část vlivu již zařazených „vzdálenějších“ faktorů. Výsledky tohoto postupu prezentuje tabulka 69. Model 1 obsahuje kromě pohlaví a ročníku blok proměnných popisujících vnější sociální podmínky. Přímý vliv v tomto případě vykazují všechny faktory, jež nějakým způsobem souvisejí s výskytem deviací v sociálním prostředí – kriminalita ve škole a v sousedství, deviace u rodiče a tolerance delikvence rodiči. Ve druhém kroku (model 2) jsme přidali proměnné odvozené z teorie sociální kontroly. S výjimkou vazby na školu prokazují všechny významný přímý vliv na delikvenci v očekávaném směru a jejich zařazením do modelu zeslábl vliv vnějších sociálních faktorů.⁶⁵

V další fázi jsme do modelu zařadili rovněž delikventní přátele a trávení nestrukturovaného času na veřejnosti s vrstevníky, tedy hledisko kriminálních příležitostí (model 3). Všechny tyto proměnné mají přímý efekt na delikvenci a jejich začleněním do modelu došlo k poklesu přímého vlivu u všech vnějších charakteristik sociálního prostředí, který nyní již není na stanovené 5% hladině statisticky signifikantní. Rovněž dochází k oslabení faktorů sociální kontroly a část jejich vlivu na delikvenci tedy přechází přes asociaci s vrstevníky. Až dosud tedy výsledky dobře odpovídají našemu teoretickému modelu.

Přidáním posledního zbývajících faktorů – postoje k delikvenci – nedochází k předpokládanému výraznějšímu oslabení vlivu delikventních přátel, který by měl být dle teorie diferenciální asociace přes něj alespoň částečně mediován. Naopak dochází ke snížení přímého vlivu některých mechanismů sociální kontroly, především sebekontroly, což není překvapivé vzhledem k vysoké zkorelovanosti obou faktorů. Lepší vhled do situace nám může poskytnout model s postojem k delikvenci v roli závislé proměnné (Příloha 1, tabulka 78), z něž je zřejmé, že postoj k delikvenci je nejsilněji ovlivněn právě nízkou sebekontrolou, dále následuje vliv pohlaví a tolerance delikvence rodiči a vyšší přínos modelu můžeme ještě identifikovat u nestrukturovaných aktivit s vrstevníky, kriminality ve škole a běžně delikventních přátel. Tento výsledek by sice s teorií diferenciální asociace částečně rezonoval – prokazuje totiž relevanci deviace primárních skupin (rodina, vrstevníci) na formování postoje k delikvenci – nicméně pouze středně silný vztah k delikvenci a zejména neschopnost mediovat vliv delikventních přátel na delikvenci jsou značně v rozporu s teorií.⁶⁶ Jak jsme již upozornili výše, náš ukazatel postoje k delikvenci má určité metodologické nedostatky, především je poměrně jednostranně orientovaný na násilí, a je tedy možné, že zjištěné

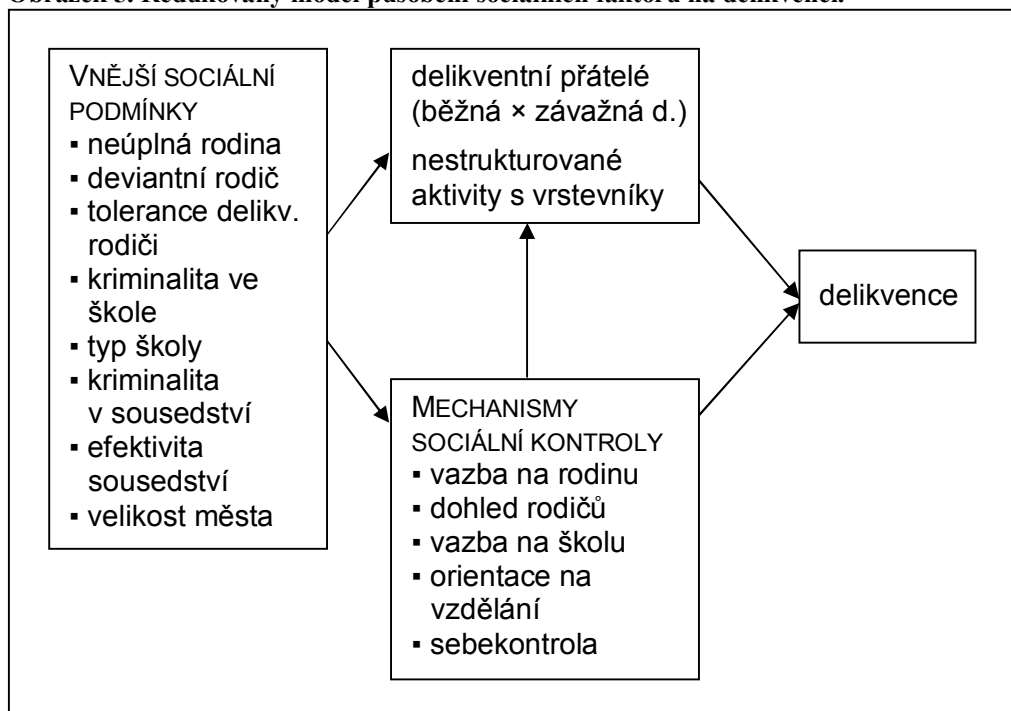
⁶⁵ S výjimkou typu školy, nicméně regresní koeficient stále není statisticky významný.

⁶⁶ Testována byla i hypotéza, nemůže-li pozitivní postoj k delikvenci působit navíc i prostřednictvím zesílení vlivu kriminálních příležitostí na delikvenci; interakce těchto dvou faktorů však není statisticky signifikantní.

výsledky jsou více důsledkem nevhodného nástroje nežli špatné teorie.⁶⁷ Každopádně postoj k delikvenci již z dalších analýz vyloučíme, neboť se v současné podobě jako prvek teorie diferenciální asociace neosvědčuje a pouze by nám zastíral efekty ostatních proměnných.

Vraťme se tedy zpět k modelu 3 (tabulka 69), jenž zachycuje náš teoretický model bez postoje k delikvenci (obrázek 5) a který nyní budeme považovat za výchozí, a pokusme se zhodnotit pozici rodinných faktorů mezi ostatními proměnnými. Z ukazatelů interakce v rodině zůstává významný přímý vliv již pouze pro dohled rodičů a z vnějších charakteristik rodiny pak nenacházíme již žádný signifikantní efekt. Lze tedy říci, že opravdu velká část vlivu charakteru rodiny působí na delikvenci nepřímo tím, že ovlivňuje šanci výskytu dalších rizikových faktorů. Podobné schéma nacházíme i pro faktory z oblasti školy. Orientace na vzdělání má stále určitý přímý efekt i ve výsledném modelu, naproti tomu vliv kriminality ve škole se vytrácí a vazba na školu neprokázala významný vliv již ani v modelu 2. Z mechanismů sociální kontroly pak nacházíme přímý efekt ještě u sebekontroly, která se tradičně prokazuje jako silný prediktor delikvence.

Obrázek 5. Redukovaný model působení sociálních faktorů na delikvenci.

⁶⁷ Nicméně ani v modelu pro násilnou delikvenci by náš ukazatel postoje k delikvenci nedokázal téměř vůbec redukovat efekt delikventních vrstevníků.

Tabulka 69. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence (alespoň dva činy za poslední rok).

	model 1			model 2			model 3			model 4		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,15	0,12	0,32	-1,03	0,13	0,36	-1,46	0,15	0,23	-1,33	0,15	0,26
ročník: 8. (7. ročník)	0,35	0,17	1,42	0,26	0,18	1,30	-0,01	0,17	0,99	-0,04	0,16	0,96
9. (7. ročník)	0,37	0,17	1,45	0,25	0,18	1,29	-0,26	0,18	0,77	-0,23	0,18	0,79
neúplná rodina (úplná)	0,15	0,12	1,16	0,12	0,13	1,13	0,13	0,13	1,14	0,13	0,13	1,13
deviantní rodič (ne)	0,59	0,14	1,81	0,34	0,16	1,41	0,19	0,16	1,21	0,22	0,17	1,25
tolerance delikvence	0,23	0,07	1,26	0,10	0,08	1,11	0,06	0,08	1,06	-0,01	0,09	0,99
kriminalita ve škole	0,14	0,03	1,15	0,10	0,03	1,10	0,06	0,03	1,06	0,05	0,03	1,05
typ školy: ZŠ (gymnázium)	0,11	0,20	1,12	0,27	0,22	1,31	0,17	0,22	1,19	0,12	0,21	1,12
kriminalita v sousedství	0,14	0,02	1,15	0,09	0,03	1,09	0,02	0,03	1,02	0,02	0,03	1,02
efektivita sousedství	-0,03	0,02	0,97	0,00	0,02	1,00	-0,01	0,03	0,99	-0,01	0,03	0,99
velikost města	0,02	0,02	1,02	0,03	0,02	1,04	0,04	0,02	1,04	0,04	0,02	1,04
vazba na rodinu				-0,06	0,02	0,94	-0,04	0,02	0,96	-0,04	0,02	0,96
dohled: střední (vysoký)				0,45	0,16	1,57	0,25	0,17	1,28	0,22 ^{ns}	0,17	1,24
nízký (vysoký)				0,90	0,17	2,47	0,49	0,19	1,63	0,42^{ns}	0,18	1,53
vazba na školu				0,02	0,02	1,02	0,03	0,03	1,03	0,03	0,03	1,03
orientace na vzdělání				-0,30	0,07	0,74	-0,17	0,08	0,85	-0,16	0,08	0,85
sebekontrola				-0,26	0,04	0,77	-0,24	0,04	0,79	-0,16	0,04	0,86
del. přátelé – běžná d.							0,33	0,04	1,40	0,33	0,04	1,39
del. přátelé – závažná d.							0,72	0,15	2,06	0,70	0,16	2,01
nestrukt. aktivity s vrstevníky							0,18	0,03	1,20	0,16	0,03	1,18
postoj k delikvenci										0,19	0,04	1,21
log pseudolikelihood	-1184			-1046			-915			-897		
Nagelkerke R ²	0,182			0,271			0,375			0,388		
N	2928			2791			2748			2740		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05)

^{ns} celkový vliv proměnné „dohled rodičů“ není statisticky signifikantní

Relativně podobné výsledky jako pro základní ukazatel delikvence nacházíme opět i v modelech pro ostatní tři formy delikvence (Příloha 1, tabulka 79). Delikventní přátelé a sebekontrola mají vždy významný přímý vliv, v případě násilné a závažné delikvence pak i nestrukturované aktivity s vrstevníky a kriminalita ve škole. Zajímavým výsledkem specifickým pouze pro majetkové delikty, který byl ale již naznačen i v předchozím oddílu (viz Příloha 1, tabulka 52), je významný vliv dohledu rodičů a naopak absence vlivu kriminálních příležitostí a dokonce i pohlaví, dále zůstávají signifikantní i koeficienty pro orientaci na vzdělání a toleranci delikvence rodiči, tedy další mechanismy sociální kontroly. Z tohoto pohledu můžeme majetkové delikty považovat za typ delikvence, pro niž se zdá být teorie sociální kontroly nejlépe uplatnitelná. Pokud bychom však tuto analýzu provedli odděleně podle pohlaví, zjistíme, že tomu tak je především u chlapců.⁶⁸ Na základě hodnot regresních koeficientů i Nagelkerkeova R^2 můžeme usuzovat, že nejvyšší přínos pro explanaci mají stále modely pro základní ukazatel delikvence a pro závažné delikty.

Následující tabulka 70 pak nabízí výsledky pro základní model odděleně pro dívky a chlapce, přičemž zahrnuty byly i obě interakce, které se ukázaly být statisticky významné v analogickém modelu z předchozího oddílu (viz tabulka 66). Ani v tomto případě nenalézáme žádné markantní genderové rozdíly v působení jednotlivých faktorů na delikvenci – přímý efekt nacházíme u obou ukazatelů delikventních přátel, sebekontroly a nestrukturovaných aktivit s vrstevníky, které opět mají o něco silnější vliv pro dívky. Statisticky významné zůstávají i obě zahrnuté interakce, jejichž efekt se prakticky nemění (viz str. 130) a stále je patrný náznak vyššího vlivu přímé rodičovské kontroly na delikvenci chlapců a nepřímé na delikvenci dívek, i když tentokrát již pro ně jak vazba na rodinu, tak i tolerance delikvence rodiči o něco překročila stanovenou 5% hranici statistické signifikance. Přímý efekt neúplné rodiny na delikvenci dívek nebyl statisticky významný již ani v předchozím modelu (tabulka 66) a nyní ještě zeslábl, můžeme proto usuzovat, že je tedy skutečně částečně mediován jak přes vyšší míru asociace s delikventními přáteli (srov. Rebellon 2002), tak i přes sebekontrolu a vazbu na školu, které v neúplných rodinách dosahují nižších hodnot (srov. Wikström, Butterworth 2006).⁶⁹

Konečně zkoumány byly i genderové rozdíly v modelech pro násilnou delikvenci (zde neuvádíme) a potvrzena byla předpokládaná absence přímého vlivu rodiny a celkově sociálních vazeb u chlapců a naopak se prokázal význam delikventních přátel, ale také příležitosti k delikvenci a nízké sebekontroly. Tento výsledek poměrně dobře odpovídá naší hypotéze, že násilná delikvence chlapců, která v našem výzkumu sestává zejména z méně závažných deliktů, je společensky poměrně tolerovaná, proto na ní tolik nepůsobí jedincovy prosociální vazby, a její charakter je více situační. V rozporu se studií Heimer a De Coster (1999) však nelze říci, že by efekt delikventních přátel byl vyšší pro chlapce nežli pro dívky. Rovněž se dle očekávání – a opět v rozporu s touto studií – neprokazuje vyšší vliv přímé rodičovské kontroly na násilnou delikvenci chlapců a nepřímé kontroly na násilné delikty dívek, neboť ani u nich nemají již rodinné faktory v našem modelu signifikantní vliv.⁷⁰ Jak jsme již zmínili výše, tento mechanismus se však do jisté míry uplatňuje v modelech pro základní ukazatel delikvence (viz tabulka 70 a tabulka 66).

⁶⁸ V modelu pouze pro chlapce zůstává významný jak efekt sebekontroly, tak i dohledu rodičů a tolerance delikvence rodiči a významná je i interakce závažně delikventních přátel a orientace na vzdělání a navíc též interakce složení rodiny a vazby na rodinu (viz oddíl 3.2.7). Vliv delikventních přátel je nízký a efekt kriminálních příležitostí není statisticky významný.

⁶⁹ Naproti tomu u násilné delikvence dívek zůstává negativní vliv rodiny s nevlastním rodičem významný i při kontrole všech ostatních faktorů plného modelu (zde již neuvádíme).

⁷⁰ U dívek by se sice vliv vazby na rodinu blížil hranici statistické signifikance, nicméně efekt dohledu rodičů je u chlapců prakticky nulový.

Tabulka 70. Binární logistické modely, závislá proměnná: delikvence.

	dívky			chlapci		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
ročník: 8. (7. ročník)	-0,64	0,29	0,53	0,28	0,21	1,33
9. (7. ročník)	-0,49 ⁺	0,29	0,61	-0,18	0,22	0,84
neúplná rodina (úplná)	0,35 ⁺	0,20	1,42	-0,01	0,16	0,99
deviantní rodič (ne)	0,14	0,26	1,14	0,30	0,22	1,35
tolerance delikvence	0,28 ⁺	0,14	1,32	-0,03	0,11	0,97
kriminalita ve škole	0,15	0,06	1,17	0,03	0,04	1,03
typ školy: ZŠ (gymnázium)	-0,12	0,35	0,89	0,23	0,25	1,26
kriminalita v sousedství	0,03	0,05	1,03	0,01	0,03	1,01
efektivita sousedství	0,00	0,05	1,00	-0,01	0,03	0,99
velikost města	0,00	0,03	1,00	0,05 ⁺	0,03	1,05
vazba na rodinu	-0,08 ⁺	0,04	0,93	-0,02	0,03	0,98
dohled: střední (vysoký)	0,18	0,27	1,20	0,26	0,22	1,29
nízký (vysoký)	0,34	0,30	1,41	0,55	0,22	1,74
vazba na školu	0,06	0,05	1,06	0,02	0,03	1,02
orientace na vzdělání	-0,12	0,14	0,89	-0,12	0,10	0,88
sebekontrola	-0,25	0,08	0,78	-0,23	0,05	0,80
del. přátelé – běžná d.	0,47	0,07	1,61	0,29	0,05	1,33
del. přátelé – závažná d.	1,44	0,63	4,21	2,28	0,62	9,80
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,23	0,06	1,25	0,16	0,04	1,18
del. přátelé – běžní×závažní	-0,30	0,14	0,74	–	–	–
del. přátelé – závažná d. × orientace na vzdělání	–	–	–	-0,59	0,26	0,56
log pseudolikelihood	-313			-582		
Nagelkerke R ²	0,376			0,334		
N	1429			1319		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$); ⁺ označuje koeficienty s $p < 0,10$ & $p \geq 0,05$.

Naše dosavadní modely můžeme poměrně dobře využít i k zhodnocení adekvátnosti obecné teorie kriminality (GTC). Podle Gottredsona a Hirschiho (1990) představuje nízká sebekontrola jedinou podstatnou kriminogenní dispozici, která při výskytu kriminální příležitosti zvyšuje šanci delikvence. Pokud by měl náš model 3 (tabulka 69) této teorii přesně odpovídat, nesměl by obsahovat žádné jiné přímé efekty, nežli právě ty pro sebekontrolu a kriminální příležitosti. Je zřejmé, že náš model není zcela v souladu s GTC, a obzvláště vliv delikventních vrstevníků zůstává významný, stejně jako orientace na vzdělání a rodičovský dohled. Takovýto výsledek však není zdaleka ojedinělý, neboť předchozí zahraniční výzkum našel bezvýhradnou podporu pro GTC zcela výjimečně (viz Pratt, Cullen 2000). Podle GTC by také měla být významná interakce kriminálních příležitostí a sebekontroly – nízká sebekontrola by měla zesilovat šanci, že jedinec kriminální příležitost skutečně využije. Tento efekt se však v našich datech neproказuje, velice slabě je naznačen pouze v modelu pro závažnou delikvenci, avšak na 5% hladině není významný (model zde neuvádíme). Ačkoli naše výsledky plnou podporu obecné teorii kriminality poskytnout nemohou, koncept

sebekontroly je v našich analýzách velice podstatný a prokazuje přímý efekt na delikvenci ve všech testovaných modelech, což mimo sebekontrolu platí již pouze pro delikventní přátele.⁷¹

Na závěr jsme v modelu ověřovali i možnost působení některých teoreticky zajímavých interakcí. Již v předchozím oddílu 3.3.1 se ve shodě s výzkumem Haynie a Osgooda (2005) neprokázalo vzájemné ovlivňování působení delikventních vrstevníků a kriminálních příležitostí na delikvenci a ani v našem rozšířeném modelu by tento efekt nebyl signifikantní. Asociace s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách je tedy pro děti vždy rizikovým faktorem bez ohledu na to, jsou-li jejich přátelé delikventní či nikoli. Žádný moderující efekt na vliv kriminálních příležitostí na delikvenci se neprokázal ani pro mechanismy sociální kontroly, ani pro vnější sociální podmínky; tyto faktory tedy sice mohou pozitivně či negativně ovlivňovat množství času, který jedinec tráví při nestrukturovaných aktivitách s vrstevníky, však na sílu jeho vztahu k delikvenci již vliv nemají. Dále byla testována – analogicky jako v oddílu 3.3.1 – možná intervence i dalších mechanismů sociální kontroly do vztahu mezi delikventními přáteli a vlastní delikvencí, tedy potenciální možnost školy nebo sebekontroly oslabovat proces učení se delikventnímu chování od vrstevníků. Nicméně ani zde nebyla zjištěna žádná signifikantní interakce.

Shrnutí

Primárním cílem našich analýz v tomto oddílu bylo zhodnotit adekvátnost teoretického modelu navrženého v oddílu 1.3.3, jak jej zachycuje obrázek 4, jenž integruje perspektivu teorie sociální kontroly s přístupem diferenciální asociace a využívá i koncept kriminálních příležitostí. Prvek modelu, který se v našich analýzách neosvědčil, je postoj k delikvenci, který neplní svoji předpokládanou roli zprostředkujícího článku mezi delikvencí vrstevníků a delikvencí jedince. V tomto případě však nemůžeme vyloučit, že se nejedná pouze o nevhodně zvolený nástroj k měření postoje k delikvenci, jenž nepřiměřeně akcentuje postoj k násilí (srov. např. operacionalizaci u Heimer 1996 nebo Evans et al. 1997). Vynecháme-li z modelu tento element, a rezignujeme-li tedy na vysvětlování průběhu vlivu delikventních přátel na vlastní delikvenci, můžeme říci, že výsledky našich analýz tomuto redukovánému teoretickému modelu (obrázek 5) dobře odpovídají. Přímý efekt se prokazuje vždy u delikventních přátel, kriminální příležitosti (s výjimkou majetkových deliktů) a sebekontroly, vliv ostatních mechanismů sociální kontroly je často již pouze nepřímý a taktéž vliv vnějších sociálních podmínek je až na několik výjimek vždy zprostředkovaný přes další elementy modelu. Integrovaní teorií sociální kontroly a diferenciální asociace se tedy ve shodě s mnoha zahraničními studiemi osvědčuje (srov. např. Aseltine 1995; Evans et al. 1997; Pratt, Cullen 2000) a rovněž propojení s hlediskem kriminálních příležitostí daných nestrukturovanými aktivitami s vrstevníky je přínosné (srov. Haynie a Osgooda 2005; Meldrum, Young, Weerman 2009). Obecná teorie kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990) sice v našich analýzách nenachází absolutní podporu, nicméně nízká sebekontrola se potvrzuje jako velmi významný rizikový faktor delikvence.

Zhodnotíme-li vhodnost našeho modelu pro různé formy delikvence, dostáváme nejlepší výsledky pro základní ukazatel delikvence a pro závažné delikty. V případě majetkové delikvence, a to zejména chlapců, nacházejí oproti ostatním modelům nejvyšší uplatnění faktory z teorie sociální kontroly, a můžeme tedy říci, že pro drobné majetkové delikty je tato teorie nejlépe využitelná. Naproti tomu pro násilnou delikvenci chlapců se proměnné z oblasti

⁷¹ Efekt delikventních přátel je však velmi pravděpodobně v našich modelech nadhodnocen (viz Meldrum, Young, Weerman 2009) a nejspíše měření sebekontroly prostřednictvím behaviorální škály namísto postojové by ještě mohlo zvýšit její efekt (viz Evans et al. 1997; Pratt, Cullen 2000). Sebekontrola tedy v našem modelu je patrně skutečně nejdůležitější kriminální dispozicí, nikoli však jedinečnou.

rodiny a obecně sociální vazby uplatňují pouze minimálně a naopak delikventní přátelé, kriminální příležitosti a nízká sebekontrola hrají důležitou roli. Z našich analýz tak násilné delikty chlapců, které jsou většinou málo závažné povahy, vystupují jako činy více společensky akceptovatelné nežli ostatní zkoumané delikty a spíše lze předpokládat jejich vyšší situační podmíněnost. Z hlediska genderových rozdílů můžeme shrnout, že ačkoli v separátních modelech pro různé formy delikvence nacházíme určité odchylky v síle vlivu některých faktorů pro chlapce a dívky, žádný faktor nelze označit za čistě genderově specifický a mechanismy popsané v našem teoretickém modelu se zdají být dobře funkční pro obě pohlaví.

Konečně pokusíme-li se na závěr zodpovědět otázku, jak velkou roli hraje rodina mezi ostatními faktory působícími na delikvenci dětí, můžeme shrnout, že ne sice zcela rozhodující, nikoli však zanedbatelnou. Na základě našich analýz vychází její význam oproti vlivu vrstevníků na první pohled nižší a většina jejího vlivu působí nepřímo prostřednictvím snížení šance asociace s delikventními vrstevníky a redukce množství kriminálních příležitostí, nicméně některé rodinné proměnné vykazují stále i přímý efekt. Pokud ale navíc zohledníme i závěry studie Haynie a Osgooda (2005), kteří dokládají podstatné nadhodnocení vlivu delikventních přátel v případě zjišťování tohoto ukazatele nepřímo od respondentů samotných – což byl i náš případ – dospějeme nejspíše k podobnému závěru, tedy že rodina, škola i přátelé mají srovnatelný vliv na delikvenci dítěte. Na závěr můžeme ještě podotknout, že v určitém smyslu lze považovat za koncept z prostředí rodiny i sebekontrolu, neboť úspěšnost její geneze je především výsledkem předchozí interakce v rodině v mladším věku dítěte (viz oddíl 1.2.3) a její silný vztah k delikvenci tak dále dokládá podstatný význam rodiny pro kontrolu delikventního chování dětí.

3.3.3 Srovnání zemí středoevropského regionu

Výsledný model z předchozího oddílu (obrázek 5) se nyní pokusíme otestovat i na datech dalších středoevropských zemí, což nám pomůže posoudit, jsou-li výše zjištěné výsledky více méně univerzální pro náš region, anebo čistě specifické pro Českou republiku.⁷² Pro prvotní srovnání průměrů nových proměnných zahrnutých do modelu využijeme pro zvýšení komparability limitovaný soubor ISRD-2, při analýzách vztahů uvnitř zemí pak již dáme přednost obsáhlejšímu primárnímu souboru, který zahrnuje všechny žáky 8. a 9. ročníků (viz oddíl 2.2.3).

Tabulka 55 prezentuje průměry škál všech proměnných dosud v komparativní analýze nevyužívaných – z oblasti školy se jedná o vazbu na školu, orientaci na vzdělání a kriminalitu ve škole, charakter sousedství je popsán jeho efektivitou a kriminalitou, důležitým faktorem je i sebekontrola a konečně z oblasti asociace s vrstevníky zahrnujeme též delikventní přátele s rozlišením na běžnou a závažnou delikvenci a konečně také trávení času s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách na veřejnosti, tedy hledisko kriminálních příležitostí.⁷³ Již na první pohled je zřejmé, že v průměrech škál existují mezi zeměmi často i výrazné rozdíly.

Zajímavá je především situace v oblasti delikventních přátel, kde u běžné delikvence dosahují suverénně nejvyšší průměrné hodnoty škály děti z ČR, které udávají více kamarádů, jež někdy kradli v obchodě, ale zejména více přátel, kteří již zkusili drogy.⁷⁴ Naproti tomu pouze 9 % českých dětí přiznalo, že mají kamarády, kteří již spáchali některý ze závažnějších činů, což je méně než v ostatních zemích. Tyto výsledky poměrně dobře korespondují se závěrem z oddílu 3.1.4, že české děti sice páchají delikvenci poměrně hodně, většinou však pouze její málo závažné formy. Nejvyšší podíl závažně delikventních přátel nacházíme u dětí z Německa (26 %), což je jednoznačně důsledkem značného rozšíření ublížení na zdraví, které u svých přátel uvedlo 24 % dětí.⁷⁵ Naopak vyšší výskyt závažně delikventních přátel v Polsku není důsledkem jednoho konkrétního typu deliktu, ale všechny tři zkoumané formy jsou zastoupeny zhruba rovnoměrně (11-12 %).

Pro děti z České republiky je kromě specifické situace v případě delikventních přátel charakteristická i slabší orientace na vzdělání daná nižším množstvím času věnovaného domácím úkolům a také méně času tráveného s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách na veřejnosti. Oproti ostatním zemím je o něco hůře hodnocena i lokalita, v níž děti bydlí, jak z pohledu kriminality, tak i nízké efektivity komunity. V Německu a Rakousku nacházíme relativně podobné vzorce indikující lepší fungování mechanismů sociální kontroly – vazba na školu, sebekontrola a efektivita sousedství jsou zde v průměru vyšší, v Rakousku je pak jediným negativnějším aspektem vyšší percepce kriminality ve škole, v Německu poté častější asociace s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách a již zmíněný vyšší podíl dětí se závažně delikventními kamarády. Tyto dva aspekty jsou častější rovněž v Polsku, kde děti navíc i negativněji hodnotí výskyt kriminality ve škole a v sousedství, naopak je však u nich

⁷² Oproti základnímu modelu 3 (tabulka 69) z předchozího oddílu opět nebudeme moci zahrnout toleranci delikvence rodiči a vazba na rodinu sestává opět pouze ze třech proměnných (viz oddíl 3.2.8).

⁷³ Škály jsou konstruovány analogicky jako v předchozích oddílech 3.3.1 a 3.3.2. Reliabilita všech škál tvořených z více položek je ve všech zemích uspokojivá, Cronbachovo alfa kleslo mírně pod hodnotu 0,7 pouze u škály kriminality ve škole v Maďarsku (0,68) a u nestrukturovaných aktivit s vrstevníky v ČR (0,66) a v Německu (0,69).

⁷⁴ Tento výsledek koresponduje i s vyšší zkušeností českých dětí s užíváním marihuany, kterou v ISRD-2 přiznalo již 23 % těchto dětí, zatímco v ostatních čtyřech zemích pouze 7-12 % (limitovaný datový soubor, vážená data).

⁷⁵ I tento výsledek odpovídá nejvyšší prevalenci tohoto činu u dětí z Německa, která je oproti dalším zemím minimálně dvojnásobná (viz oddíl 3.1.4).

vyšší orientace na vzdělání. Konečně v Maďarsku děti tráví nejméně času s vrstevníky při nestrukturovaných aktivitách, s čímž nejspíše může souviset nižší výskyt běžně delikventních přátel, nižší je pak i úroveň sebekontroly u těchto dětí. O něco lépe pak Maďaři hodnotí prostředí své školy jako méně zasažené delikvencí.

Tabulka 71. Průměry škál z oblasti školy, sousedství a asociace s vrstevníky a škály sebekontroly v pěti středoevropských zemích.

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Vazba na školu					
průměr škály (0-10)	6,2	6,3	6,4	5,8	5,8
Orientace na vzdělání					
průměr škály (1-6)	2,3	2,8	2,8	3,3	3,0
Kriminalita ve škole					
průměr škály (0-10)	4,0	4,1	4,4	4,9	3,6
Krim. sousedství					
průměr škály (0-10)	3,2	1,9	1,5	3,5	2,3
Efektivita sousedství					
průměr škály (0-10)	4,7	5,7	6,1	5,5	4,4
Sebekontrola					
průměr škály (0-10)	6,0	6,1	6,3	5,9	5,6
Del. přátel: běžná d.					
průměr škály (0-7)	2,4	1,6	1,1	1,4	1,0
Del. přátel: závaž. d.					
alespoň jeden (%)	9,3	25,7	10,2	19,5	14,1
Nestrukturované aktivity s vrstevníky					
průměr škály (0-10)	4,1	4,8	4,5	5,0	4,2
<i>N</i>	621	1330	1214	777	290

limitovaný soubor ISRD-2, vážená data; hodnoty signifikantně odlišné od všech ostatních zemí vyznačeny tučně

Následující tabulka 57 ukazuje sílu vztahu mezi jednotlivými proměnnými a základním ukazatelem delikvence v našich pěti zemích a je zřejmé, že rozdíly v síle vztahu mezi zeměmi obvykle výrazněji nevariuji. O něco málo silnější vztahy k delikvenci nacházíme častěji v Německu a Rakousku, naproti tomu v ČR a Maďarsku jsou většinou spíše o něco slabší. V případě Polska je zajímavá silnější korelace k závažně delikventním přátelům a naopak slabší je vztah mezi delikvencí a nestrukturovanými aktivitami s vrstevníky. Většinu korelací můžeme označit již spíše za středně silné, pouze u efektivity sousedství je ve všech zemích vztah pouze slabý.

Tabulka 72. Korelace delikvence (alespoň dva činy za poslední rok) s faktory z oblasti školy, sousedství, asociace s vrstevníky a se sebekontrolou.

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Vazba na školu	-0,08	-0,18	-0,15	-0,14	-0,10
Orientace na vzdělání	-0,16	-0,19	-0,18	-0,17	-0,17
Kriminalita ve škole	0,16	0,19	0,20	0,16	0,14
Krim. v sousedství	0,19	0,19	0,23	0,20	0,16
Efektivita sousedství	-0,04	-0,05	-0,04	-0,05	-0,06
Sebekontrola	-0,23	-0,33	-0,29	-0,24	-0,22
Del. přátelé: běžná d.	0,28	0,35	0,35	0,25	0,26
Del. přátelé: závažná d.	0,25	0,38	0,35	0,33	0,23
Nestr. aktivity s vrstev.	0,20	0,25	0,25	0,16	0,20

primární soubor ISRD-2; uvedeny hodnoty Kendallova tau-b (všechny koeficienty jsou statisticky signifikantní)

Modely působení všech faktorů na základní ukazatel delikvence nabízí tabulka 73. Zjištěné výsledky můžeme interpretovat jako v souladu s navrženým modelem – ve všech zemích se prokazuje vliv delikventních přátel a kriminálních příležitostí, přes něž je částečně mediován vliv mechanismů sociální kontroly. Z nich zůstává přímý efekt vždy pouze u sebekontroly, jejíž výsadní postavení se tímto dále potvrzuje. V Německu a Maďarsku pak nacházíme přímý vliv i pro dohled rodičů, zatímco v ostatních zemích již tento efekt přestává být statisticky signifikantní, a v případě Polska se stále projevuje vliv deviance u rodiče. Z oblasti školy pak zůstává signifikantní vazba na školu v Německu a orientace na vzdělání v České republice, nicméně pozitivní vliv orientace na vzdělání daný snížením šance delikvence u jedinců se závažně delikventními přáteli by se při zahrnutí této interakce do modelu projevil i v Rakousku a Polsku (tj. analogicky jako v ČR, viz předchozí oddíl). Kriminalita ve škole pak prokazuje stále přímý efekt na delikvenci i při kontrole ostatních proměnných v Německu a Rakousku. Na základě hodnot Nagelkerkeova R^2 můžeme usuzovat, že navržený teoretický model nejlépe odpovídá datům v Německu a Rakousku, v nichž i mechanismy sociální kontroly nacházejí nejvyšší uplatnění (srov. tabulka 59) a rovněž i faktory z oblasti asociace s vrstevníky mají vysoký přínos, což platí i pro ČR, naopak v Polsku a Maďarsku je jejich samostatný efekt již o něco slabší.

Stejně jako v České republice se ani v ostatních zemích neprokázalo, že by zohlednění všech našich sociálních faktorů umožnilo vysvětlit rozdílnou úroveň delikvence chlapců a dívek. Důvodem samozřejmě může být i genderově specifické působení některých rizikových či ochranných faktorů delikvence, které jsme opět zkoumali v separátních modelech (zde již neuvádíme). I v tomto případě nacházíme ve všech zemích určité genderové rozdíly ve vlivu některých faktorů, avšak nelze vysledovat žádný konzistentní vzorec – například dohled rodičů je v Německu významný již jen pro chlapce, v Maďarsku zase pouze pro dívky a kriminální příležitosti prokazují přímý efekt pouze pro chlapce v Německu, Rakousku a Maďarsku, zatímco v Polsku pouze pro dívky a v ČR pak pro obě pohlaví. Univerzální vliv nacházíme ve všech zemích pouze pro delikventní přátele a sebekontrolu. I přes určitá genderová specifika vlivu některých proměnných můžeme ale opět považovat všechny modely za poměrně dobře ve shodě s navrženým teoretickým modelem.⁷⁶

⁷⁶ Je třeba také upozornit, že výsledky samostatných modelů podle pohlaví jsou již méně spolehlivé, neboť pro analýzu takto obsáhlých modelů by bylo vhodné mít rozsáhlejší datové soubory.

Výsledky našich analýz (tabulka 73) můžeme opět využít i ke zhodnocení platnosti obecné teorie kriminality. Jak jsme již zmínili, sebekontrola patří mezi faktory, které prokazují vliv ve všech zemích (a to i u obou pohlaví), což sice dokládá její zásadní význam jako prediktoru delikvence, nicméně ve všech zkoumaných model vždy nacházíme mimo ukazatele kriminálních příležitostí i další faktory s přímým vlivem na delikvenci. Opět jsme i zde testovali hypotézu o možné interakci sebekontroly a kriminálních příležitostí a ani v ostatních zemích střední Evropy se nepotvrdilo, že by nízká sebekontrola zvyšovala riziko využití kriminálních příležitostí k delikvenci. Závěr tedy zůstává stejný jako v předchozím oddílu pro Českou republiku – nízká sebekontrola je sice velmi významný rizikový faktor delikvence, potenciálně možná i s nejvyšším vlivem, nicméně není rozhodně exklusivní a ani se nepotvrzuje, že by zesiloval vliv kriminálních příležitostí na delikvenci.

Na závěr tohoto oddílu můžeme shrnout, že náš model propojující mechanismy sociální kontroly s teorií diferenciální asociace nalézá podporu i v dalších čtyřech zemích středoevropského regionu a integrace těchto dvou přístupů společně ještě s hlediskem kriminálních příležitostí poskytuje vhodný rámec pro studium mechanismů působících na delikvenci mládeže. Stejně jako v oblasti rodiny ani zde nelze vysledovat, že by průměrná úroveň rizikových a ochranných faktorů v jednotlivých zemích nějakým výraznějším způsobem ovlivňovala sílu jejich působení na delikvenci. Navržený model o něco lépe postihuje delikvenci v Německu a Rakousku, možná poněkud překvapivým výsledkem je pak nižší význam vrstevníků v Polsku a Maďarsku. Pokud bychom měli opět zhodnotit, ve které zemi působí vztahy zkoumaných faktorů k delikvenci nejvíce shodně jako v České republice, zvolili bychom Rakousko, v němž i oddělené modely pro chlapce a dívky přinesly výsledky velmi podobné situaci v ČR, a to včetně fungování stejných interakcí.

Tabulka 73. Binární logistické modely pro 5 zemí, závislá proměnná: delikvence (alespoň 2 činy za poslední rok).

	ČR			Německo			Rakousko			Polsko			Maďarsko		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-1,57	0,17	0,21	-1,36	0,16	0,26	-1,23	0,16	0,29	-1,66	0,25	0,19	-1,12	0,22	0,33
ročník: 9. (8. ročník)	-0,27 ⁺	0,14	0,76	-0,28 ⁺	0,15	0,75	-0,05	0,21	0,95	0,18	0,23	1,20	-0,37 ⁺	0,23	0,69
neúplná rodina (úplná)	0,07	0,15	1,07	0,24	0,15	1,27	0,12	0,16	1,13	0,39	0,27	1,48	-0,33	0,22	0,72
deviantní rodič (ne)	0,25	0,18	1,29	-0,02	0,16	1,02	-0,03	0,22	0,97	0,49	0,24	1,63	0,11	0,22	1,11
kriminalita ve škole	0,02	0,04	1,02	0,07	0,03	1,07	0,08	0,03	1,08	0,06	0,05	1,06	0,07	0,04	1,07
úroveň vzdělání: nižší (vyšší)	0,15	0,26	1,17	-0,01	0,20	0,99	0,14	0,22	1,04	–	–	–	-0,07	0,31	0,93
střední (vyšší)	–	–	–	0,11	0,18	1,11	0,47 ⁺	0,26	1,59	–	–	–	-0,24	0,25	0,79
kriminalita v sousedství	0,06 ⁺	0,03	1,06	0,00	0,04	1,00	0,05	0,04	1,04	0,03	0,05	1,03	0,05	0,05	1,05
efektivita sousedství	-0,00	0,03	1,00	-0,00	0,03	1,00	-0,02	0,02	0,98	-0,00	0,04	1,00	-0,07 ⁺	0,04	0,94
velikost města: střední (malé) ^a	–	–	–	-0,28 ⁺	0,17	0,76	-0,43	0,21	0,65	-0,22	0,27	0,80	0,13	0,26	1,14
velké (malé)	–	–	–	-0,23	0,19	0,79	-0,12	0,18	0,89	0,29	0,27	1,33	–	–	–
velikost města (ČR)	-0,01	0,02	0,99	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
vazba na rodinu	-0,07 ⁺	0,04	0,93	0,00	0,04	1,00	-0,06	0,04	0,94	0,02	0,05	1,02	0,01	0,04	1,01
dohled: střední (vysoký)	0,14	0,19	1,15	0,47	0,17	1,60	0,34 ⁺	0,20	1,40	-0,01	0,30	1,01	0,89	0,29	2,44
nízký (vysoký)	0,34 ⁺	0,20	1,40	0,58	0,18	1,79	0,31	0,23	1,36	0,55 ⁺	0,29	1,73	1,23	0,30	3,41
vazba na školu	0,01	0,03	1,01	-0,10	0,03	0,91	-0,01	0,03	0,99	-0,06	0,04	0,94	-0,02	0,03	0,98
orientace na vzdělání	-0,22	0,09	0,80	-0,03	0,08	0,97	-0,03	0,08	0,97	-0,07	0,11	0,94	-0,06	0,09	0,95
sebekontrola	-0,24	0,05	0,79	-0,29	0,05	0,75	-0,27	0,04	0,76	-0,21	0,06	0,81	-0,22	0,06	0,80
del. přátelé – běžná d.	0,30	0,04	1,35	0,32	0,04	1,38	0,36	0,05	1,44	0,17	0,07	1,19	0,24	0,06	1,28
del. přátelé – závažná d.	0,69	0,18	1,99	1,00	0,14	2,73	0,68	0,23	1,97	0,79	0,26	2,21	0,43	0,28	1,53
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,19	0,04	1,21	0,13	0,04	1,14	0,21	0,04	1,24	0,13	0,05	1,14	0,12	0,05	1,12
log pseudolikelihood	-676			-720			-665			-361			-445		
Nagelkerke R ²	0,374	(0,272) ^b		0,461	(0,355) ^b		0,433	(0,329) ^b		0,388	(0,332) ^b		0,309	(0,262) ^b	
N	1929			1981			2091			1260			1253		

Poznámka: primární soubor ISRD-2; adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$) ; ⁺ označuje koeficienty s $p < 0,10$ & $p \geq 0,05$

^a V případě Maďarska je rozlišení velikosti města pouze velké město (Budapešť) × ostatní.

^b Hodnota Nagelkerkeova R² pro model bez delikventních přátel a nestrukturovaných aktivit s vrstevníky.

4 Závěr

V této studii jsme podrobně analyzovali fenomén delikvence mládeže, a to především z hlediska jeho vztahu k rodinnému zázemí. Zahraniční kriminologický výzkum dokládá značný význam různých aspektů rodiny, přičemž nejsilnější vliv bývá prokazován pro dohled rodičů nad dětmi a pro kvalitu jejich vzájemného vztahu (Loeber, Stouthamer-Loeber 1986; Hoeve et al. 2009). Tyto aspekty rodiny jsou relevantní zejména z pohledu teorií sociální kontroly, v nichž je rodina nahlížena jako důležitý agent přímé i nepřímé kontroly dětí, a právě tento přístup byl i naším primárním teoretickým východiskem, především pak Hirschiho teorie sociálních vazeb (1969/2008) a částečně i obecná teorie kriminality Gottfredsona a Hirschiho (1990). Zatímco při samostatné analýze pouze rodinných faktorů s kontrolní perspektivou poměrně dobře vystačíme, rozšíříme-li však náš záběr i na další tradičně uznávané prediktory delikvence, je žádoucí rozšířit i teoretický rámec. Vhodnou volbou se prokázalo být propojení mechanismů sociální kontroly s teorií diferenciální asociace (Sutherland, Cressey 1978), které umožňuje zachytit střetávající se tlak vrstevníků k deviaci a mechanismů sociální kontroly ke konformitě. Tuto koncepci jsme ještě rozšířili zapojením hlediska kriminálních příležitostí (Osgood et al. 1996).

V našich analýzách jsme využívali data z výzkumu ISRD-2, který byl první reprezentativní selfreportovou studií delikvence mládeže uskutečněnou v České republice, a tedy i nabídl první možnost posoudit rozsah a strukturu delikvence na základě jiného zdroje než jen policejních statistik. Úvodní oddíl analytické části naší studie jsme proto věnovali právě tomuto tématu a předložili jsme základní přehled delikvence, jak vychází z těchto dvou odlišných zdrojů. Tento přístup poskytuje ucelenější pohled na fenomén delikvence mládeže, kdy selfreportové výzkumy doplňují a částečně i korigují oficiální data, v nichž poukazují především na podhodnocení drogové delikvence a rovněž pravděpodobné nadhodnocení majetkových činů, zejména krádeže vloupáním. Zcela zřejmá je taktéž vysoká latence delikvence mládeže a značné rozšíření lehčích deliktů, které se v policejních statistikách neobjevují. Využití starší dílčí selfreportové studie z Plzně nám pak umožnilo i částečně zhodnotit trend selfreportové delikvence, který je konzistentně s oficiálními daty klesající, a je v něm naznačena i určitá tendence ke sbližování úrovně delikvence dívek a chlapců, minimálně tedy v případě méně závažných nenásilných činů.

Hlavní pozornost jsme v našich analýzách nicméně věnovali rodinnému zázemí. Ve shodě se zahraničním výzkumem (např. Sampson, Laub 1993) a námi navrženým teoretickým modelem se prokazuje vysoká relevance kvality interakce v rodině daná silnou vazbou dítěte na rodinu a rodičovským dohledem, tedy právě mechanismy neformální sociální kontroly. U vnějších charakteristik rodiny, totiž jejího složení a výskytu deviace u rodiče, se pak ukazuje, že jejich vztah k delikvenci je z části zprostředkovaný právě přes ovlivnění procesů v rodině, tj. narušením vazby dítěte na rodinu nebo poklesem intenzity dohledu. Z našich analýz pak vyplynula i celá řada dílčích poznatků, z nichž ty nejvýznamnější zde nyní stručně shrnujeme:

- V našich datech se neprokázal vliv nízkého socio-ekonomického statusu rodiny na delikvenci dětí, což je poměrně častý výsledek i v zahraničních výzkumech (např. Hirschi 1969/2008).
- Dívky dle očekávání podléhají vyššímu rodičovskému dohledu (srov. Hagan, Gillis, Simpson 1985), vazba na rodinu je u nich ale naopak slabší a více udávají i výskyt deviací u rodičů. Všechny typy neúplné rodiny jsou pak pro ně spojeny s vyšším rizikem delikvence nežli úplná rodina; u chlapců vyšší riziko nacházíme pouze pro rodinu s nevlastním rodičem. Z analýz celkově vyplývá podpora pro tradiční

představu, že rodinné zázemí je o něco důležitější pro dívky a vykazuje rovněž vyšší regulační vliv na jejich chování.

- Zatímco u chlapců se negativní vliv neúplné rodiny na delikvenci plně přenáší právě přes vazbu na rodinu a úroveň dohledu, u dívek tento efekt prakticky nenalzáme. Rizikovější pro většinu forem delikvence je u dívek rodina vedená pouze jedním rodičem (tj. v naprosté většině matkou). Z perspektivy power-control theory (Hagan, Gillis, Simpson 1985; Hagan, Simpson, Gillis 1987) může být tento fenomén důsledkem vyšší emancipace dívek z těchto rodin.
- Specifický charakter prokazuje násilná delikvence chlapců, na níž má rodinné zázemí, ale i další sociální vazby, suverénně nejnižší vliv. Určitou podporu tu nachází hypotéza, že méně závažné projevy násilí, jež náš ukazatel především postihuje, jsou relativně ve shodě se společensky akceptovanou genderovou definicí maskulinity (viz Heimer, De Coster 1999), tedy i více tolerovány. Násilná delikvence chlapců je pak spíše důsledkem kombinace nízké sebekontroly, delikventních přátel a vhodné příležitosti, nežli oslabení sociálních vazeb.

Jak již naznačuje předchozí bod, v období adolescence na chování dětí zdaleka nepůsobí pouze rodina, ale významný – a možná i podstatnější – vliv mají především vrstevníci a způsoby trávení volného času, nicméně zapomínat nesmíme ani na další mechanismy sociální kontroly a důležité jsou samozřejmě i sociální podmínky, v nichž dítě vyrůstá. Výsledky testování celkového modelu navrženého v teoretické části studie prokazují podporu předpokládaným vztahům, s výjimkou efektu postoje k delikvenci, který však může být způsoben nedostatky našeho ukazatele, a z modelu jej proto vypouštíme. Téměř univerzálně se přímý vliv na delikvenci prokazuje u delikventních vrstevníků a kriminálních příležitostí, ale také u sebekontroly. Efekt ostatních mechanismů sociální kontroly, a to jak z oblasti rodiny, tak i školy, je oslaben a z větší části se realizuje právě prostřednictvím redukce šance výskytu jiných rizikových faktorů, i když u některých proměnných stále zůstává i určitý přímý vliv. Delikventní přátelé tedy sice v našich analýzách prokazují silnější účinek na delikvenci nežli rodinné zázemí, tento výsledek však bude nejspíše částečně ovlivněn metodologicky problematickým zjišťováním delikvence přátel (srov. Haynie, Osgood 2005; De Kemp et al. 2006), a vliv rodinného prostředí na delikvenci dětí je proto pravděpodobně ve skutečnosti o něco silnější, nežli se ukazuje z našich analýz.

Kromě předešlého obecného zhodnocení modelu však můžeme opět zmínit i další zajímavé výsledky, jež vyplynuly z našeho výzkumu:

- Pro obecnou teorii kriminality (Gottfredson, Hirschi 1990) sice testované modely bezvýhradnou podporu nenacházejí a ambice prohlásit sebekontrolu ve spojení s vhodnými kriminálními příležitostmi za jediný významný prediktor delikvence selhává, nicméně i tak patří sebekontrola k nejvýznamnějším faktorům našeho modelu. Vzhledem k tomu, že pro genezi sebekontroly je rodina nejvýznamnějším činitelem, nacházíme tak další doklad pro relevanci rodinného zázemí pro delikvenci.
- Z pohledu různých zkoumaných forem delikvence se navržený model jeví jako nejvhodnější pro základní ukazatel delikvence udávající spáchání alespoň dvou deliktů za poslední rok a pro závažnou delikvenci. Mechanismy sociální kontroly se naproti tomu zdají nejlépe zabraňovat drobným majetkovým deliktům chlapců, naopak pro jejich násilnou delikvenci má zohlednění prosociálních vazeb jen minimální přínos.
- V rozporu s některými zahraničními výzkumy (např. Erickson, Crosnoe, Dornbusch 2000) se neproказuje vyšší vliv delikventních přátel na delikvenci chlapců nežli dívek. Metodologicky přínosné se ukazuje být naše rozlišení delikvence přátel na páchaní

běžných a závažných deliktů, které umožňuje adekvátněji studovat jejich vztah k delikvenci jedince, a postihnout zejména i genderové odlišnosti v jejich působení.

- Naopak jednoznačnou odpověď nelze dát na otázku, jsou-li mechanismy působící na delikvenci dívek a chlapců spíše odlišné (viz Wong, Slotboom, Bijlevend 2010), anebo v principu shodné (Moffitt et al. 2001). Na jednu stranu vždy nacházíme určité genderové rozdíly v intenzitě působení některých rizikových a ochranných faktorů či jejich interaktivním efektu, nicméně v obecné rovině lze většinu mechanismů označit za relativně velmi podobné a navržené modely jsou dobře funkční pro obě pohlaví.

Důležitou součástí našich analýz bylo rovněž srovnání výsledků v rámci pěti zemí střední Evropy: České republiky, Německa, Rakouska, Polska a Maďarska. Již základní komparace prevalencí delikvence a jejích jednotlivých forem doložila značné rozdíly v rozšíření delikvence v těchto zemích, kdy nejméně zasažené se zdá být Polsko a Maďarsko, nejvíce naopak Německo. V České republice je sice výskyt delikvence nadprůměrný, při podrobnější analýze však vychází najevo, že tomu tak je pouze u lehčích deliktů, naopak závažná delikvence je zde poměrně vzácná. Mezi zeměmi nacházíme často i výraznější rozdíly v průměrné úrovni hodnot některých rizikových a ochranných faktorů delikvence, avšak nelze rozhodně říci, že by se tato skutečnost odrážela v celkové úrovni delikvence v těchto zemích, ba právě naopak – v Německu a Rakousku jsou hodnoty většiny sociálních i individuálních faktorů v průměru o něco příznivější, naproti tomu delikvence je zde vysoká (Německo) či průměrná (Rakousko). Na druhou stranu mechanismy působení zkoumaných faktorů na delikvenci se zdají být v celém regionu velmi podobné a jsou dobře v souladu s námi navrženými teoretickými modely. Z drobných rozdílů lze zmínit menší vliv vrstevníků v Maďarsku a Polsku a naopak nejlépe modely postihují situaci v Německu a Rakousku. Komparativní analýza také dokládá, že žádný z výsledků zjištěných v samostatné analýze pro Českou republiku není specifický výhradně jen pro českou mládež, ale vždy nacházíme alespoň jednu zemi, často však i více, kde se podobné mechanismy rovněž prokazují. Z hlediska úrovně delikvence i vztahu jednotlivých faktorů k delikvenci, včetně genderových rozdílů, nacházíme pro Čechy nejvyšší shodu s rakouskou mládeží.

Na závěr je vhodné také znovu připomenout některé hlavní metodologické limity našich analýz, které vyplývají zejména z povahy výzkumu ISRD-2. V první řadě byl tento projekt klasickým průřezovým šetřením, a týkají se ho proto všechna omezení vlastní tomuto typu výzkumu, především nemožnost sledovat časovou následnost jevů a studovat jejich případné reciproční ovlivňování. Preferovány proto bývají spíše longitudinální studie (pro opačný názor, viz Gottfredson, Hirschi 1990), jejichž realizace je nicméně vysoce časově i finančně nákladná a souběžné provedení ve více zemích najednou zatím prakticky nerealné. Vysokou pozornost jsme v této práci věnovali i obecné problematice selfreportové metodologie, a na tomto místě proto již pouze připomeneme specifické limity ISRD-2, tedy zejména omezení základní populace pouze na žáky běžných typů škol (tj. v ČR základní školy a víceletá gymnázia) a rovněž nepostižení studentů nepřítomných v době šetření na hodině. Veškeré informace byly získávány pouze od žáků samých a samozřejmě i tato skutečnost může vést k určité míře zkreslení. Konečně výzkum ISRD-2 byl projektem mezinárodním, což sice přináší množství nesporných výhod, na druhou stranu však i jistá omezení. Nutnost vysoké úrovně standardizace všech postupů a nástrojů někdy vedla ke kompromisním řešením, jež nebyla z pohledu ČR zcela optimální. Zejména nepříjemná je absence ukazatele etnicity, ale i některé další faktory byly nedostatečně či ne zcela vhodně měřeny.

Naše analýzy přinesly mnoho nových zajímavých informací o delikvenci mládeže v České republice a středoevropském regionu, a to i z oblastí jež dosud nemohly být kvůli absenci selfreportového výzkumu delikvence dostatečně či spolehlivě zkoumány. Avšak i tak zůstává

celá řada témat, která by zasloužila další podrobnější výzkum, anebo nebyla naším šetřením vůbec pokryta. Přílišné generalizaci uvedených výsledků pak částečně brání také výše zmíněné limity našich dat a validita uvedených výsledků by měla být ověřena dalším výzkumem. Studie ISRD-2 nicméně jednoznačně splnila svůj hlavní účel a zaplnila mezeru ve zkoumání delikvence mládeže vyplývající z dosavadní absence selfreportových dat reprezentativních pro celou Českou republiku. Ve srovnání se stavem poznání ve vyspělých zemích jako USA či Velká Británie, kde je metodou selfreportů delikvence zkoumána již po několik desetiletí, tím však byl učiněn pouze první krok na ještě dlouhé cestě. Pozitivní zprávou v tomto ohledu jistě je, že již v současnosti se připravuje třetí vlna výzkumu ISRD, do níž se Česká republika reprezentovaná katedrou sociologie FF UK již přislíbila zapojit. Opakovaná průřezová šetření jsou cenným nástrojem umožňujícím zachytit vývoj sledovaných fenoménů a v našem případě pak další vlna ISRD splní i funkci validizace výsledků zjištěných v tomto prvním šetření. Naproti tomu možnost zkoumat delikvenci v České republice i z vývojové perspektivy na longitudinálních datech zůstane nejspíše kriminologům ještě na delší dobu uzavřena, neboť šance brzké realizace takovéto studie není kvůli značným finančním i organizačním nárokům příliš vysoká a i v případě, že by se podařilo její uskutečnění v budoucnosti prosadit, první výsledky by přinesla až s odstupem řady let.

Literatura

- Agnew, R. 1985. „Social Control Theory and Delinquency: A Longitudinal Test.“ *Criminology* 23(1): 47-61.
- Agnew, R. 1992. „Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency.“ *Criminology* 30(1): 47-88.
- Agnew, R. 2001. *Juvenile Delinquency: Causes and Control*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company.
- Akers, R. L., G. F. Jensen (eds). 2002. *Social Learning Theory and the Explanation of Crime*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Arneklev, B. J., H. G. Grasmick, R. J. Bursik, Jr. 1999. „Evaluating the Dimensionality and Invariance of ‘Low Self-Control’.“ *Journal of Quantitative Criminology* 15(3): 307-331.
- Arthur, R. 2007. *Family Life and Youth Offending*. London, New York: Routledge.
- Aseltine, R. H. Jr. 1995. „A Reconsideration of Parental and Peer Influences on Adolescent Deviance.“ *Journal of Health and Social Behavior* 36(2): 103-121.
- Babinski, L. M., C. S. Hartsough, N. M. Lambert. 2001. „A Comparison of Self-Report of Criminal Involvement and Official Arrest Records.“ *Aggressive Behavior* 27(1): 44-54.
- Bartusch, D. R. J., D. R. Lynam, T. E. Moffitt, P. A. Silva. 1997. „Is age important? Testing a general versus a developmental theory of antisocial behavior.“ *Criminology* 35(1): 13-48.
- Becker, H. S. 1963. *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Buriánek, J. 2008. „Sebekontrola a delikvence“, Pp. 28-38, In: K. Večerka (ed.), *Trendy sociálně patologických jevů*. Praha, Masarykova česká sociologická společnost.
- Buriánek, J., Z. Podaná. 2010. „Czech Republic.“, Pp. 293-309, In: J. Junger-Tas, I. H. Marshall, D. Enzmann, M. Killias, M. Steketee, B. Gruszczynska (Eds.), *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Report Delinquency Study*. Berlin, New York: Springer.
- Canter, R. J. 1982a. „Family Correlates of Male and Female Delinquency.“ *Criminology* 20(2): 149-168.
- Canter, R. J. 1982b. „Sex Difference in Self-Report Delinquency.“ *Criminology* 20(3-4): 373-394.
- Cernkovich, S. A., P. C. Giordano. 1987. „Family Relationships and Delinquency.“ *Criminology* 25(2): 295-319.
- Cernkovich, S. A., P. C. Giordano, M. D. Pugh. 1985. „Chronic Offenders: The Missing Cases in Self-Report Delinquency Research.“ *The Journal of Criminal Law and Criminology* 76(3): 705-732.
- Clark, J. P., L. L. Tifft. 1966. „Polygraph and Interview Validation of Self-Reported Deviant Behavior.“ *American Sociological Review* 31(4): 516-523.
- Cohen, L. E., M. Felson. 1979. „Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach.“ *American Sociological Review* 44(4): 588-608.
- Coleman, C., J. Moynihan. 1996. *Understanding Crime Data: Haunted by the Dark Figure*. Buckingham: Open University Press.
- Cretacci, M. A. 2008. „A General Test of Self-Control Theory. Has Its Importance Been Exaggerated?“ *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 52(5): 538-553.
- Crosnoe, R., K. G. Erickson, S. M. Dornbusch. 2002. „Protective Functions of Family Relationships and School Factors on the Deviant Behavior of Adolescent Boys and Girls: Reducing the Impact of Risky Friendships.“ *Youth & Society* 33(4): 515-544.

- Český statistický úřad. 2009. „Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2008.“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 20. 1. 2011]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/publ/3012-09-2008>>.
- Český statistický úřad. 2010. „Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2009.“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 20. 1. 2011]. Dostupné z: <[http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/8F003C8F14/\\$File/400710.pdf](http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/8F003C8F14/$File/400710.pdf)>.
- De Kemp, R. A. T., R. H. J. Scholte, G. Overbeek, R. C. M. E. Engels. 2006. „Early Adolescent Delinquency. The Role of Parents and Best Friends.“ *Criminal Justice and Behavior* 33(4): 488-510.
- Demuth, S., S. L. Brown. 2004. „Family Structure, Family Processes, and Adolescent Delinquency: The Significance of Parental Absence Versus Parental Gender.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 41(1): 58-81.
- Dornfeld, M., C. Kruttschnitt. 1992. „Do the stereotypes fit? Mapping Gender-Specific Outcomes and Risk Factors.“ *Criminology* 30(3): 397-420.
- Downes, D., P. Rock. 2003. *Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*. Oxford: Oxford University Press, 4. vydání.
- Ellis, L., K. Beaver, J. Wright. 2009. *Handbook of Crime Correlates*. Kidlington: Elsevier.
- Empey, L. T., M. L. Erickson. 1966. „Hidden Delinquency and Social Status.“ *Social Forces* 44(4): 546-554.
- Enzmann, D. 2007. „The impact of question format on prevalence and incidence rates.“ Příspěvek přednesený na konferenci *EUROCRIM 2007*. Boloňa, 27. 9. 2007.
- Enzmann, D., Z. Podaná. 2010. „Official Crime Statistics and Survey Data: Comparing Trends of Youth Violence between 2000 and 2006 in Cities of the Czech Republic, Germany, Poland, Russia, and Slovenia.“ *European Journal on Criminal Policy and Research* 16:191-205.
- Erickson, K. G., R. Crosnoe, S. M. Dornbusch. 2000. „A Social Process Model of Adolescent Deviance: Combining Social Control and Differential Association Perspectives.“ *Journal of Youth and Adolescence* 29(4): 395-425.
- Evans, T. D., F. T. Cullen, V. S. Burton Jr., R. G. Dunaway, M. L. Benson. 1997. „The Social Consequences of Self-Control: Testing the General Theory of Crime.“ *Criminology* 35(3): 475-504.
- Farrington, D. P. 2005a. „The Integrated Cognitive Antisocial Potential (ICAP) Theory“, Pp. 73-92, In: D. P. Farrington (ed.), *Integrated Developmental & Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Farrington, D. P. (ed.). 2005b. *Integrated Developmental & Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Farrington, D. P. 2010. „Risk, protective and promotive factors in the development of offending.“ Příspěvek přednesený na konferenci *EUROCRIM 2010*. Liège, 9. 9. 2010.
- Farrington, D. P., D. Jolliffe, R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber, L. M. Kalb. 2001. „The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency.“ *Journal of Adolescence* 24(5): 579-596.
- Farrington, D. P., R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber, W. B. van Kammen, L. Schmidt. 1996. „Self-Reported Delinquency and a Combined Delinquency Seriousness Scale Based on Boys, Mothers, and Teachers.“ *Criminology* 34(4): 493-517.
- Farrington, D. P., B. C. Welsh. 2007. *Saving Children from a Life of Crime. Early Risk Factors and Effective Interventions*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Ferguson, K. M., C. H. Mindel. 2007. „Modeling Fear of Crime in Dallas Neighborhoods: A Test of Social Capital Theory.“ *Crime & Delinquency* 53(2): 322-349.

- Gibbs, J. J., D. Giever, J. S. Martin. 1998. „Parental Management and Self-Control: An Empirical Test of Gottfredson and Hirschi's General Theory.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 35(1): 40-70.
- Gottfredson, M. R., T. Hirschi. 1990. *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Grasmick, H. G., C. R. Tittle, R. J. Bursik Jr., B. J. Arneklev. 1993. „Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 30(1): 5-29.
- Greenberg, D. F. 1999. „The Weak Strength of Social Control Theory.“ *Crime & Delinquency* 45(1): 66-81.
- Haas, H., D. P. Farrington, M. Killias, G. Sattar. 2004. „The Impact of Different Family Configurations on Delinquency.“ *British Journal of Criminology* 44(4): 520-532.
- Hadjar, A., D. Baier, K. Boehnke, J. Hagan. 2007. „Juvenile Delinquency and Gender Revisited.“ *European Journal of Criminology* 4(1): 33-58.
- Hagan, J., A. R. Gillis, J. Simpson. 1985. „The Class Structure of Gender and Delinquency: Toward a Power-Control Theory of Common Delinquent Behavior.“ *The American Journal of Sociology* 90(6): 1151-1178.
- Hagan, J., J. Simpson, A. R. Gillis. 1987. „Class in the Household: A Power-Control Theory of Gender and Delinquency.“ *The American Journal of Sociology* 92(4): 788-816.
- Hay, C. 2001. „Parenting, self-control, and delinquency: A test of self-control theory.“ *Criminology* 39(3): 707-736.
- Haynie, D. L., D. W. Osgood. 2005. „Reconsidering Peers and Delinquency: How do Peers Matter?“ *Social Forces* 84(2): 1109-1130.
- Heimer, K. 1996. „Gender, Interaction, and Delinquency: Testing a Theory of Differential Social Control.“ *Social Psychology Quarterly* 59(1): 39-61.
- Heimer, K. 1997. „Socioeconomic Status, Subcultural Definitions, and Violent Delinquency.“ *Social Forces* 75(3): 799-833.
- Heimer, K., S. De Coster. 1999. „The Gendering of Violent Delinquency.“ *Criminology* 37(2): 277-318.
- Herbert, C., G. S. Green, V. Larragoite. 1998. „Clarifying the reach of a general theory of crime for organizational offending: A comment on Reed and Yeager.“ *Criminology* 36(4): 867-884.
- Hindelang, M. J., T. Hirschi, J. G. Weis. 1979. „Correlates of Delinquency: The Illusion of Discrepancy between Self-Report and Official Measures.“ *American Sociological Review* 44(6): 995-1014.
- Hirschi, T. 2008. *Causes of Delinquency*. New Brunswick, London: Transaction Publishers, 7. vydání. (Původní dílo publikováno 1969).
- Hirschi, T., M. R. Gottfredson. 1993. „Commentary: Testing the General Theory of Crime.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 30(1): 47-54.
- Hoeve, M., J. S. Dubas, V. I. Eichelsheim, P. H. van der Laan, W. Smeenk, J. R. M. Gerris. 2009. „The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis.“ *Journal of Abnormal Child Psychology* 37(6): 749-775.
- Hulmáková, J. 2005. „Stav, struktura a vývoj kriminality.“, Pp. 123-155, In: J. Kuchta, H. Válková (eds), *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck.
- Jang, S. J. 1999. „Age-Varying Effects of Family, School, and Peers on Delinquency: A Multilevel Modeling Test of Interactional Theory.“ *Criminology* 37(3): 643-686.
- Jason, R. I., J. W. Patchin, B. M. Huebner, J. D. McCluskey, T. S. Bynum. 2007. „Parents, Friends, and Serious Delinquency: An Examination of Direct and Indirect Effects Among At-Risk Early Adolescents.“ *Criminal Justice Review* 32(4): 380-400.

- Jensen, G. F., R. L. Akers. 2002. „‘Taking Social Learning Global’: Micro-Macro Transitions in Criminological Theory“, Pp. 9-37, In: R. L. Akers, G. F. Jensen (eds.), *Social Learning Theory and the Explanation of Crime*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Juby, H., D. P. Farrington. 2001. „Disentangling the link between disrupted families and delinquency.“ *The British Journal of Criminology* 41(1): 22-40.
- Junger-Tas, J., I. H. Marshall 1999. „The Self-Report Methodology in Crime Research.“ *Crime and Justice* 25: 291-367.
- Junger-Tas, J., I. H. Marshall, D. Enzmann, M. Killias, M. Steketee, B. Gruszczynska (Eds.). 2010. *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Report Delinquency Study*. Berlin, New York: Springer.
- Junger-Tas, J., G.-J. Terlouw, M. W. Klein (eds) 1994. *Delinquent behavior among young people in the western world*. Amsterdam: Kugler Publications.
- Kempf, K. L. 1993. „The Empirical Status of Hirschi’s Control Theory“, Pp. 143-185, In: F. Adler, W. S. Laufer (eds.), *New Directions in Criminological Theory*, vol 4. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Kierkus, C. A., D. Baer. 2002. „A social control explanation of the relationship between family structure and delinquent behaviour.“ *Canadian Journal of Criminology* 44(4): 425-458.
- Kierkus, C. A., D. Baer. 2003. „Does the Relationship Between Family Structure and Delinquency Vary According to Circumstances? An Investigation of Interaction Effects.“ *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 45(4): 405-430.
- Komenda, A. 1999. *Sociální deviace. Historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Krohn, M. D., T. P. Thornberry 2003. „Common Themes, Future Directions“, Pp. 313-326, In: T. P. Thornberry, M. D. Krohn (eds.), *Taking Stock of Delinquency*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- LaGrange, R. L., H. R. White. 1985. „Age Differences in Delinquency: A Test of Theory.“ *Criminology* 23(1): 19-45.
- Landtôt, N., M. Le Blanc. 2002. „Explaining Deviance by Adolescent Females.“ *Crime and Justice* 29: 113-202.
- Larzelere, R. E., G. R. Patterson. 1990. „Parental Management: Mediator of the Effect of Socioeconomic Status on Early Delinquency.“ *Criminology* 28(2): 301-324.
- Laub, J. H., R. J. Sampson. 2003. *Shared Beginnings, Divergent Lives. Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge, Massachusetts a London, England: Harvard University Press.
- Liska, A. E., M. D. Reed. 1985. „Ties to Conventional Institutions and Delinquency: Estimating Reciprocal Effects.“ *American Sociological Review* 50(4): 547-560.
- Loeber, R., M. Stouthamer-Loeber. 1986. „Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency.“ *Crime and Justice* 7: 29-149.
- Markina, A. 2008. „Family, school and neighbourhood“, Pp. 115-129, In: M. Steketee, M. Moll, A. Kapardis (eds.), *Juvenile Delinquency in six new EU member states*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Martinková, M. 2007. *Zkušenosti obyvatel České republiky s některými delikty*. Praha: IKSP.
- Matějů, P., J. Straková. 2003. „Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostních nerovností: Sociologický pohled na úlohu víceletých gymnázií ve světle výzkumu PISA 2000.“ *Sociologický časopis* 39(5): 625-652.
- Matoušek, O., A. Kroftová. 2003. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2. vydání.
- McLaughlin, E., J. Muncie (eds). 2001. *The Sage Dictionary of Criminology*. London: Sage.
- Meldrum, R. C., J. T. N. Young, F. M. Weerman. 2009. „Reconsidering the Effect of Self-Control and Delinquent Peers: Implications of Measurement for Theoretical Significance.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 46(3): 353-376.

- Merton, R. K. 2007. „Sociální struktura a anomie“, Pp. 132-177, In: R. K. Merton, *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2. vydání.
- Messner, S. F., R. Rosenfeld. 2009. „Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime“, Pp. 209-224, In: M. D. Krohn, A. J. Lizotte, G. P. Hall (eds.), *Handbook on Crime and Deviance*. Dordrecht: Springer.
- Ministerstvo vnitra České republiky. 2008. „Přehledy kriminality.“ [online]. Praha: MVČR [cit. 20. 1. 2011]. Dostupné z: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/kriminalita.html>>.
- Moffitt, T. E. 1993. „Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy.“ *Psychological Review* 100(4): 674-701.
- Moffitt, T. E., A. Casci, M. Rutter, P. A. Silva. 2001. *Sex Differences in Antisocial Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Možný, I. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2. vydání.
- Muncie, J. 2004. *Youth & Crime*. London: Sage, 2. vydání.
- Munková, G. 2001. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum.
- Nelson, S. M., S. Rubin. 1997. „Sex differences, parental attachment, and juvenile delinquency.“ *Journal of Police And Criminal Psychology* 12(2): 28-34.
- Organizace spojených národů. 1989. „Úmluva o právech dítěte.“ [online]. New York: OSN [cit. 20. 1. 2011]. Dostupné z: <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>>.
- Osgood, D. W., J. K. Wilson, P. M. O'Malley, J. G. Bachman, L. D. Johnston. 1996. „Routine Activities and Individual Deviant Behavior.“ *American Sociological Review* 61(4): 635-655.
- Özbay, Ö., Y. Z. Özcan. 2006. „A Test of Hirschi's Social Bonding Theory: Juvenile Delinquency in the High Schools of Ankara, Turkey.“ *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 50(6): 711-726.
- Park, R. E., E. W. Burgess, R. D. McKenzie. 1925. *The City*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Paternoster, R., R. Brame. 1997. „Multiple routes to delinquency? A test of developmental and general theories of crime.“ *Criminology* 35(1): 49-84.
- Patterson, G. R., B. DeBaryshe, E. Ramsey. 1990. „A Developmental Perspective on Antisocial Behavior.“ *American Psychologist* 44: 329-335.
- Patterson, G. R., M. Stouthammer-Loeber. 1984. „The Correlation of Family Management Practices and Delinquency.“ *Child Development* 55(4): 1299-1307.
- Pauwels, L., R. Svensson. 2008. „How Serious Is the Problem of Item Nonresponse in Delinquency Scales and Aetiological Variables?: A Cross-National Inquiry into Two Classroom PAPI Self-Report Studies in Antwerp and Halmstad.“ *European Journal of Criminology* 5(3): 289-308.
- Piquero, A. R., D. P. Farrington, A. Blumstein. 2007. *Key Issues in Criminal Career Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piquero, A. R., R. MacIntosh, M. Hickman. 2000. „Does self-control affect survey response? Applying exploratory, confirmatory and item response theory analysis to Grasmick at al.'s self-control scale.“ *Criminology* 38(3): 897-930.
- Podaná, Z. 2007. „Delikvence mládeže a rodinné zázemí“, Pp. 59-65, In: K. Večerka (ed.), *Společenské podmínky vzniku sociálních deviací*. Praha, Masarykova česká sociologická společnost.
- Podaná, Z. 2008a. „Delikvence a viktimizace mládeže v šesti nových členských zemích Evropské unie“, Pp. 86-93, In: K. Večerka (ed.), *Trendy sociálně patologických jevů*. Praha, Masarykova česká sociologická společnost.

- Podaná, Z. 2008b. „Delikvence mládeže v České republice: výsledky selfreportového výzkumu ISRD-2“, Pp. 85-100, In: G. Lubelcová, R. Džambazovič (Eds), *Sociálne deviácie a kriminalita ako aktuálne spoločenské problémy*. Bratislava: IRIS.
- Podaná, Z. 2009. „Způsob páchaní delikvence u mládeže, riziko přistížení a potrestání“, Pp. 84-90, In: K. Večerka, *Budoucnost a sociální patologie*. Praha: Masarykova česká sociologická společnost.
- Podaná, Z., J. Buriánek. 2007. *Česká mládež v perspektivě delikvence*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- Policie České republiky. c2010. „Statistické přehledy kriminality.“ [online]. Praha: Policie ČR [cit. 20. 1. 2011]. Dostupné z: <<http://www.policie.cz/web-informacni-servis-statistiky.aspx>>.
- Porterfield, A. L. 1943. „Delinquency and Its Outcome in Court and College.“ *The American Journal of Sociology* 49(3): 199-208.
- Pratt, T. C., F. T. Cullen. 2000. „The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis.“ *Criminology* 38(3): 931-964.
- Rankin, J. H., R. Kern. 1994. „Parental Attachments and Delinquency.“ *Criminology* 32(4): 495-515.
- Rebellon, C. J. 2002. „Reconsidering the Broken Homes/Delinquency Relationship and Exploring its Mediating Mechanism(s).“ *Criminology* 40(1): 103-136.
- Reed, G. E., P. C. Yeager. 1996. „Organizational offending and neoclassical criminology: Challenging the reach of a general theory of crime.“ *Criminology* 34(3): 357-382.
- Reiss, A. J., Jr. 1977. *The Police and the Public*. New Haven: Yale University Press.
- Sampson, R. J., J. H. Laub. 1993. *Crime in the Making. Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge, Massachusetts a London, England: Harvard University Press.
- Sampson, R. J., S. W. Raudenbush, F. Earls. 1997. „Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy.“ *Science* 277: 918-924.
- Seipel, C., S. Eifler. 2010. „Opportunities, Rational Choice, and Self-Control. On the Interaction of Person and Situation in a General Theory of Crime.“ *Crime & Delinquency* 56(2): 167-197.
- Shaw, C. R., H. D. McKay. 1932. „Are Broken Homes a Causative Factor in Juvenile Delinquency?“ *Social Forces* 10(4): 514-524.
- Shaw, C. R., H. D. McKay. 1969. *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago, London: The University of Chicago Press, revidovaná edice. (Původní dílo publikováno 1942).
- Shoemaker, D. J. 2009. *Theories of Delinquency. An Examination of Explanations of Delinquent Behavior*. New York: Oxford University Press, 6. vydání.
- Siegel, L. J., B. C. Welsch. 2008. *Juvenile Delinquency: Theory, Practice, and Law*. Belmont: Cengage Learning, 10. vydání.
- Sims, R. L. 2002. „Ethical Rule Breaking by Employees: A Test of Social Bonding Theory.“ *Journal of Business Ethics* 40(2): 101-109.
- Skogan, W. G. 1989. „Communities, Crime, and Neighborhood Organization.“ *Crime & Delinquency* 35(3): 437-457.
- Smith, C. A., T. O. Ireland. 2009. „Family Violence and Delinquency“, Pp. 493-523, In: M. D. Krohn, A. J. Lizotte, G. P. Hall (eds.), *Handbook on Crime and Deviance*. Dordrecht: Springer.
- Steketee, M., M. Moll, A. Kapardis (eds.). 2008. *Juvenile delinquency in six new EU member states*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Stewart, E. A., R. L. Simons, R. D. Conger, L. V. Scaramella. 2002. „Beyond the Interactional Relationship between Delinquency and Parenting Practices: The Contribution of Legal Sanctions.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 39(1): 36-59.

- Stočesová, S., J. Thomová. 2002. „Zkušenosti žáků a studentů s násilím v Plzni“, Pp. 176-194, In: K. Večerka (ed.), *Sborník příspěvků ze seminářů sociální patologie*. Praha: Masarykova česká sociologická společnost.
- Sutherland, E. H. 1940. „White-Collar Criminality.“ *American Sociological Review* 5(1): 1-12.
- Sutherland, E. H., D. R. Cressey. 1978. *Criminology*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 10. vydání.
- Svensson, R. 2004. „Shame as a Consequence of the Parent-Child Relationship : A Study of Gender Differences in Juvenile Delinquency.“ *European Journal of Criminology* 1(4): 477-504.
- Sykes, G. M., D. Matza. 1957. „Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency.“ *American Sociological Review* 22(6): 664-670.
- Šámal, P. a kolektiv. 2009. *Trestní zákoník I. Komentář*. Praha: C. H. Beck.
- Thornberry, T. P., M. D. Krohn. 2000. „The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime.“ *Criminal Justice* 4: 33-83.
- Thornberry, T. P., M. D. Krohn (eds.). 2003. *Taking Stock of Delinquency*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Thornberry, T. P., A. J. Lizotte, M. D. Krohn, C. A. Smith, P. K. Porter. 2003. „Causes and Consequences of Delinquency: Findings from the Rochester Youth Development Study“, Pp. 11-46, In: T. P. Thornberry, M. D. Krohn (eds.), *Taking Stock of Delinquency*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Tierney, J. 2006. *Criminology: Theory and Context*. Harlow: Pearson Education, 2. vydání.
- Tittle, C. R. 1991. „A General Theory of Crime.“ Recenze knihy. *American Journal of Sociology* 96: 1609-1611.
- Tittle, C. R. 2000. „Theoretical developments in criminology.“ *Criminal Justice* 1: 51-101.
- Tittle, C. R., H. G. Grasmick. 1997. „Criminal behavior and age: A test of three provocative hypotheses.“ *Journal of Criminal Law & Criminology* 88(1): 309-342.
- Unnever, J. D., F. T. Cullen, R. Agnew. 2006. „Why is "Bad" Parenting Criminogenic? Implications From Rival Theories.“ *Youth Violence and Juvenile Justice* 4(1): 3-33.
- Unnever, J. D., F. T. Cullen, T. C. Pratt. 2003. „Parental management, ADHD, and delinquent involvement: Reassessing Gottfredson Hirschi's general theory.“ *Justice Quarterly* 20(3): 471-500.
- Válková, H. 2005. „Vývoj názorů na příčiny kriminality, jednotlivé kriminologické směry a trendy“, Pp. 51-122, In: J. Kuchta, H. Válková (eds), *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck.
- Vazsonyi, A. T., L. M. Belliston. 2007. „The Family → Low Self-Control → Deviance. A Cross-Cultural and Cross-National Test of Self-Control Theory.“ *Criminal Justice and Behavior* 34(4): 505-530.
- Vazsonyi, A. T., L. E. Pickering. 2003. „The Importance of Family and School Domains in Adolescent Deviance: African American and Caucasian Youth.“ *Journal of Youth and Adolescence* 32(2): 115-128.
- Večerka, K., J. Holas, M. Štěchová, S. Diblíková. 2000. *Sociálně patologické jevy u dětí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Večerka, K., J. Holas, M. Štěchová, S. Diblíková, J. Neumann. 2004. *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Večerka, K. J. Holas, J. Tomášek, H. Přesličková, Š. Blatníková. 2007. *Občané o kriminalitě a prevenci*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Vinopal, J. 2008. *Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření – metoda okamžité validizace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Vitaro, F., M. Brendgen, R. E. Tremblay. 2000. „Influence of Deviant Friends on Delinquency: Searching for Moderator Variables.“ *Journal of Abnormal Child Psychology* 28(4): 313-325.
- Warr, M. 1993. „Parents, Peers, and Delinquency.“ *Social Forces* 72(1): 247-264.
- Warr, M. 2009. „Peers and Delinquency“, Pp. 383-404, In: M. D. Krohn, A. J. Lizotte, G. P. Hall (eds.), *Handbook on Crime and Deviance*. Dordrecht: Springer.
- Webb, V. J., C. M. Katz, S. H. Decker. 2006. „Assessing the Validity of Self-Reports by Gang Members: Results From the Arrestee Drug Abuse Monitoring Program.“ *Crime & Delinquency* 52(2): 232-252.
- Weerman, F. M., C. L. Maxson, F.-A. Esbensen, J. Aldridge, J. Medina, F. van Gemert. 2009. „Eurogang Program Manual.“ [online]. [cit. 20. 1. 2011]. Dostupné z: <http://www.umsl.edu/~ccj/eurogang/Eurogang_20Manual.pdf>.
- Wiatrowski, M. D., D. B. Griswold, M. K. Roberts. 1981. „Social Control Theory and Delinquency.“ *American Sociological Review* 46(5): 525-541.
- Wikström, P.-O. H. 2005. „The Social Origins of Pathways in Crime: Towards a Developmental Ecological Action Theory of Crime Involvement and Its Changes“, Pp. 211-245, In: D. P. Farrington (ed.), *Integrated Developmental & Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Wikström, P.-O. H. 2006. „Individuals, settings, and acts of crime: situational mechanisms and the explanation of crime“, Pp. 61-107, In: P.-O. Wikström, R. J. Sampson (eds), *The Explanation of Crime. Context, Mechanisms, and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wikström, P.-O. H., D. A. Butterworth. 2006. *Adolescent Crime. Individual differences and lifestyles*. Collumpton: Willan Publishing.
- Wikström, P.-O. H., R. J. Sampson. 2006. *The Explanation of Crime. Context, Mechanisms, and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wikström, P.-O. H., K. Treiber. 2007. „The Role of Self-Control in Crime Causation. Beyond Gottfredson and Hirschi's *General Theory of Crime*.“ *European Journal of Criminology* 4(2): 237-264.
- Wilson, J. Q., R. J. Herrnstein. 1985. *Crime and Human Nature*. New York: Simon and Schuster.
- Wong, T. M. L., A.-M. Slotboom, C. C. J. H. Bijlevend. 2010. „Risk factors for delinquency in adolescent and young adult females: A European review.“ *European Journal of Criminology* 7(4): 266-284.
- Wright, J. P., F. T. Cullen. 2001. „Parental Efficacy and Delinquent Behavior: Do Control and Support Matter?“ *Criminology* 39(3): 677-706.
- Zeman, P., S. Diblíková, I. Trávníčková, J. Tomášek. 2010. *Názory a postoje občanů v oblasti trestní politiky*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Příloha 1: Doplnující tabulky

Tabulka 74. Binární logistické modely, závislé proměnné: majetková delikvence, násilná delikvence a závažná delikvence.

	<u>majetková delikvence</u>						<u>násilná delikvence</u>						<u>závažná delikvence</u>					
	dívky			chlapci			dívky			chlapci			dívky			chlapci		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
ročník: 8. (7. ročník)	0,22	0,32	1,25	0,49	0,24	1,64	-0,17	0,28	0,85	0,28	0,19	1,32	-0,17	0,37	0,84	0,33	0,31	1,39
9. (7. ročník)	0,41	0,36	1,51	0,02	0,27	1,02	-0,23	0,27	0,80	0,30	0,19	1,34	-0,10	0,35	0,91	0,27	0,31	1,31
základní škola (gymnázium)	0,59	0,38	1,80	0,87	0,30	2,39	0,70	0,34	2,02	0,77	0,19	2,16	0,06	0,40	1,06	0,31	0,31	1,36
velikost města	0,11	0,04	1,11	-0,01	0,03	0,99	0,00	0,04	1,00	0,03	0,02	1,03	0,05	0,04	1,05	-0,08	0,04	0,92
typ rodiny: 1 rodič (úplná)	0,79	0,28	2,19	-0,62	0,30	0,54	0,38	0,32	1,46	-0,01	0,20	0,99	0,90	0,38	2,45	-0,15	0,32	0,86
rekonstituovaná (úplná)	0,43	0,30	1,54	0,52	0,28	1,67	1,00	0,22	2,71	0,15	0,21	1,16	0,59	0,39	1,81	0,29	0,30	1,34
jiný typ rodiny (úplná)	0,22	0,60	1,25	-0,32	0,49	0,72	0,32	0,46	1,38	0,28	0,24	1,32	0,13	0,67	1,14	0,00	0,46	1,00
SES: střední/vyšší (nižší)	0,34	0,32	1,40	-0,01	0,26	0,99	0,16	0,28	1,18	0,07	0,19	1,07	0,26	0,40	1,30	0,00	0,29	1,00
deviantní rodič (ne)	0,36	0,30	1,43	0,48	0,25	1,61	0,41	0,23	1,50	0,33	0,20	1,40	0,54	0,35	1,71	0,34	0,31	1,40
tolerance delikvence	0,39	0,11	1,48	0,35	0,09	1,41	0,06	0,15	1,07	0,12	0,08	1,13	0,50	0,17	1,64	0,49	0,11	1,63
vazba na rodinu	-0,02	0,04	0,98	-0,08	0,03	0,92	-0,10	0,04	0,91	-0,06	0,02	0,94	-0,13	0,05	0,88	-0,14	0,04	0,87
dohled rodičů: střední (vysoký)	0,73	0,29	2,07	0,74	0,24	2,10	0,41	0,27	1,51	0,28	0,18	1,33	1,10	0,46	3,01	0,47 ^{ns}	0,31	1,61
nizký (vysoký)	1,39	0,36	4,01	1,05	0,24	2,85	1,16	0,28	3,19	0,56	0,19	1,75	1,64	0,46	5,14	0,78^{ns}	0,33	2,19
log pseudolikelihood	-335			-450			-372			-791			-202			-350		
Nagelkerke R ²	0,120 (0,030) ^a			0,120 (0,023) ^a			0,121 (0,012) ^a			0,065 (0,024) ^a			0,153 (0,007) ^a			0,121 (0,020) ^a		
N	1510			1457			1508			1457			1510			1457		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně (p < 0,05).

^a Hodnota Nagelkerkeova R² pro model bez rodinných proměnných.

^{ns} Celkový vliv proměnné „dohled rodičů“ není statisticky signifikantní.

Tabulka 75. Další charakteristiky rodiny v pěti středoevropských zemích (%).

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Další typy rodiny					
úplná rodina	66,9	67,8	69,1	77,7	63,7
pouze 1 rodič	14,9	14,1	15,3	14,3	18,8
rekonstituovaná rodina	14,1	12,1	10,1	4,1	14,0
jiný typ	4,1	6,1	5,4	3,8	3,5
Důvod rozpadu rodiny					
rozvod	31,5	28,3	27,1	18,3	35,3
úmrtí rodiče	3,3	3,0	4,0	6,0	9,7
Bohatství rodiny					
4 položky	56,6	74,6	69,0	58,1	65,1
3 položky	34,5	20,5	22,5	29,4	23,8
2 a méně položek	8,9	4,9	8,4	12,5	11,1
Zaměstnání rodičů					
oba pracují ^a	86,9	63,9	67,0	71,1	84,7
SES					
nižší třída	12,4	15,0	18,4	20,9	14,3
střední/vyšší třída	87,6	85,0	81,6	79,1	85,7
Formy deviace v rodině					
alkohol/drogy	5,6	8,1	6,5	11,9	9,7
násilí mezi rodiči	12,7	14,4	16,6	12,1	17,6
<i>N</i>	621	1330	1214	777	290

limitovaný soubor ISRD-2, vážená data; platná procenta

^a V případě rodin vedených pouze jedním rodičem pak tento rodič pracuje.

Tabulka 76. Indikátory vazby na rodinu v pěti středoevropských zemích (%).

	ČR	Německo	Rakousko	Polsko	Maďarsko
Vychází s rodiči..					
(3) velmi dobře	62,9	59,4	67,2	54,9	52,0
(2) dobře	17,5	18,3	16,8	18,7	20,5
(1) poměrně dobře	11,9	16,9	11,8	18,7	23,3
(0) ne moc dobře/špatně	7,7	5,4	4,3	7,7	4,2
Volný čas s rodiči					
(3) více než 1x týdně	10,7	17,1	22,2	19,5	19,2
(2) asi 1x týdně	25,4	32,5	35,4	37,9	30,9
(1) asi 1x měsíčně	29,6	28,6	21,2	22,2	28,3
(0) několikrát do roka či méně	34,3	21,8	21,2	20,4	21,6
Společné večere týdně					
(3) denně	28,8	53,1	43,7	50,4	37,1
(2) často (4-6x týdně)	29,1	18,5	22,6	16,9	22,0
(1) občas (2-3x týdně)	23,1	12,8	19,7	17,6	20,3
(0) téměř nikdy (0-1x týdně)	19,0	15,6	14,0	15,1	20,6
<i>N</i>	621	1330	1214	777	290

limitovaný soubor ISRD-2, vážená data; platná procenta

Tabulka 77. Binární logistické modely, závislé proměnné: majetková delikvence, násilná delikvence a závažná delikvence.

	majetková del. (model 1)			násilná del. (model 2)			závažná del. (model 3)		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-0,43	0,18	0,65	-1,66	0,15	0,19	-0,86	0,20	0,42
ročník: 8. (7. ročník)	0,19	0,19	1,21	-0,05	0,16	0,95	-0,22	0,26	0,80
9. (7. ročník)	-0,25	0,23	0,78	-0,28	0,18	0,76	-0,64	0,29	0,53
základní škola (gymnázium)	0,60	0,29	1,83	0,60	0,19	1,83	-0,22	0,27	0,81
velikost města	0,03	0,03	1,03	0,02	0,02	1,02	-0,06	0,03	0,95
del. přátelé – běžná d.	0,29	0,04	1,34	0,21	0,03	1,24	0,36	0,05	1,44
del. přátelé – závažná d. (ne)	0,41	0,18	1,51	0,72	0,15	2,05	0,97	0,20	2,64
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,09	0,04	1,10	0,18	0,03	1,20	0,19	0,05	1,21
orientace na vzdělání	-0,14	0,11	0,87	-0,12	0,08	0,89	-0,07	0,13	0,93
neúplná rodina (úplná)	0,20	0,16	1,22	0,22	0,12	1,24	0,22	0,20	1,25
deviantní rodič (ne)	0,22	0,21	1,24	0,19	0,16	1,20	0,11	0,29	1,11
tolerance delikvence	0,34	0,08	1,41	0,01	0,08	1,01	0,41	0,10	1,51
vazba na rodinu	-0,02	0,03	0,98	-0,05	0,02	0,95	-0,09	0,03	0,92
dohled: střední (vysoký)	0,44	0,20	1,55	0,05	0,17	1,05	0,44	0,29	1,56
nízký (vysoký)	0,70	0,21	2,02	0,23	0,18	1,26	0,45	0,30	1,56
log pseudolikelihood	-715			-1049			-451		
Nagelkerke R ²	0,194			0,255			0,279		
N	2908			2908			2908		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

Tabulka 78. OLS regresní model, závislá proměnná: postoj k delikvenci.

	b	S.E.	beta ^a
žena (muž)	-0,70	0,06	-0,19
ročník: 8. (7. ročník)	0,01	0,07	0,00
9. (7. ročník)	-0,20	0,08	-0,05
neúplná rodina (úplná)	0,09	0,06	0,02
deviantní rodič (ne)	-0,13	0,09	-0,02
tolerance delikvence	0,38	0,04	0,16
kriminalita ve škole	0,06	0,02	0,08
typ školy: ZŠ (gymnázium)	0,30	0,08	0,06
kriminalita v sousedství	0,03	0,01	0,04
efektivita sousedství	-0,01	0,01	-0,02
velikost města	0,00	0,01	-0,01
vazba na rodinu	-0,01	0,01	-0,01
dohled: střední (vysoký)	0,05	0,06	0,01
nízký (vysoký)	0,21	0,08	0,05
vazba na školu	-0,01	0,01	-0,01
orientace na vzdělání	-0,08	0,04	-0,04
sebekontrola	-0,43	0,02	-0,40
del. přátelé – běžná d.	0,07	0,02	0,07
del. přátelé – závažná d.	0,18	0,10	0,03
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,08	0,02	0,09
konstanta	4,89	0,25	
adjustované R ²	0,433		
N	2845		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

^a standardizované koeficienty beta uvedeny pro model bez adjustace na výběr klastrů

Tabulka 79. Binární logistické modely, závislé proměnné: majetková delikvence, násilná delikvence a závažná delikvence.

	majetková del. (model 1)			násilná del. (model 2)			závažná del. (model 3)		
	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)	B	S.E.	exp(B)
žena (muž)	-0,28	0,19	0,75	-1,63	0,16	0,20	-0,71	0,20	0,49
ročník: 8. (7. ročník)	0,26	0,20	1,30	0,00	0,16	1,00	-0,04	0,28	0,96
9. (7. ročník)	-0,11	0,25	0,90	-0,19	0,19	0,83	-0,40	0,32	0,67
neúplná rodina (úplná)	0,19	0,16	1,21	0,19	0,12	1,21	0,17	0,22	1,18
deviantní rodič (ne)	0,18	0,21	1,19	0,18	0,16	1,19	0,03	0,29	1,03
tolerance delikvence	0,25	0,09	1,28	-0,06	0,09	0,94	0,33	0,11	1,39
kriminalita ve škole	0,05	0,04	1,05	0,08	0,03	1,09	0,12	0,05	1,13
typ školy: ZŠ (gymnázium)	0,50	0,31	1,65	0,49	0,19	1,63	-0,43	0,29	0,65
kriminalita v sousedství	0,02	0,03	1,02	0,00	0,03	1,00	-0,02	0,04	0,98
efektivita sousedství	-0,03	0,02	0,98	0,00	0,02	1,00	-0,01	0,04	0,99
velikost města	0,04	0,03	1,04	0,02	0,02	1,02	-0,04	0,03	0,96
vazba na rodinu	0,00	0,03	1,00	-0,04 ⁺	0,02	0,96	-0,06 ⁺	0,03	0,94
dohled: střední (vysoký)	0,35	0,22	1,42	0,02	0,17	1,02	0,33	0,31	1,39
nízký (vysoký)	0,55	0,22	1,73	0,17	0,19	1,19	0,28	0,31	1,32
vazba na školu	-0,01	0,03	0,99	0,01	0,02	1,01	-0,02	0,04	0,98
orientace na vzdělání	-0,19	0,09	0,83	-0,10	0,07	0,91	-0,10	0,12	0,91
sebekontrola	-0,24	0,05	0,79	-0,16	0,04	0,85	-0,26	0,05	0,77
del. přátelé – běžná d.	0,27	0,04	1,30	0,19	0,03	1,21	0,34	0,05	1,40
del. přátelé – závažná d.	0,24	0,19	1,27	0,63	0,15	1,87	0,77	0,21	2,17
nestrukt. aktivity s vrstevníky	0,06	0,04	1,06	0,16	0,03	1,17	0,18	0,05	1,19
log pseudolikelihood	-673			-1006			-421		
Nagelkerke R ²	0,219			0,275			0,306		
N	2847			2847			2847		

Poznámka: adjustováno na výběr klastrů, signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$); ⁺ označuje koeficienty s $p < 0,10$ & $p \geq 0,05$.

Příloha 2: Dotazník ISRD-2

UNIVERSITAS

Filozofická fakulta UK v Praze
Mezinárodní výzkum ISRD-2
2006

DOTAZNÍK ISRD 2

Tento dotazník se týká tebe i tvých kamarádů. Rádi bychom věděli více o vašem životě, o škole, o způsobech, jak trávíte volný čas i o problémech, s nimiž se setkáváte. Otázky se zaměřují na tvé osobní zkušenosti a názory, je na tobě se rozhodnout, zda na ně odpovíš.

Dotazník je samozřejmě zcela anonymní: neuvádí tvoje jméno a odpovědi nebudou poskytnuty ani učitelům, ani rodičům. Údaje budou vyhodnoceny hromadně na Univerzitě Karlově a použity k mezinárodnímu srovnání řady zemí. Proto se v dotazníku objevují i některé otázky u nás ne zcela obvyklé.

Pokud něčemu nebudeš rozumět, ptej se prosím tazatele, který dotazníky přinesl a který je také vybere. O otázkách nemusíš dlouho přemýšlet, zajímá nás bezprostřední reakce nebo názor. Odpovědi označ zakřížkováním příslušného kolečka.

Děkujeme za pomoc a za spolupráci.

Tazatel: ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

Dotazník: * * * * *

ČÁST I – OTÁZKY NA ŽIVOTNÍ PODMÍNKY

1. Jsi muž, nebo žena?

- (1) ☐ Muž
(2) ☐ Žena

2. Kolik je ti let?

- (1) ☐ 12
(2) ☐ 13
(3) ☐ 14
(4) ☐ 15
(5) ☐ 16
(6) ☐ 17

3. Narodil/a ses v této zemi?

- 3.1 (1) ☐ Ano
(2) ☐ Ne, narodil/a jsem se v: _____ → Pokud ne:

3.2 _____ Kolik let ti bylo, když ses sem přistěhoval/a ? _____ let

4. Ve které zemi se narodila tvá matka?

- (1) ☐ V České republice
(2) ☐ Narodila se jinde, konkrétně v _____
(3) ☐ Narodila se v jiné zemi, ale nevím přesně kde
(4) ☐ Nevím

5. A kde se narodil tvůj otec?

- (1) ☐ V České republice
(2) ☐ Narodil se jinde, konkrétně v _____
(3) ☐ Narodil se v jiné zemi, ale nevím přesně kde
(4) ☐ Nevím

6. Žiješ společně se svou vlastní matkou a otcem?

- (1) ☐ Ano, žiji se svými vlastními rodiči
(2) ☐ Žiji vždy nějaký čas s mojí matkou a nějaký čas s mým otcem
(3) ☐ Žiji se svou matkou
(4) ☐ Žiji se svým otcem
(5) ☐ Žiji se svou matkou a s jejím partnerem/s mým nevlastním otcem
(6) ☐ Žiji se svým otcem a jeho partnerkou/s mojí nevlastní matkou
(7) ☐ Žiji s jinou rodinou (například s prarodiči, příbuznými,)
(8) ☐ Žiji u pěstounské rodiny
(9) ☐ Žiji s jinými lidmi, konkrétně s: _____

7. Jakým jazykem mluvíš obvykle s lidmi, se kterými žiješ?

- (1) ☐ Český
- (2) ☐ Jazykem země mého původu
- (3) ☐ Jiným, konkrétně _____

8. Zacházel s tebou někdo špatně kvůli tvému náboženství, jazyku nebo barvě pleti?

- (1) ☐ Ne, nikdy
- (2) ☐ Jednou
- (3) ☐ Několikrát
- (4) ☐ Často

9. Má tvůj otec (nebo muž, se kterým žiješ) placené zaměstnání?

- (1) ☐ Má trvalé zaměstnání
- (2) ☐ Pracuje ve své vlastní firmě (podniká, samostatně výdělečně činný)
- (3) ☐ Příležitostně si vydělává
- (4) ☐ Rád by pracoval, ale nemůže najít práci
- (5) ☐ Je dlouhodobě nemocný nebo hendikepovaný
- (6) ☐ Je v důchodu
- (7) ☐ Ne, jiný důvod _____
- (8) ☐ Žádný muž v naší domácnosti není

10. Má tvoje matka (nebo žena, s níž žiješ) placené zaměstnání?

- (1) ☐ Má trvalé zaměstnání
- (2) ☐ Pracuje ve své vlastní firmě (podniká, samostatně výdělečně činná)
- (3) ☐ Příležitostně si vydělává
- (4) ☐ Ráda by pracovala, ale nemůže najít práci
- (5) ☐ Je dlouhodobě nemocná nebo hendikepovaná
- (6) ☐ Stará se o domácnost
- (7) ☐ Ne, jiný důvod _____
- (8) ☐ Žádná žena v naší domácnosti není

11. Máš doma v bytě vlastní pokoj?

- (1) ☐ Ano, mám
- (2) ☐ Ne, sdílím místnost s dalšími členy rodiny

12. Máš doma počítač, který smíš používat?

- (1) ☐ Ano
- (2) ☐ Ne

13. Vlastníš mobilní telefon?

- (1) ☐ Ano
- (2) ☐ Ne

14. Vlastní tvá rodina automobil?

- (1) ☐ Ano
(2) ☐ Ne

NĚKTERÉ PROBLÉMY, KTERÉ TĚ MOHLY POTKAT

15. Když vezmeme v úvahu období posledního roku (12 měsíců), staly se ti některé z následujících věcí? Nahlásil jsi je ty anebo někdo jiný na policii?

Odpověz na všechny otázky 15.1 – 15.4

		Nestalo se během posledních 12 měsíců	Stalo se během posledních 12 měsíců	Kolikrát byl incident nahlášen na policii?
		(zaškrtni)	(odhadni počet)	(odhadni počet)
15.1	Někdo po tobě chtěl peníze nebo jiné věci (hodinky, mobil, boty, atd.) a vyhrožoval ti, pokud mu je nedáš?	☐ ne, nic	stalo, krát krát
15.2	Někdo tě násilně napadl nebo udeřil tak, žeš musel/a navštívit lékaře?	☐ ne, nic	stalo, krát krát
15.3	Něco ti bylo ukradeno (např. kniha, peníze, mobil, kolo, sportovní vybavení)?	☐ ne, nic	stalo, ... krát krát
15.4	Byl/a jsi šikanován/a ve škole (ostatní studenti tě ponižovali, zesměšňovali, udeřili či kopli tě anebo tě vyloučili ze své skupiny)?	☐ ne, nic	stalo, krát krát

RODINA

16. Jak dobře obvykle vycházíš s mužem, se kterým žiješ v domácnosti (otec, nevlastní otec...)?

- (1) ☐ Vycházím s ním dobře
- (2) ☐ Vycházím s ním poměrně dobře
- (3) ☐ Nevycházím s ním moc dobře
- (4) ☐ Vůbec s ním nevycházím
- (5) ☐ Žádný muž v naší domácnosti není

17. Jak dobře obvykle vycházíš se ženou, se kterou žiješ v domácnosti (matka, nevlastní matka...)?

- (1) ☐ Vycházím s ní dobře
- (2) ☐ Vycházím s ní poměrně dobře
- (3) ☐ Nevycházím s ní moc dobře
- (4) ☐ Vůbec s ní nevycházím
- (5) ☐ Matka ani jiná žena v domácnosti nežije

18. Jak často podnikáte ty a tví rodiče (nebo jiní dospělí, s nimiž žiješ) nějaké společné akce jako návštěvy kina, procházky nebo výlety, návštěvy příbuzných, sportovních akcí apod.?

- (1) ☐ Častěji než jednou týdně
- (2) ☐ Asi jednou týdně
- (3) ☐ Asi jednou měsíčně
- (4) ☐ Několikrát do roka
- (5) ☐ Asi jednou ročně
- (6) ☐ Téměř nikdy

19. Kolikrát v průběhu týdne večeříte společně alespoň s jedním z rodičů (nebo z dospělých, se kterými žiješ)?

- (1) ☐ Nikdy
- (2) ☐ Jednou
- (3) ☐ Dvakrát
- (4) ☐ Třikrát
- (5) ☐ Čtyřikrát
- (6) ☐ Pětkrát
- (7) ☐ Šestkrát
- (8) ☐ Denně

20. Vědí obvykle tví rodiče (nebo dospělí, se kterými žiješ), s kým se stýkáš, když nejsi doma?

- (1) ☐ Vždy
- (2) ☐ Někdy
- (3) ☐ Zřídka/nikdy
- (4) ☐ Nikam nechodím

21. Když jdeš večer ven, řeknou ti obvykle rodiče (nebo jiní dospělí), kdy máš být zpátky?

(1) ☐ Nechodím večer ven

(2) ☐ Ne

(3) ☐ Ano → Když ano:

21.1 Poslechněš je ?

(1) ☐ Vždy

(2) ☐ Někdy

(3) ☐ Zřídka/nikdy

22. Zažil/a jsi některou z následujících těžkých událostí?

	Ne (1)	Ano (2)
22.1 Zemřel některý ze sourozenců	☐	☐
22.2 Úmrtí některého z rodičů*	☐	☐
22.3 Zemřel někdo jiný, koho jsi měl/a rád/a	☐	☐
20.4 Sám/sama jsi byl/a dlouze nebo těžce nemocen/á	☐	☐
22.5 Dlouhá nebo závažná nemoc některého z rodičů* nebo někoho jiného, kdo ti je blízký	☐	☐
22.6 Problémy některého z rodičů s alkoholem nebo drogami*	☐	☐
22.7 Opakující se vážné hádky nebo fyzické střety mezi rodiči*	☐	☐
22.8 Rodiče se rozvedli nebo odloučili*	☐	☐

* včetně nevlastních nebo adoptivních rodičů

VOLNÝ ČAS

23. Kolikrát během týdne chodíváš v noci mimo domov třeba na party nebo diskotéky, na návštěvy známých nebo jen tak bloumat po ulicích?

- (1) ☐ Nikdy
- (2) ☐ Jednou
- (3) ☐ Dvakrát
- (4) ☐ Třikrát
- (5) ☐ Čtyřikrát
- (6) ☐ Pětkrát
- (7) ☐ Šestkrát
- (8) ☐ Denně

24. Když nepočítáš čas strávený ve škole, kolik hodin věnuješ každé z uvedených aktivit během jednoho běžného školního dne? Odpověz prosím na všechny otázky (24.1 – 24.7)

	Žádnou (1)	½ hodiny (2)	1 hod. (3)	2 hod. (4)	3 hod. (5)	4 hod. a více (6)
24.1 Domácí úkoly	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24.2 Čtení knih	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24.3 Sledování televize, počítačové hry nebo chatování na internetu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24.4 Čtení časopisů nebo komiksů	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24.5 Setkávání s přáteli	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24.6 Sport	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24.7 Hra na hudební nástroj	☐	☐	☐	☐	☐	☐

25. Když se vydáváš někam na víkend, jak se nejčastěji dostáváš do cíle?
(můžeš uvést více možností)

- (1) ☐ Nikam na víkendy nechodím/nejezdím
- (2) ☐ Chodím pěšky
- (3) ☐ Můj otec / moje matka mě doveze
- (4) ☐ Jezdím na kole
- (5) ☐ Jedu na motocyklu, skútru
- (6) ☐ Jedu veřejnou dopravou (autobusem, vlakem, tramvají, metrem)
- (7) ☐ Jinak: _____

26. S kým trávíš většinu svého volného času?
(zaškrtni pouze jednou políčko)

- (1) ☐ Sám, sama
- (2) ☐ S rodinou
- (3) ☐ S jedním až třemi kamarády, přáteli
- (4) ☐ S větší skupinou přátel (4 a více)

27. Někteří lidé mají určitou skupinu přátel, s nimiž tráví čas, podnikají společné věci nebo se různě baví. Patříš do nějaké takové skupiny?

- (1) ☐ Ne => přeskoč otázky 28-34 a přejdi k otázce 35
- (2) ☐ Ano

28. Jaký věk nejlépe charakterizuje členy tvojí skupiny nebo party?

- (1) ☐ Méně než 12 let
- (2) ☐ 12 – 15
- (3) ☐ 16 – 18
- (4) ☐ 19 – 25
- (5) ☐ Více než 25 let

29. Tráví tvoje skupina hodně času společně na veřejných místech jako jsou parky, ulice, obchodní centra, okolí bydliště?

- (1) ☐ Ne
- (2) ☐ Ano

30. Jak dlouho již tato skupina existuje?

- (1) ☐ Méně než tři měsíce
- (2) ☐ Od tří měsíců do jednoho roku
- (3) ☐ Od jednoho do čtyř let
- (4) ☐ 5 – 10 let
- (5) ☐ 11 – 20 let
- (6) ☐ Více než 20 let

31. Je pro tvou skupinu přijatelné nebo normální dělat nějaké nelegální (nezákonné) věci?

- (1) ☐ Ne
- (2) ☐ Ano

32. Dělalí lidé z tvoji skupiny společně nějaké nelegální (nezákonné) věci i ve skutečnosti?

- (1) ☐ Ne
- (2) ☐ Ano

33. Myslíš si, že by bylo možné označit tvoji skupinu jako gang?

- (1) ☐ Ne
- (2) ☐ Ano

34. Jsou v ní jen chlapci, nebo jen dívky, anebo jde o smíšenou skupinu?

- (1) ☐ Samí chlapci
- (2) ☐ Samé dívky
- (3) ☐ Je to smíšená skupina

35. Kolik z tvých kamarádů má rodiče cizího původu?

- (1) ☐ Žádný/á
- (2) ☐ Jen někteří
- (3) ☐ Mnoho z nich
- (4) ☐ Všichni

36. Lidé se často odlišují svým původem, náboženstvím nebo přesvědčením. Schvalují tvoji rodiče, abys měl/a přátele z jiných (etnických) skupin?

- (1) ☐ Ano
 (2) ☐ Ne
 (3) ☐ Nevím, nemohu posoudit

37. Když si “vyrazíš” někam s kamarády nebo kamarádkami:
 (odpověz prosím na všechny otázky: 37.1 – 37.9)

Obvykle....	Nikdy (1)	Občas (2)	Často (3)	Vždy (4)
37.1 Navštěvujeme diskotéky nebo koncerty	☐	☐	☐	☐
37.2 Hrajeme v hudební kapele	☐	☐	☐	☐
37.3 Vypijeme dost piva/alkoholu nebo užíváme drogy	☐	☐	☐	☐
37.4 Ničíme nebo poškozuje věci jen tak pro legraci	☐	☐	☐	☐
37.5 Něco ukradneme pro rozptýlení, pro zábavu	☐	☐	☐	☐
37.6 Sportujeme	☐	☐	☐	☐
37.7 Hrajeme počítačové hry nebo chatujeme na internetu	☐	☐	☐	☐
37.8 Obtěžujeme a děsíme okolní lidi jen tak pro zábavu	☐	☐	☐	☐
37.9 Jiné, konkrétně: _____	☐	☐	☐	☐

38. Do jaké míry souhlasíš nebo nesouhlasíš s následujícími výroky o násilném chování u mladých lidí?

	Rozhodně souhlasím (1)	Spíše souhlasím (2)	Spíše nesouhlasím (3)	Rozhodně nesouhlasím (4)
38.1 Trocha násilí k zábavě patří	☐	☐	☐	☐
38.2 Je třeba užívat síly, aby byl člověk uznáván a respektován	☐	☐	☐	☐
38.3 Když mě někdo napadne, vrátím mu to	☐	☐	☐	☐
38.4 Bez násilí by bylo všechno mnohem nudnější	☐	☐	☐	☐
38.5 Je úplně normální, že kluci si chtějí něco dokázat ve fyzickém střetávání s druhými	☐	☐	☐	☐

39. Do jaké míry souhlasíš nebo nesouhlasíš s následujícími výroky?
(odpověz prosím na všechny otázky)

		Rozhodně souhlasím (1)	Spíše souhlasím (2)	Spíše nesouhlasím (3)	Rozhodně nesouhlasím (4)
39.1	Jednám impulzivně, aniž bych u toho moc přemýšlel/a	☐	☐	☐	☐
39.2	Dělám to, co mi přináší okamžité uspokojení, třeba i za cenu obětování vzdálenějších cílů	☐	☐	☐	☐
39.3	Více se starám o to, co se kolem mě děje teď, než o to, co bude za dlouho	☐	☐	☐	☐
39.4	Rád občas otestuji sám sebe třeba nějakým trochu riskantním počinem	☐	☐	☐	☐
39.5	Někdy podstupuji riziko prostě proto, že mě to baví	☐	☐	☐	☐
39.6	Vzrušení a dobrodružství jsou pro mě důležitější než bezpečí	☐	☐	☐	☐
39.7	Snažím se ohlížet v první řadě na sebe, i kdyby to mělo způsobit jiným lidem potíže	☐	☐	☐	☐
39.8	Když to, co dělám, vadí druhým lidem, je to jejich problém, a ne můj	☐	☐	☐	☐
39.9	Rád získávám věci, které chci mít, i když vím, že to působí problémy druhým lidem	☐	☐	☐	☐
39.10	Dost rychle ztrácím trpělivost	☐	☐	☐	☐
39.11	Když se opravdu naštvu, je pro ostatní lepší se mi vyhnout	☐	☐	☐	☐
39.12	Když s někým zásadně nesouhlasím, je pro mě většinou těžké o tom v klidu pohovořit a přitom se nerozrušit	☐	☐	☐	☐

40. Měl/a jsi někdy natolik vážnou nehodu, třeba při sportu nebo při dopravní nehodě (ne pouhé říznutí nebo poranění), žeš musel/a zajít k lékaři?

- (1) ☐ Ne
 (2) ☐ Jednou
 (3) ☐ _____ krát

ŠKOLA

41. Chodíš do školy většinou rád/a?

- (1) ☐ Hodně rád/a
- (2) ☐ Celkem rád/a
- (3) ☐ Ani ne
- (4) ☐ Vůbec ne

42. Byl/a jsi někdy v učení pozadu a musel/a jsi opakovat třídu (ročník)?

- (1) ☐ Ne
- (2) ☐ Ano, jednou
- (3) ☐ Ano, častěji

43. Byl/a jsi někdy během posledních 12 měsíců bez právoplatné omluvy „za školou“ minimálně jeden celý den?

- (1) ☐ Ne
- (2) ☐ Jednou nebo dvakrát
- (3) ☐ 3x a více

44. Jakých dosahuješ výsledků ve škole v porovnání s ostatními žáky ve třídě?

- (1) ☐ Jsem lepší než většina mých spolužáků
- (2) ☐ Jsem průměrný/á student/ka
- (3) ☐ Moc mi to ve škole nejde

45. Do jaké míry souhlasíš nebo nesouhlasíš s následujícími výroky o tvé škole?
(odpověz prosím na všechny otázky: 45.1 – 45.8)

		Rozhodně souhlasím (1)	Spíše souhlasím (2)	Spíše nesouhlasím (3)	Rozhodně nesouhlasím (4)
45.1	Kdybych se musel/a přestěhovat, tak by se mi po této škole stýskalo	☐	☐	☐	☐
45.2	Učitelé si všimnou, když se mi něco podaří, a řeknou mi to	☐	☐	☐	☐
45.3	Mám rád/a svou školu	☐	☐	☐	☐
45.4	Máme zde hodně mimoškolních aktivit (sport, hudba, divadlo, klubová činnost)	☐	☐	☐	☐
45.5	V naší škole se hodně krade	☐	☐	☐	☐
45.6	Dochází zde často k napadání a k bitkám	☐	☐	☐	☐
45.7	V naší škole dochází k poškozování a záměrnému ničení mnoha věcí	☐	☐	☐	☐
45.8	Hodně se zde užívají drogy	☐	☐	☐	☐

46. Co plánuješ dělat po ukončení povinné školní docházky? (Povinná docházka je ta, která je stanovena zákonem)

- (1) ☐ Budu hledat zaměstnání, začnu pracovat
- (2) ☐ Půjdu se něčemu vyučit
- (3) ☐ Půjdu na nějakou střední odbornou školu (průmyslovou, zdravotní, apod.)
- (4) ☐ Půjdu na střední školu obchodní nebo podnikatelskou
- (5) ☐ Půjdu na gymnázium nebo na školu připravující k dalšímu vzdělání
- (6) ☐ Jiné řešení: _____
- (7) ☐ Ještě nevím

BLÍZKÉ OKOLÍ, SOUSEDSTVÍ

47. Do jaké míry souhlasíš nebo nesouhlasíš s následujícími výroky o okolí tvého bydliště, o lidech žijících kolem tebe v sousedství?
(Odpověz prosím na všechny otázky)

		Rozhodně souhlasím (1)	Spiše souhlasím (2)	Spiše nesouhlasím (3)	Rozhodně nesouhlasím (4)
47.1	Kdybych se musel/a odstěhovat, přišel/a bych o zázemí	☐	☐	☐	☐
47.2	Moji sousedé si všimají, když se nechovám dobře, a dávají mi to najevo	☐	☐	☐	☐
47.3	Mám rád/a své bydliště	☐	☐	☐	☐
47.4	Je zde dost míst, kde si děti mohou hrát	☐	☐	☐	☐
47.5	Je tu vysoká zločinnost	☐	☐	☐	☐
47.6	Hodně se tu prodávají drogy	☐	☐	☐	☐
47.7	Často zde dochází k napadení a k bitkám	☐	☐	☐	☐
47.8	Nachází se zde mnoho prázdných nebo zničených budov	☐	☐	☐	☐
47.9	Vyskytuje se zde hodně grafiti	☐	☐	☐	☐
47.10	Lidé v okolí ochotně pomáhají svým sousedům	☐	☐	☐	☐
47.11	Lidé v mém sousedství drží při sobě	☐	☐	☐	☐
47.12	Svým sousedům mohu věřit	☐	☐	☐	☐
47.13	Lidé v okolí mého bydliště spolu obvykle nevycházejí příliš dobře	☐	☐	☐	☐

Část II – OTÁZKY NA VĚCI, KTERÉ MLADÍ LIDÉ OBČAS DĚLAJÍ

48. Mladí lidé někdy dělají i zakázané věci. O kolika svých kamarádech víš, že udělali některé z následujících věcí? (Odpověz prosím na všechny otázky)			
	(buď zaškrtni „ne“ nebo vyplň počet)	(zaškrtni)	(odhadni počet)
48.1	Mám kamarády, kteří zkusili měkké nebo tvrdé drogy jako konopí, hašiš, extázi, speed, heroin nebo kokain.	☐ ne	ano, ___ kamarádů
48.2	Mám kamarády, kteří někdy ukradli něco z obchodu nebo supermarketu.	☐ ne	ano, ___ kamarádů
48.3	Mám kamarády, kteří se vloupali do budovy s cílem něco ukrást.	☐ ne	ano, ___ kamarádů
48.4	Mám kamarády, kteří někomu vyhrožovali zbraní nebo zbitím, aby jim vydal peníze nebo nějakou věc?	☐ ne	ano, ___ kamarádů
48.5	Mám kamarády, kteří někoho zbili nebo těžce zranili holí, nožem nebo něčím podobným?	☐ ne	ano, ___ kamarádů

49. Pil/a jsi už někdy pivo, víno nebo míchaný nápoj obsahující menší podíl alkoholu?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 50

(2) ☐ Ano → pokud ano

Odpověz prosím na všechny otázky: 49.1-49.7

- 49.1 Kolik ti bylo let, když poprvé pil/a pivo, víno nebo něco podobného (např. ovocné víno, džus s alkoholem)? _____ let
- 49.2 Opil/a ses tímto někdy? (1) ☐ Ne (2) ☐ Ano (kolikrát: ___)
- 49.3 Pil/a jsi to někdy během posledních 4 týdnů? (1) ☐ Ne (2) ☐ Ano (kolikrát: ___)
- 49.4 Kolik skleniček, půllitrů nebo plechovek jsi vypil/a naposledy? ___ skleniček ___ půllitrů nebo lahví ___ třetiněk nebo plechovek
- 49.5 Pil/a jsi v tomto případě sám/a nebo s druhými lidmi? (1) ☐ Sám, sama (2) ☐ S mými rodiči (3) ☐ S jinými dospělými (4) ☐ S dalšími dětmi, s vrstevníky
- 49.6 Všimnul si v tomto případě nějaký dospělý, že piješ? (1) ☐ Ne (2) ☐ Moji rodiče (3) ☐ Policie (4) ☐ Učitel (5) ☐ Někdo jiný
- 49.7 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a? (1) ☐ Ne (2) ☐ Ano (3) ☐ Nikdo si toho nevšimnul

50. Pil/a jsi někdy tvrdý alkohol (vodka, rum, slivovice, gin, whisky, apod.)?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 51

(2) ☐ Ano → Pokud ano

**Odpověz prosím na všechny otázky:
50.1-50.7**

- 50.1** Kolik ti bylo let, když jsi to zkusil/a poprvé? _____ let
- 50.2** Opil/a ses někdy tvrdým alkoholem? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)
- 50.3** Pil/a jsi někdy během posledních 4 týdnů? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)
- 50.4** Kolik sklenic jsi vypil/a naposledy? _____ sklenic
- 50.5** Pil/a jsi v tomto případě sám/a nebo s druhými lidmi? (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, s vrstevníky
- 50.6** Všimnul si v tomto případě nějaký dospělý, že piješ? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný
- 50.7** Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nepřicházelo v úvahu

51. Užil/a jsi někdy konopí, marihuanu nebo hašiš?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 52

(2) ☐ Ano → Pokud ano, pokračuj

Odpověz na všechny otázky: 51.1-51.5

- 51.1** Kolik ti bylo let, když jsi to zkusil/a poprvé? _____ let
- 51.2** Dělal/a jsi to někdy během posledních 4 týdnů? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)
- 51.3** V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými? (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ Jen s dalšími dětmi, vrstevníky
- 51.4** Přistihl tě v tomto případě přítom někdo? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný
- 51.5** Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

52. Zkusil/a jsi někdy drogy jako extáze nebo speed?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 53

(2) ☐ Ano → Pokud ano, pokračuj

Odpověz na všechny otázky: 52.1-52.5

52.1 Kolik ti bylo let, když jsi to zkusil/a poprvé?

_____ let

52.2 Dělal/a jsi to někdy během posledních 4 týdnů?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

52.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ Jen s dalšími dětmi, vrstevníky

52.4 Přistihl tě v tomto případě přítom někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

52.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

53. Zkusil/a jsi někdy drogy jako LSD, heroin nebo kokain?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 54

(2) ☐ Ano → Pokud ano, pokračuj

Odpověz na všechny otázky: 53.1-53.5

53.1 Kolik ti bylo let, když jsi to zkusil/a poprvé?

_____ let

53.2 Dělal/a jsi to někdy během posledních 4 týdnů?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

53.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ Jen s dalšími dětmi, vrstevníky

53.4 Přistihl tě v tomto případě přítom někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

53.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

54. Poškodil/a jsi někdy úmyslně věc nebo zařízení, jako jsou autobusové zastávky, okna, sedadla ve vlacích nebo autobusech, parkující auta?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 55

(2) ☐ Ano → Pokud ano, pokračuj

Odpověz na všechny otázky: 54.1-54.5

54.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

54.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

54.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

54.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

54.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

55. Ukradl/a jsi něco v obchodě nebo v supermarketu?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 56

(2) ☐ Ano → Pokud ano, pokračuj

Odpověz na všechny otázky: 55.1-55.5

55.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

55.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

55.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

55.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

55.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

56. Vloupal/a jsi se někdy do budovy s cílem něco ukrást?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 57

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 56.1-56.5

- 56.1** Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé? _____ let
- 56.2** Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)
- 56.3** V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými? (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky
- 56.4** Přišel na to v tomto případě někdo? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný
- 56.5** Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

57. Zcizil/a jsi někdy kolo, moped nebo skútr?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 58

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 57.1-57.5

- 57.1** Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé? _____ let
- 57.2** Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)
- 57.3** V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými? (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky
- 57.4** Přišel na to v tomto případě někdo? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný
- 57.5** Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a? (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

58. Ukradl/a jsi někdy motorku nebo automobil?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 59

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 58.1-58.5

58.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

58.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

58.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

58.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

58.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

59. Stahoval/a jsi nebo kopíroval/a jsi někdy při používání počítače hudbu nebo filmy?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 60

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 59.1-59.6

59.1 Myslel/a sis, že to je nelegální?

- ☐ Ne
☐ Ano

59.2 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

59.3 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

59.4 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

59.5 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

59.6 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

60. Použil/a jsi někdy počítač jako hacker (pro napojení nebo nabourání cizích sítí)?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 61

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 60.1-60.5

60.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

60.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

60.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

60.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

60.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

61. Ukradl/a jsi někdy něco z auta?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 62

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 61.1-61.5

61.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

61.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

61.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

61.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

61.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

62. Sebral/a jsi někdy někomu peněženku, kabelku, tašku nebo něco takového?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 63

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 62.1-62.5

62.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

62.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

62.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

62.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

62.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

63. Nosil/a jsi někdy s sebou zbraň, třeba hůl, nůž nebo řetěz (mimo kapesního nože)?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 64

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 63.1-63.5

63.1 Kolik ti bylo let, když jsi poprvé měl/a u sebe zbraň?

_____ let

63.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

63.3 Při jaké příležitosti jsi měl/a u sebe zbraň naposledy?

- (1) ☐ Zbraň s sebou nosím vždy
(2) ☐ Když jsem šel/šla do školy
(3) ☐ Když jsem šel/šla ven s kamarády

63.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

63.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

64. Vyhrožoval/a jsi někdy někomu zbraní nebo zbitím, aby ti vydal peníze nebo nějakou věc?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 65

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 64.1-64.5

64.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

64.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: _____)

64.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dospělými
(3) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky

64.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

64.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

65. Účastnil/a jsi se nějaké skupinové bitky na školním dvoře, na fotbalovém stadionu, na ulici anebo jiném veřejném místě?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 66

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 65.1-65.5

65.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

65.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: _____)

65.3 O jakou bitku se jednalo v posledním případě?

- (1) ☐ Prali jsme se s ostatními dětmi
(2) ☐ Bitky se účastnili i dospělí

65.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

65.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

66. Zbil/a jsi někoho nebo zranil/a holí nebo nožem tak, že musel vyhledat lékaře?

(1) ☐ Ne → přejdi na otázku 67

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 66.1-66.5

66.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

66.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

66.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky
(3) ☐ S dospělými

66.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

66.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

67. Prodával/a jsi někdy jakékoli (měkké nebo tvrdé) drogy nebo působil/a jsi jako zprostředkovatel/ka?

(1) ☐ Ne

(2) ☐ Ano → Pokud ano

Odpověz na všechny otázky: 67.1-67.5

67.1 Kolik ti bylo let, když jsi to udělal/a poprvé?

_____ let

67.2 Došlo k tomu také během posledních 12 měsíců?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano (kolikrát: ____)

67.3 V posledním případě jsi to dělal/a sám/a nebo s druhými?

- (1) ☐ Sám, sama
(2) ☐ S dalšími dětmi, vrstevníky
(3) ☐ S dospělými

67.4 Přišel na to v tomto případě někdo?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Moji rodiče
(3) ☐ Policie
(4) ☐ Učitel
(5) ☐ Někdo jiný

67.5 Byl/a jsi za to v tomto případě potrestán/a?

- (1) ☐ Ne
(2) ☐ Ano
☐ Nikdo to nezjistil

68. Jaké je nejvyšší dosažené vzdělání tvých rodičů?

	Základní škola (1)	Vyučen/á (2)	Střední škola s maturitou (3)	Vysoká škola (4)	Nevím (5)
Vzdělání matky	☐	☐	☐	☐	☐
Vzdělání otce	☐	☐	☐	☐	☐

69. Jak je pro tebe důležité, co si o tobě myslí tví rodiče?

Mimořádně důležité (1)	Důležité (2)	Spíše důležité (3)	Jak kdy (4)	Spíše nedůležité (5)	Nedůležité (6)	Úplně nedůležité (7)
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

70. Jak je pro tebe důležité, co si o tobě myslí tví kamarádi ve třídě?

Mimořádně důležité (1)	Důležité (2)	Spíše důležité (3)	Jak kdy (4)	Spíše nedůležité (5)	Nedůležité (6)	Úplně nedůležité (7)
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

71. Jak bys hodnotil/a následující výroky nebo stanoviska:

	Rozhodně souhlasím (1)	Spíše souhlasím (2)	Tak napůl (3)	Spíše nesouhlasím (4)	Rozhodně nesouhlasím (5)
71.1 Myslím, že lidé, kteří nenosí značkové oblečení, působí nedbale a nemodemě.	☐	☐	☐	☐	☐
71.2 Považuji za hloupé, když mladí lidé pouštějí starší v autobuse sednout.	☐	☐	☐	☐	☐
71.3 Pro mě osobně je důležité prospívat ve škole dobře.	☐	☐	☐	☐	☐
71.4 Člověk se musí snažit, protože jen tak může dosáhnout úspěchu.	☐	☐	☐	☐	☐
71.5 Nepovažuji za špatné, když někdo něco zcizí v obchodě.	☐	☐	☐	☐	☐
71.6 Obdivuji lidi, kteří se dokáží násilím prosadit ve střetu s druhými.	☐	☐	☐	☐	☐

72. Jak se na následující věci dívají tví rodiče?

	Rozhodně souhlasím (1)	Spíše souhlasím (2)	Tak napůl (3)	Spíše nesouhlasím (4)	Rozhodně nesouhlasím (5)
72.1 Pro mé rodiče je důležité, když mohu nosit značkové oblečení, abych nevypadal/a hůř než ostatní.	☐	☐	☐	☐	☐
72.2 Pro mé rodiče je velmi podstatné, abych pouštěl/a starší v autobuse sednout.	☐	☐	☐	☐	☐
72.3 Pro rodiče je důležité, abych ve škole dobře prospíval/a.	☐	☐	☐	☐	☐
72.4 Rodiče ode mne očekávají, že budu pilný/á, protože jen tak se dá něčeho dosáhnout.	☐	☐	☐	☐	☐
72.5 Mé rodiče by vyděsilo, kdyby se doslechli, že jsem v obchodě něco ukradl/a.	☐	☐	☐	☐	☐
72.6 Rodiče považují za správné, když se násilím prosazují ve střetu s druhými.	☐	☐	☐	☐	☐

73. Jak důležité jsou pro tebe, pro tvé chování nebo rozhodování názory tvých rodičů?

Mimořádně důležité (1)	Důležité (2)	Spíše důležité (3)	Jak kdy (4)	Spíše nedůležité (5)	Nedůležité (6)	Úplně nedůležité (7)
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

74. Jak důležité jsou pro tebe názory učitelů?

Mimořádně důležité (1)	Důležité (2)	Spíše důležité (3)	Jak kdy (4)	Spíše nedůležité (5)	Nedůležité (6)	Úplně nedůležité (7)
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

75. Jak důležité jsou pro tebe názory tvých prarodičů (dědečka, babičky)?

Mimořádně důležité (1)	Důležité (2)	Spíše důležité (3)	Jak kdy (4)	Spíše nedůležité (5)	Nedůležité (6)	Úplně nedůležité (7)
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

To je vše, na co jsme se tě chtěli zeptat. Velmi děkujeme za tvoji pomoc!

Summary

This study focuses on the phenomenon of juvenile delinquency and the research emphasis is laid, above all, on its relationship to family context. The key empirical part of the study is based on Czech data obtained from the International Self-Report Delinquency Study 2 (ISRD-2) which was held in years 2006-2007 and included children attending 7th-9th grades of school. This project was the very first national representative self-report delinquency survey conducted in the Czech Republic and the results are, therefore, very valuable. The international character of ISRD-2 allows us to extend the scope of our analysis to other countries as well and the findings for the Czech Republic are compared to those from Germany, Austria, Poland and Hungary.

The text is divided into three parts which focus successively on theoretical background, methodological issues and empirical findings. The first chapter summarizes the state of knowledge in the field of juvenile delinquency. Firstly, it brings an overview of main criminological theories based on a classification designed by Charles Tittle and a special attention is paid to two control theories on which ISRD-2 survey was mainly based: Hirschi's social bonding theory and Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. Secondly, previous empirical research on family correlates of juvenile delinquency is reviewed and a model capturing their influence on delinquency is introduced. Finally, the position of the family among other important delinquency correlates is discussed and a general model is proposed which integrates the approach of social control theory with Sutherland's differential association perspective and it takes into account criminal opportunity measured by unstructured socializing with peers as well.

Chapter 2 deals with methodological issues of juvenile delinquency research and thoroughly describes the surveys analyzed in this study. There are two essential data sources used in delinquency research: official crime statistics and self-report surveys. The advantages and limits of both of them are discussed and a special attention is paid to self-report research methodology. The survey ISRD-2 is described in detail in the next part of the chapter. The key issues included are its objectives, theoretical background, research design, the implementation in the Czech Republic and its limitations; in addition, the data files used in the following analytical section are described as well.

The results of data analysis are presented in the last chapter which consists of three parts. Firstly, the fundamental findings describing the state, structure and development of juvenile delinquency are presented and for this purpose not only the ISRD-2 survey, but also police statistics are used. This approach allows us to compare outcomes of these two distinct data sources and results indicate especially an underestimation of drug related delinquency (drug dealing) and a likely overestimation of property offences, above all burglary. On the other hand, a partial examination of delinquency trend based on self-report data is fully consistent with official statistics outcomes. Furthermore, self-report data confirm a large extent of latent delinquency and minor offences prove to be widespread among Czech juveniles: 42% of children have ever committed an offence during their lifetime and 18% admit at least two delinquent acts during the last year which is our criterion for "actual" delinquency. Eventually, gender, age and type of school are identified as important correlates of delinquency.

The second part of Chapter 3 concentrates on familial risk and protective factors of juvenile delinquency. Findings are presented for five key family characteristics that are traditionally linked to delinquency: family structure, socio-economic status of the family, parent's deviance, family bonding and parental supervision. The assumption proposed in the

theoretical section is that last two factors, called also family interaction, should largely mediate the effect of external (i.e. unrelated to the child) features of the family. Results of data analysis generally support this hypothesis; the only unexpected finding is an absence of the mediation effect for incomplete family for girls. Moreover, there seems to be some evidence that family environment is more important for girls and it has also larger impact on their behavior.

Finally, the last section of Chapter 3 considers all social and individual factors relevant for the overall model outlined in Chapter 1. Initially, the scope of analysis is limited to peers and life-style measures and their high importance is revealed, especially for friends' delinquency and unstructured socializing with peers which can be taken as an indicator of criminal opportunity. The test of the overall model brings support for all suggested mechanisms; the only unfitting concept is attitude to delinquency which might be, however, a consequence of its improper operationalization. Findings reveal above all high relevance of unstructured socializing, peers' delinquency and self-control, but several factors related to family and school have also a direct influence. The effect of delinquent friends on delinquency seems to be stronger than the influence of the family; however, findings of previous research show that the size of this effect is very likely to be overestimated due to measurement errors resulting from the fact that it was reported by our respondents and not found out directly from these friends. Consequently, the importance of the family, school and peers is likely to be more even. Eventually, low self-control proves to be a highly relevant risk factor of delinquency; nevertheless, the results are not entirely in accordance with the general theory of crime from which this concept comes.

A notable advantage of ISRD-2 is the possibility to confront the findings obtained in the Czech Republic with outcomes found in other Central European countries. A basic comparison reveals that delinquency among Czech juveniles is above average which is a consequence of increased occurrence of minor offences; on the other hand, serious delinquent acts are rather rare. The highest prevalence rate of delinquency is found in Germany and the lowest in Poland and Hungary. Although there is a considerable variation in the mean level of risk and protective factors in these countries, this fact is not reflected in the prevalence of delinquency at all. On the other hand, all factors included in the analysis seem to have a very similar effect on delinquency in all countries and the findings are consistent with the suggested theoretical models. Furthermore, the comparison also confirms that none of the results found for Czech juveniles is specific exclusively for them and analogous outcomes are always revealed elsewhere as well. In general, when effects of risk and protective factors on delinquency are considered, Czech juveniles are found to be most similar to their Austrian counterparts.